

Kanonske vizitacije kao izvor za lokalnu povijest - primjer sela Bošnjaci (1745.-1819.)

Vujić, Perica

Master's thesis / Diplomski rad

2011

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:254565>

Rights / Prava: [In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-14**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij: Povijest – hrvatski jezik i književnost

Perica Vujić

**Kanonske vizitacije kao izvor za lokanu povijest –
primjer sela Bošnjaci (1745.-1819.)**

Diplomski rad

Mentorica: doc. dr. sc. Jasna Šimić

Komentorica: dr. sc. Dubravka Božić Bogović

Osijek, 2011.

SAŽETAK

Rad donosi opis povijesti sela Bošnjaci na temelju objavljenih kanonskih vizitacija u razdoblju od 1745. do 1819. godine, s tim da je obrađeno i razdoblje prve polovice stoljeća na temelju dostupne literature. Najprije se govori o položaju sela u okviru Vojne krajine, zatim se opisuje izgled sela, raspored kuća i bitnijih objekata na temelju gruntovnice iz 1786. Opisuju se prirodne karakteristike tla na temelju objavljenih povijesnih zemljovida. Daje se pregled osnovnih obilježja sakralne arhitekture na primjeru župne crkve sv. Martina i župnikova dvora, te profane arhitekture na primjeru škole i učiteljeve kuće. Također, navode se materijali od čega se gradilo te organizacija kuća, unutrašnja i vanjska. Proučeno je demografsko kretanje stanovnika sela na temelju kvantitativnih podataka iz zapisa vizitacija i literature, te je, također, na temelju istih podataka utvrđena i vjerska struktura stanovništva sela. Ti su podaci korišteni i za utvrđivanje prosječnog broja članova jedne zadruge u selu što je bilo važno zbog novačenja muškaraca. Utvrđena su porezna davanja vojnoj vlasti i crkvi, te su opisana zanimanja koja su bila oslobođena od poreza i rabota, a spominju se u vizitacijama. Objasnjeni su elementi svakidašnjeg života krajišnika: procesije, pogrebni i svadbeni običaji. Utvrđen je broj učenika u školama, kada je škola osnovana, te podaci o učitelju i gradivu koje djeca uče.

KLJUČNE RIJEČI: kanonske vizitacije, Vojna krajina, Bošnjaci, lokalna povijest, 1745.-1819.

SADRŽAJ

SAŽETAK 2
1. UVOD 5
2. O POVIJESNIM IZVORIMA 7
2.1. NAČELNO O POVIJESNIM IZVORIMA 7
2.2. KANONSKE VIZITACIJE 8
2.3. BOŠNJACI U KANONSKIM VIZITACIJAMA	11
3. SELO BOŠNJACI U 18. I POČETKOM 19. STOLJEĆA	14
3.1. POLOŽAJ SELA U OKVIRU VOJNE KRAJINE	14
3.2. ZEMLJOPISNI POLOŽAJ I IZGLEĐ SELA	15
3.3. PRIRODNE KARATERISTIKE PODRUČJA	20
4. ARHITEKTURA SELA	24
4.1. SAKRALNA ARHITEKTURA	24
4.2. PROFANA ARHITEKTURA	32
5. DEMOGRAFSKO-VJERSKA STRUKTURA SELA	35
5.1. KRETANJE BROJA STANOVNIKA	35
5.2. VJERSKA STRUKTURA SELA	45
6. KRAJIŠKA ZADRUGA	49
6.1. ZADRUGE – NASTANAK I BROJ ČLANOVA	49
6.2. ZADRUGE U BOŠNJACIMA	50
7. GOSPODARSTVO SELA	55
7.1. POREZNA DAVANJA VOJNOJ VLASTI I CRKVI	55
7.2. ZANIMANJA OSLOBOĐENJA OD POREZA I RABOTE	58
8. SVAKIDAŠNJI ŽIVOT KRAJIŠNIKA	61
8.1. PROCESIJE I POGREBNI OBIČAJI	61
8.1. SVADBENI OBIČAJI	62
9. ŠKOLSTVO	65
9.1. PROSVJETITELJSKA REFORMA ŠKOLSTVA	65
9.2. UČITELJ I UČENICI	66
10. ZAKLJUČAK	69
POPIS PRILOGA	72

11. IZVORI I LITERATURA	74
-----------------------------------	----

1. UVOD

U radu se na temelju objavljenih kanonskih vizitacija nastoji opisati povijest sela Bošnjaci na području Vojne krajine u razdoblju od 1745. do 1819. godine. Rad je napisan kako bi se nadoknadio nedostatak nedovoljne istraženosti povijesti sela u spomenutom razdoblju. Postoji nekoliko knjiga razne tematike¹ i članaka² objavljenih o povijesti sela i općenito lokalnih društava, ali ovo razdoblje je obrađeno najmanje ili je samo usputno spomenuto. Najviše je obrađena suvremena povijest 20. stoljeća.

Rad je organiziran u jedanaest poglavlja. Prvo poglavlje čini sam uvod, dok u drugom poglavlju govori se općenito o povijesnim izvorima, objašnjava se pojam “kanonske vizitacije“ i njihovo značenje kao povijesnog izvora, te se iznose podaci o vizitacijama koje su obavljene u Bošnjacima i koje predstavljaju osnovu rada. U trećem poglavlju opisuju se položaj sela u okviru Vojne krajine, njegov zemljopisni položaj (udaljenost u odnosu na druge župe i filijale) i izgled sela, te prirodne karakteristike područja. Poglavlja od četvrtog do devetog organizirana su tematski i kronološki, stoga imaju sljedeću strukturu: najprije se u uvodu najavljuje o čemu će biti riječi, što je u vizitacijama zabilježeno o određenom problemu, a nakon toga slijede dijelovi gdje se najprije na temelju literature opisuje odnos Vojne krajine prema problemu, a zatim se iznose činjenice i spoznaje do kojih se došlo na temelju vizitacija te podataka iz drugih izvora i literature koji imaju funkciju nadopunjavanja podataka iz vizitacija ili ukazivanja na moguće pogrešne spoznaje i podatke, a na samom kraju nalazi se zaključak svakog poglavlja. Odnos Vojne krajine obrađen je na temelju literature i naveden u svakom poglavlju jer s obzirom da se selo nalazilo na području Vojne krajine, njezine uredbe i organizacija utjecale su na razvoj sela, stoga je bilo nužno promatrati selo u kontekstu i cjelini Vojne krajine. U četvrtom poglavlju govori se o arhitekturi, stoga je opisana sakralna i profana arhitektura na primjeru objekata koji se spominju u tekstovima vizitacija. U poglavlju o demografsko-vjerskoj strukturi stanovništva sela na temelju statističke, komparativne,

¹ Vinko Juzbašić, *Bošnjačani u Drugom svjetskom ratu: vojno-politički zapisi i sjećanja*, vlastita naklada, Bošnjaci, 2008.; Isti, *Bošnjački zeleni: monografija NK Zrinski Bošnjaci*, Pauk, Cerna, 2002.; Isti, *Vatru gasi, brata spasi: stoljeće bošnjačkog vatrogastva (1905.-2005.)*, vlastita naklada, Bošnjaci, 2007.; Isti, *Draga Gospa Bošnjačka: ukazanja u Bošnjacima 1945.-1963.*, vlastita naklada, Bošnjaci, 1998.

² Vinko Juzbašić, „Demografske promjene u Bošnjacima (1755.-1991.)“, *Hrašće*, god. 4., br. 16, Drenovci, 1999.; Isti, „Bošnjačka imena i prezimena prema Krsteniku 1717.-1789.“, *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, Ogranak Matice hrvatske Vinkovci, br. 22, Vinkovci, 2004.; Isti, „Dva političara iz Bošnjaka“, *Hrašće*, god. 5., br. 19, Drenovci, 2000.; Ilija Lešić-Bartolov, „Sporni kamen međaš“, *Županijski zbornik*, br. 3, Županja, 1971.; Isti, „Tragovi prošlosti babogredsko-županijske i drenovačke Posavine (prilog proučavanju)“, *Županijski zbornik*, br. 5, Županja, 1975.

deskriptivne i analitičke metode nastoji se opisati kretanje stanovništva i vjerska struktura sela što je dodatno prikazano tablicama i grafikonima radi preglednosti i lakšega praćenja spoznaja do kojih se došlo uporabom spomenutih metoda. U poglavlju o krajiškim zadrugama najprije se pokušava definirati zadruga, kad su nastale ili zabilježene u Bošnjacima, a zatim se na temelju podataka u vizitacijama o broju stanovnika, kuća i bračnih parova nastoji rekonstruirati broj članova jedne zadruge, te koliko je bilo članova po jednome bračnome paru unutar jedne zadruge. Navodi se, također, i objašnjava zašto je bilo bitno i Vojnoj krajini znati koliko ima članova jedna zadruga. U poglavlju o gospodarstvu nabrajaju se porezna davanja vojnoj vlasti i Katoličkoj Crkvi, navodi se odnos vojne vlasti prema davanjima Crkvi, a zatim se nabrajaju zanimanja koja se spominju u vizitacijama, a bila su oslobođena od poreza i rabote. Osmo poglavlje opisuje procesije, pogrebne i svadbene običaje kao sastavne dijelove svakidašnjeg života krajišnika, dok se u devetom poglavlju najprije opisuje prosvjetiteljska reforma školstva, a zatim iznose podaci o učiteljima i učenicima zabilježeni u vizitacijama. Posljednja dva poglavlja obuhvaćaju zaključak, popis priloga, objavljenih izvora i literature na temelju kojih je nastao cijeli rad.

Načelno rečeno, kanonske vizitacije su izvori za crkvenu i vjersku povijest. Cilj je ovog rada pokazati u kojoj se mjeri kanonske vizitacije mogu iskoristi za proučavanje i drugih područja povijesti, osim crkvene i vjerske. Selo Bošnjaci uzeto je kao primjer na kojem će to biti pokazano.

2. O POVIJESNIM IZVORIMA

2.1. NAČELNO O POVIJESNIM IZVORIMA

Povijest kao znanost ima dvostruk zadatak: prvi se zadatak sastoji od pomoći čovjeku da ga se osposobi za razumijevanje prošlog društva, dok se drugi zadatak odnosi na povećanje razumijevanje današnjega društva na temelju spoznaja o prošlom.³ Kako bi povijest u tome uspjela, potrebni su joj izvori. Povijesne izvore možemo definirati kao sve tragove što su ih ljudi ostavili za sobom kada ih upotrebljavamo da bismo stekli određeno znanje o prošlosti, ali treba naglasiti ili bolje rečeno stati na kraj zabludi da su izvori predmet istraživanja povijesti. Oni su zapravo samo sredstvo za spoznaju određenih povijesnih zbivanja, kanali obavijesti o njima.⁴ Kako postoje razne skupine izvora, osobito za istraživanje suvremene povijesti, nužno se javlja proces selekcije jer kao što činjenice postoje neovisno o povjesničaru, i povijesnim činjenicama postaju tek kada ih on odabere i u svojoj interpretaciji ocijeni povijesno značajnim,⁵ tako i ostaci i tragovi povijesnih pojava postaju izvorima kada se njima profesionalno bavimo, te na njih primjenjujemo pravila znanstvenog postupka. Određeni trag isječka prošlosti postaje izvorom tek nakon traženja, prikupljanja i izbora obavijesti za odgovor na istraživačko pitanje. Iz raspoloživa materijala odabiremo samo one dokumente koje ćemo upotrijebiti kao izvor za odgovore na istraživačko pitanje.⁶

Postavlja se pitanje kako se uopće radi s povijesnim izvorima i kako se ti izvori dijele. O povjesničarevoj inicijativi, stručnoj kompetentnosti, umijeću i kulturi ovisi kako će iskoristiti izvore da dosegne određeno znanje, stoga on mora znati kakva pitanja treba postaviti izvoru, koji su interpretacije zastarjele i kako se predmet istraživanja obrađuje na temelju standarda znanstvenog postupka.⁷ Postoji nekoliko podjela izvora, a najčešća je ona prema kojoj se povijesni izvori dijele na primarne i sekundarne. Postojanje tih različitih vrsta izvora uzrokovalo je širenje i razvijanje tehnika istraživanja zbog čega postaju važne pomoćne povijesne znanosti.⁸ Zato se svaki povjesničar u pristupu određenoj skupini izvora treba držati standardnog znanstvenog postupka primjenjujući

³ Edward Hallett Carr, *Što je povijest?*, Srednja Europa, Zagreb, 2004., str. 45.

⁴ Mirjana Gross, *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja*, Novi Liber, Zagreb, 2001., str. 384.

⁵ E. H. Carr, *Što je povijest?*, str. IV.

⁶ M. Gross, *Suvremena historiografija*, str. 384.-385.

⁷ Isto, str. 385.-386.

⁸ M. Gross, *Suvremena historiografija*, str. 388.

postupke pojedine pomoćne znanosti za koju procijeni da će mu u otkrivanju prošlosti najbolje pomoći.

2.2. KANONSKE VIZITACIJE

Podaci koje nalazimo u zapisima kanonskih vizitacija služe kao prvorazredna izvorna građa za poznavanje ne samo crkvene i vjerske nego i društvene, kulturne, gospodarske i druge povijesti nekog kraja.⁹ Biskupske su kanonske vizitacije bile plod posjeta biskupa ili njihovih izaslanika po župama na području svoje biskupije sa zadatkom nadzora i uvida u stvarno stanje župe te davanja uputa za otklanjanje nedostataka i poboljšanja vjerskog života vjernika. Vizitacije su se obavljale povremeno te su na svom početku bile općenitije i kraće da bi se već početkom 19. stoljeća u toj mjeri razvile da su ustalile određene forme i obrasci te detaljno obuhvatile cjelokupno poslovanje župe. Predmet vizitacija bio je uvid u sjedište župa i njezinih filijala, župnika i drugih crkvenih osoba, stanovništva, crkvenih i školskih zgrada, učitelja i školske djece, primanja crkvenih službenika, groblja, križeva, kapelica, kipova, crkava i svih drugih vjerskih aktivnosti te običaja puka. Prvi propisi o vizitacijama potječu još iz 4. stoljeća, a osobitu važnost vizitacija istaknuo je najviše Tridentski koncil (1545.-1563.).¹⁰ Također, biskupske sinode vodile su veliku brigu o provođenju vizitacija. Na tim se sinodama posvećivala osobita pozornost očuvanju katoličke vjere i uklanjanju praznovjernih shvaćanja i običaja, promicanju uspješnijeg poučavanja djece i puka u vjerskim istinama, pravilnom vršenju bogoslužja, propovijedanju i podjeljivanju sakramenata, osobito sakramentima euharistije, pokore i ženidbe, životu i vladanju svećenstva, odgoju i školovanju svećeničkih pripravnika, raznim svećeničkim službama, osobito župničkoj i slično. U 18. stoljeću te su sinode i dalje smatrane kao osobito sredstvo promicanja katoličke obnove na što ih je obvezivao spomenuti Koncil kao i uvid u vjersko i moralno stanje puka.¹¹

Za bolje razumijevanje i uporabu tekstova vizitacija od posebnog su značenja bile upute koje su biskupi davali vizitatorima i župnicima da na temelju njih obave i unesu podatke o vizitaciji. Te se upute nazivaju “modus visitationis“ ili “puncta visitationis“ i slično, a bile su osnovne smjernice

⁹ Dubravka Božić Bogović, *Katolička crkva u južnoj Baranji u 18. stoljeću: iz zapisa kanonskih vizitacija*, Matica hrvatska: Ogranak Beli Manastir, Beli Manastir, 2009., str. 7.

¹⁰ Stjepan Sršan, „Predgovor“, u: *Kanonske vizitacije, Knjiga I., Baranja 1729.-1810.*, Državni arhiv u Osijeku – Biskupija Đakovačka i Srijemska, Osijek, 2003., str. VII.

¹¹ Franjo Emanuel Hoško, Slavko Kovačić, „Crkva u vrijeme katoličke obnove“, u: *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost*, Sv. III., *Barok i prosvjetiteljstvo*, Školska knjiga, Zagreb, 2003., str. 173.

prema kojima su se obavljale i što su obuhvaćale. Prve, osnovne upute kanonskih vizitacija obuhvaćale su osnovne teme, kao što su:

- „1) liturgijski dio vizitacije, tj. misa, propovjedi, puka i sl.
- 2) ispitivanje o životu, pogrješkama, pastoralnom radu i djelovanju župnika i crkvenih osoba
- 3) ispitivanje o životu, vjeri, običajima, pogrješkama i eventualnom krivovjerju vjernika
- 4) izvješće o crkvi, kapelicama, njihovom inventaru, uređenju i materijalnom stanju
- 5) prikaz crkvenih posjeda i prihoda
- 6) eventualni sporovi između župnika i vjernika
- 7) izvješće o grobljima, križevima po mjestima, kipovima
- 8) izvješće o učiteljima, školi i školskoj pouci
- 9) pregled knjižnice župnika
- 10) izrada župnog inventara
- 11) pregled crkvenih knjiga i matica
- 12) popis stanovništva, vjerska pripadnost, davanja za crkvu i župnika
- 13) župni arhiv
- 14) pregled i izrada knjige "Stanje duša"
- 15) vjerska pouka, kateheze, vjeronauk
- 16) izvješće o primaljama i drugo.“¹²

Na značaj vizitacija kao povijesnih izvora za proučavanje povijesti (crkvene i vjerske) upozorila je „nova vjerska povijest“ pod utjecajem škole oko „Annales...“ koja je u povijesna istraživanja uvela ideal „totalne“ historije i spoznaja na osnovi rezultata socioloških istraživanja.¹³ Povjesničar Gabriel Le Bras smatra da se podaci dobiveni zapisima kanonskih vizitacija, kao i drugih sličnih izvora (npr. izvještaji župnika povodom sinoda), mogu iskoristiti kao pokazatelji, stoga je on načinio sintezu tih pokazatelja:

„I *Stanje samog mjesta*

- A) Crkva i prateće građevine (sakristija, prezbitarij)
- B) Groblje: površina, ograda, raspored, korištenje
- C) Seoske kapele

II *Svećenstvo*

¹² S. Sršan, „Predgovor“, *Kanonske vizitacije, Baranja*, str. VII.-IX.

¹³ D. Božić Bogović, *Katolička crkva u južnoj Baranji*, str. 7.-8.

A) Župnik: naimenovanje, porijeklo, mjesto boravka, obrazovanje, ponašanje

B) Vikari

C) Kapelani i svećenički pomoćnici

III *Kult i bogoslužje*

A) Svetac zaštitnik

B) Pokretna imovina: kipovi, slike, freske, ukrasi, svete posude, liturgijske knjige

C) Ceremonija: osoblje, bogoslužjenje, praznici, procesije, hodočašća

D) Propovjedanje, vjeronauk.

IV *Svjetovno*

A) Izvori: darovi i zavještanja, zadužbine, takse

B) Imovina: zemljište, kuće, namještaj

C) Uprava: crkvena dobra (crkveni arhivi, budžet, podnošenje računa)

D) Spisak poljoprivrednih kultura: način njihovog uzgoj.

V *Ustanove*

A) Manastiri i samostani

B) Bolnice, prihvatilišta, bolnice za leprozne

C) Škole

VI *Društvo*

A) Demografija

B) Hijerarhija: senjeri, službenici, ugledni ljudi

V) Profesije nad kojima se vrši nadzor: babice, liječnici, krčmari

G) Udruženja: korporacije i bratstva

VII *Stanje na duhovnom i moralnom planu*

A) Vjerovanja: praznovjerice, vraćanje, raskoli, protestanti, novoobraćeni, jansenisti.

B) Poštovanje vjerskih običaja: prisutnost misama, broj onih koji ne poštuju Uskrs

V) Način ponašanja: društvene vrline (milosrđe, međusobno pomaganje); glavni poroci; konkubinat, brakolomstva; krađe, povrede imovine, svađe; laži; igranke i pijanke.“

Pregledom tog popisa može se uočiti kako se na njemu nalaze gotovo sve društvene znanosti: geografija i toponimija, arheologija i kronologija, liturgija i kanonsko pravo, demografija,

sociologija i kolektivna psihologija, povijest kulture i običaja, umjetnosti, zanata, tehnike i narodnih tradicija.¹⁴

Dubravka Božić Bogović ukazuje, na temelju sadržajne strukture zapisa kanonskih vizitacija, na nekoliko temeljnih skupina problema i pitanja koja se mogu istražiti, u njezinom slučaju najviše na probleme vjerskog i crkvenog života:

1. „Okolnosti vizitacije upućuju na datum i trajanje pohoda, područja koja je vizitator obišao, pregledao i popisao, način na koji je dočekan u pojedinoj župi, vjerske obrede koje je predvodio te primjedbe i preporuke koje je iznio;
2. Administrativno-teritorijalna crkvena organizacija može se odrediti na osnovu popisa pojedinih župa, njihovih sjedišta i filijala kao i udaljenosti filijala od sjedišta župe. Zapisi, također, donose podatke o svjetovnom zemljišnom gospodarstvu područja pojedine župe;
3. Sama crkva i drugi sakralni objekti (kapelice, župni dvor, križevi, groblja i sl.) opisani su detaljno, uključujući podatke o vremenu i izvorima financiranja gradnje, izgledu, trenutnom stanju, opremi, titularu crkve i ostalome;
4. O materijalnom položaju crkve, osim već navedenih podataka o sakralnim objektima, govore i detaljni podaci o izvorima financiranja i prihodima, kao i župnikovim te učiteljevim prihodima i posjedima;
5. O župnicima se iznosi niz podataka, od njihova podrijetla i dobi, školovanja i službe, do njihovih moralnih kvaliteta te pastoralnog rada i djelovanja. Vizitacije, također, donose podatke i o drugim crkvenim službenicima, posvećujući osobitu pozornost učiteljima;
6. Narod, odnosno vjernici, poseban su predmet zanimanja pa zapisi pastirskih pohoda daju uvid u vjersku strukturu stanovništva (broj pripadnika katoličke i drugih vjeroispovijesti po župama i filijalama), njihov moral, pobožnost i običaje;
7. Upoznavanje kulta i bogoslužja omogućeno je podacima o odražavanju nedjeljne mise i drugih svetkovina, propovijedima, vjerskoj poduci i sl.“¹⁵

2.3. BOŠNJACI U KANONSKIM VIZITACIJAMA

Bošnjaci su zastupljeni u dvjema knjigama objavljenih kanonskih vizitacija: IV. knjizi u kojoj su objavljene vizitacije za područje Srijema od 1735. do 1768.¹⁶, te u VII. knjizi za područje

¹⁴ Žan Delimo, *Katolicizam između Lutera i Voltera*, Prosveta, Novi Sad, 1993., str. 233.-236.

¹⁵ D. Božić Bogović, *Katolička crkva u južnoj Baranji*, str. 24.

¹⁶ *Kanonske vizitacije, Knjiga IV., Srijem 1735.-1768.*, ur. i prev. Stjepan Sršan, Državni arhiv u Osijeku – Biskupija Đakovačka i Srijemska, Osijek, 2006. U nastavku će se koristiti skraćeni oblik: *Kanonske vizitacije, Srijem*.

županjskog i vrbanjskog dekanata za razdoblje od 1782. do 1833. godine.¹⁷ Objavljivanje kanonskih vizitacija rezultat je suradnje među Državnog arhiva u Osijeku, Đakovačke i Srijemske biskupije, Pečuške biskupije i Županijskog arhiva u Pečuhu. Dokumenti vizitacija objavljeni su kronološki po godinama i datumima, paralelno su objavljeni izvorni tekst na latinskom jeziku i prijevod na hrvatski Stjepana Sršana. Konkretno, vizitacije su u Bošnjacima obavljene 1745. i 1755. dok se selo nalazilo u okviru Pečuške biskupije, a vizitacije 1782., 1811. i 1819. godine u okviru Bosanske ili Đakovačke i Srijemske biskupije. Naime, carica Marija Terezija svojim reformama nastojala je srediti političke, upravne i crkvene prilike u Slavoniji i Srijemu, stoga je 7. kolovoza 1780. izdvojeno 10 župa Zagrebačke biskupije zapadno od Slavenskog Broda i 17 župa Pečuške biskupije u istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu te su one pridružene Bosansko-đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji.¹⁸ Tom odredbom organizirana je Katolička crkva na ovome području.

Također, dolazilo je do promjene i u organizaciji župa na području Bošnjaka. Naime, sjedište župe nalazilo se u Bošnjacima prilikom vizitacije 1745. kada su filijale bile u Županji, Štitaru i Gradištu. Ista je situacija i 1755. s tim da Gradište više nije filijalna crkva župe u Bošnjacima. Od 1755. sjedište župe nije više u Bošnjacima, nego u Županji, stoga sada Bošnjaci imaju status filijale, sve do 1782. kada postaju samostalna župa bez filijala. Takva organizacija župa ostala je do danas. Zašto je dolazilo do tih promjena, bit će objašnjeno u nastavku rada.

Za tekstove kanonskih vizitacija obavljenih u Bošnjacima treba naglasiti kako se vizitacije iz 18. stoljeća razlikuju u odnosu na one iz 19. najviše po tome što su vizitacije iz 18. stoljeća jako sažete. Naprimjer, iz vizitacije za 1782. saznajemo samo da su vizitatori prošli kroz Bošnjake na putu iz Županje za Drenovce, posjetili crkvu sv. Martina, utvrdili njezino stanje i nastavili za Drenovce. Vizitacije iz 19. stoljeća (1811. i 1819. godine) puno su detaljnije. Formulirane su u obliku paragrafa gdje svaki paragraf predstavlja jedno pitanje nakon kojeg slijedi odgovor. Vrlo su opširne i bogate raznim pojedinostima. Podatke o kanonskim vizitacijama uglavnom su dali župnici prije samog biskupovog pohoda prema uputama koje im je biskup poslao ranije, te su potom uspoređeni sa stvarnim stanjem prilikom samog kanonskog nadzora dotičnih župa. Kako su se Bošnjaci nalazili na području Vojne krajine, iz vizitacija se vide sve dobre, ali i loše strane vojnog područja, osobito što je vojska upravljala crkvenim (župnim) novcem (milostinjom), imala nadzor

¹⁷ *Kanonske vizitacije, Knjiga VII., Županjski i vrbanjski dekanat 1782.-1833.*, ur. i prev. Stjepan Sršan, Državni arhiv u Osijeku – Đakovačko-osječka nadbiskupija, Osijek, 2009. U nastavku će se koristiti skraćeni oblik: *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat.*

¹⁸ Stjepan Sršan, „Predgovor“, *Kanonske vizitacije, Baranja*, str. XII.

nad školama i učiteljima kao i crkvenim objektima, a ujedno je i predlagala župnika.¹⁹ Prema naredbi vojne vlasti, svake su tri godine prvosvećenik i štabni časnik morali posjetiti sve krajiške župe, pa je tom prilikom trebalo iskazati sve crkvene i župne potrebe, pritužbe kao i postojeće nedostatke. Veće su probleme morale razmotriti više vlasti. Inspekciji bi se pridružili i zapovjednik satnije i upravni časnik. Prilikom inspekcije pregledavala se crkvena blagajna, matične knjige krštenih, vjenčanih i umrlih, stanje crkvenih zgrada itd.²⁰

¹⁹ Stjepan Sršan, „Predgovor“, u: *Kanonske vizitacije, Knjiga VII., Županjski i vrbanski dekanat 1782.-1833.*, ur. i prev. Stjepan Sršan, Državni arhiv u Osijeku – Đakovačko-osječka nadbiskupija, Osijek, 2009. , str. VII.-VIII.

²⁰ Alexander Buczynski, „Rimokatolička i pravoslavna crkva u Vojnoj krajini (1740.-1868.)“, *Povijesni prilozi* 12, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1993., str. 44.

3. SELO BOŠNJACI U 18. I POČETKOM 19. STOLJEĆA

Kanonske su vizitacije pastirski pohodi pri kojima su vizitatori obilazili župe i njihove filijale da bi utvrdili u kakvom su stanju. Također, vizitatori su bilježili koliko su filijale udaljene od matice župe kako bi se znalo u kojoj su mjeri ti putevi prohodni da župnik može doći do svojih filijala. Na temelju dostupnih zapisa vizitacija pokušat ću opisati položaj župe, a neko vrijeme i filijale, Bošnjaci u odnosu na druga mjesta u kojima se Bošnjaci spominju, kada je izvršeno ušoravanje sela, te kako je selo bilo organizirano prema gruntovnici iz 1786. godine. Također, spomenut ću i raspored najvažnijih objekata u selu koji se najčešće spominju u zapisima: crkva, župni dvor, škola, učiteljeva kuća, groblje, kapele i križevi. Poseban problem župnicima je predstavljalo vlažno tlo i česte poplave o čemu će, također, biti riječ. Podatke iz vizitacija nadopunit ću objavljenim kartografskim izvorima u ediciji *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća* u kojoj su objavljene detaljne vojne karte koje je Dvorsko ratno vijeće započelo izrađivati 1749. za područje svih zemalja Monarhije od Nizozemske do Boke kotorske²¹, te gruntovnicom sela iz 1786. godine. Na samom početku je najprije na temelju literature kratko opisan položaj sela u okviru Vojne krajine.

3.1. POLOŽAJ U OKVIRU VOJNE KRAJINE

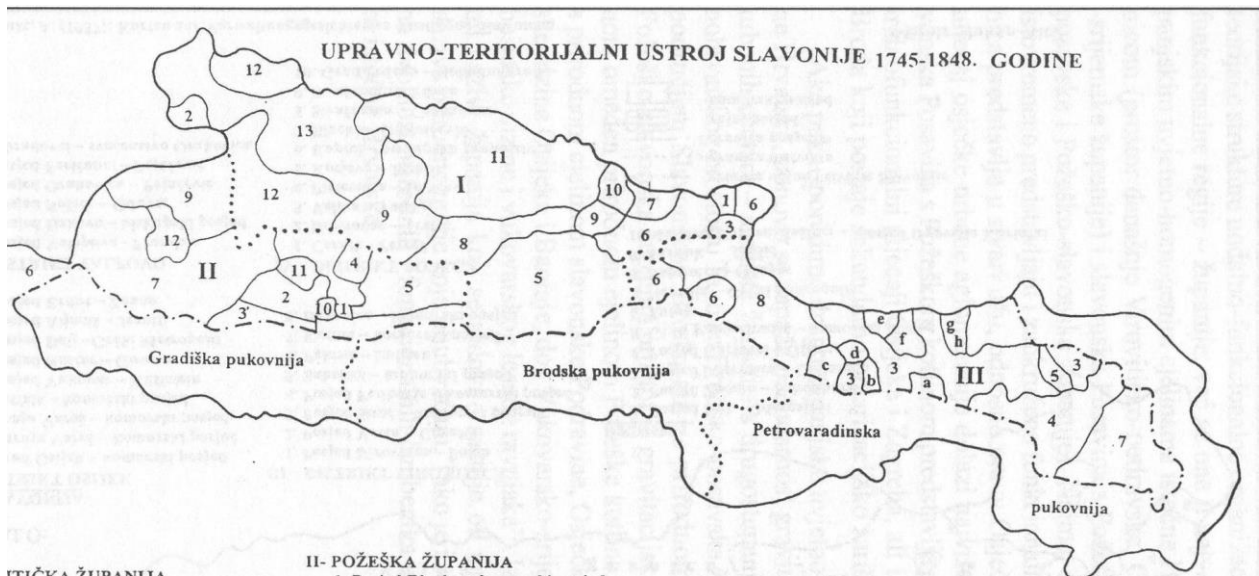
U 18. i početkom 19. stoljeća područje današnjeg sela Bošnjaci pripadalo je Vojnoj krajini. Razgraničenje je provedeno osnutkom Vojne krajine 29. rujna 1701. godine kada je odlučeno da se odvaja prostor uz rijeke Savu i Bosut u širinu jedne njemačke milje od ostatka. Crta razdvajanja vodila je od Kraljeve Velike preko Lipovljana, Brestače, Roždanika, Caga, Rešetara, Oriovca, Sapne i Velike Kopanice sve do Šiškovaca, zatim Gradišta, Vinkovaca, Privlake, Otoka, Komletinaca, Vrbanje i Strošinaca do Morovića.²² Na taj je način Slavonija podijeljena na dva dijela: Vojnu krajinu i Provincijal na čijem će teritoriju kasnije biti organizirane Srijemska, Virovitička i Požeška županija.²³ Tijekom 18. stoljeća provedeno je nekoliko uredbi za područje Vojne krajine. Za Bošnjake je bila bitna uredba iz 1701. kada su formirane tri krajine: gornja ili gradiška, srednja ili brodska i donja ili račanska. Tom su uredbom Bošnjaci pripali donjoj ili račanskoj krajini. Još 1735.

²¹ *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća*, sv. 2: *Brodsko pukovnija*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1999. U toj se knjizi ime sela spominje kao Bošnjaci ili Bošnjak.

²² Ive Mažuran, *Osnivanje Vojne granice u Slavoniji 1702.*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2005., str. 85.

²³ *Hrvatska na tajnim zemljovidima*, str. 15.

i 1747. nadopunjavano je ustrojstvo Vojne krajine tako da je teritorij Krajine sada podijeljen na generalkomande, pukovnije, bataljune i satnije, a Bošnjaci su pripali 7. pukovniji sa sjedištem u Brodu, a kasnije Vinkovcima (oko 1750.). Zadnje promjene u organizaciji bile su 1817. kada je formiran raspored satnija (kompanija) kakav je ostao do ukinuća Krajine. Bošnjaci su tada pripali 11. satniji kojoj su još pripadali Županja i Štitar. U Županji je bilo sjedište satnije.²⁴

KARTA 1. UPRavno-TERITORIJALNI USTROJ SLAVONIJE 1745.-1848. GODINE (Izvor: M. Sultan-Altić, „Kartografski izvori za povijest upravno-teritorijalnog ustroja istočne Hrvatske“, str. 248.)

3.2. ZEMLJOPISNI POLOŽAJ I IZGLED SELA

Godine 1745. sjedište župe nalazilo se u Bošnjacima, stoga saznajemo udaljenost župe od njezinih triju filijala: Županje Blata, Štitar i Gradišta. Za filijalu Županje Blato navodi se da je udaljena četvrt sata od Bošnjaka, Štitar jedan sat, obje na zapad, dok je filijala Gradište udaljena prema istoku tričetvrt sata. Na istoku od sjedišta župe je utvrđenje Rača udaljeno 3 milje. Na slične podatke nailazimo i ostalim zapisima vizitacija: Županje Blato (dvačetvrt sata), Štitar (pola sata)²⁵; iz Županje se za pola sata stizalo u Bošnjake.²⁶ U bilješkama o mjestima, objavljenima uz *Tajne zemljovide*, nalazimo podatke o udaljenosti Bošnjaka od, osim spomenutih mjesta, i nekih drugih mjesta: tako se navodi da je Otok udaljen tri i četvrt sata, Vrbanja i Podgajci tri i pol sata, Rajevo Selo četiri, te krajiških, kordonskih drvenih čardaka: čardaci Šamčić i Špil udaljeni su tričetvrt sata

²⁴ Zlatko Virć, „Kroz povijest Posavine“, u: *Županjska Posavina*, Privlačica, Vinkovci, 1997., str. 123.

²⁵ *Kanonske vizitacije, Srijem*, str. 459.

²⁶ *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat*, str. 9.

KARTA 2. ISTOČNI DIO BRODSKE PUKOVNIJE KRAJEM 18. STOLJEĆA (Izvor: *Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcija 23)

zabilježio župnik iz Nijemaca Luka Natali. Poslije osmanske opasnosti, stanovništvo se vratilo u svoja sela uz Savu formirajući i dalje tri sela. Osim povratka starih naseljenika, tada je došlo do još jedne seobe koju su činile porodice iz bliže i dalje okolice, a neke i iz susjedstva s druge strane Save. Proces naseljavanja trajao je neko vrijeme, a završen je tako što je vojna vlast ujedinila ta tri sela u jedno. I to novo selo zadržalo je diobu po starim selima, te su stari Bošnjaci zadržali naziv Bošnjački kraj, Buče je, također, očuvalo svoje ime, a treći dio se naziva Pogan.²⁸ Ti su se stari nazivi očuvali do danas za imena ulica gdje svaka ulica uz svoje ime, ima i ime koje koriste mještani sela, npr. Buče je danas Ulica Ljudevita Gaja, Bošnjački kraj je Ulica Vladimira Nazora, Pogan Ulica J. J. Strossmayera itd. Bošnjački kraj i Klisa su dijelovi sela koji se od ostatka razlikuju po govoru jer u njima prevladava izrazita ikavica. Pretpostavlja se da ta ikavica potječe od predaka starosjedilaca koji su potjecali iz Bosne, a tu su se naselili u seobi katolika krajem 17. stoljeća. Zato se smatra da je taj dio sela mlađi jer je stanovništvo došlo poslije oslobođenja od osmanske vlasti, dok je zapadni

od sela Bošnjaci, čardak Orušak 2000 koraka od Šipila, a još se spominju i čardaci Ugljara, Vidovica.²⁷

Da bi se uopće mogao utvrditi izgled sela, treba prvo naglasiti i objasniti kako Bošnjaci nisu uvijek bili jedinstveno selo, nego su postojala tri veća i nekoliko manjih naselja koja su ujedinjena u jedno. Naime, još pri kraju osmanske vlasti na području sela bila su formirana tri naselja: Bošnjaci, Selišta i Buče (Bučje). Za vrijeme ratovanja (1687.-1699.) stanovnici su, prema predaji, bježali prema sigurnijim krajevima i smjestili se u okolicu Vukovara, u staro selo

Grabrovo. Pri osmanskom nadiranju 1699. godine, napustili su Grabrovo, prešli Dunav i zaustavili se u tada sigurnim mjestima Vajsci i Plavni. To je

²⁷ *Hrvatska na tajnim zemljovidima*, str. 159., 161.

²⁸ Stjepan Pavičić, „Razvitak naselja na županjskom području“, Matica hrvatska, *Županjski zbornik*, br. 2, Županja, 1969., str. 75.; Isti, *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, Djela JAZU, knjiga 47., Zagreb, 1953., str. 266.; Mirko Marković, *Istočna Slavonija: stanovništvo i naselja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003., str. 120.

dio postojao i prije dolaska Osmanlija na ovo područje. Kako je stanovništvo došlo iz Bosne i bilo brojnije, smatra se da je zato novostvoreno selo ušoravanjem dobilo ime Bošnjaci, dok se staro stanovništvo (Buča i Pogana) s vremenom poistovjetilo i asimiralo s novim.²⁹ Kada je uopće došlo do ušoravanja, odnosno sjedinjena sela ne zna se točno. Nailazimo podatke da se to dogodilo u trećem desetljeću 18. stoljeća,³⁰ sredinom 18. stoljeća,³¹ dok je najprihvatljivije rješenje kako je do ujedinjenja sela došlo od 1721. godine nadalje jer od te godine u matici krštenih, vjenčanih i umrlih više se ne spominju ta mala sela, nego samo Bošnjaci.³²

Vojna je vlast donijela odluku o ušoravanju sela, pa će bit objašnjeno iz kojeg razloga. Ušoravanjem se htjelo razviti na području Vojne krajine vlastitu samoopskrbu ekonomiku. Da bi se to ostvarilo, trebalo je stabilizirati fluidne, neorganizirane strukture naselja sastavljene od primitivnih i privremeno izgrađenih stočarskih naseobina. Razvijao se potpuno novi model planski kreirane više ili manje koncentrirane naseljenosti s novom parcelarnom strukturom. Najveći uspjesi takvog organiziranja ostvareni su u selima u dolini Save i savsko-dravskom međurječju.³³ Prema propisanom ustroju slavonsko-posavski krajišnici morali su prilikom podizanja novih sela organizirati ih tako da se oni nižu uz ceste jednoredno ili dvoredno, dok su zemljišni posjedi morali biti oblikovani u zaokružene obradive cjeline smještene odmah iza same kuće, nikako ne raširene po cijelom selu. Crkva, časnički stan i krčma trebali su biti smješteni u središte sela. U dvorednim selima na kraju se postavljalo dva, a u jednorednim po jedan čardak na svakom kraju. Vojne stanove gradili su domaći majstori uz pripomoć krajišnika, a za svaki se objekt radi lokacije, uz prilaganje plana i proračuna, prethodno pribavljala dozvola od mjerodavnih vojnih vlasti.³⁴ Provedbu ušoravanja obavila je važeća vojnokrajiška vlast, ponajprije urbarnim rješenjima seoskih kuća i ušoravanjem, a zatim premjeravanjem i odmjeravanjem poljskih područja i pojedinačnih posjeda. Taj je posao trajao nekoliko godina, za područje Brodske regimente zemljišne su knjige završene 1786. godine. Pučka je predaja sačuvala podatke o samom načinu provođenja tog rada: časnici su na

²⁹ Vinko Juzbašić, „Stari nazivi ulica u Bošnjacima“, *Hrašće*, god. 4, br. 17, Drenovci, 1999., str. 37.-43.

³⁰ Marko Landeka, Tomo Šalić, „Vojna krajina u današnjoj Istočnoj Slavoniji u 18. Stoljeću“, *Peti znanstveni sabor Slavonije i Baranje*, sv. 1, JAZU Zagreb – Zavod za znanstveni rad Osijek, Osijek, 1991., str. 140.

³¹ V. Juzbašić, „Demografske promjene u Bošnjacima“, str. 15.

³² Ambrozije Benković, „Najstarije obitelji Županje, Bošnjaka i Štitara“, *Županjski zbornik*, br. 2, Županja, 1969., str. 105.

³³ Veljko Rogić, „Historijsko-geografska osnova socijalno-kulturne diferencijacije vojnokrajiškog prostora“, *Geografski glasnik*, br. 44, Zagreb, 1982., str. 31.

³⁴ Josip Kljajić, „Ustroj Slavonske vojne granice u 18. Stoljeću“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 6, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2001., str. 218.; Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik, II.: Povojačeno društvo*, Naprijed, Zagreb, 1997., str. 61.

raspolaganju imali službujuće krajišnike, koji su hitro mjerili njive i livade, a zatim bi kaplar točno odbrojao i obilježio izmjerene površine predavao mjerniku. S časnikom su bila i dva člana seoskog vijeća kao dobri poznavatelji posjedovnog stanja i zemljišnih naziva na određenom području. Uz to, svaki kućni starješina ili njegov ovlaštenik morao je dočekati mjerničku komisiju na svom posjedovnom zemljištu radi davanja potrebnih podataka. O davanju tih podataka predaja je sačuvala zanimljivu priču kako je jednom članu Balentović zadruga bilo neugodno reći časniku kako se mlâka kraj njihovog i Pavikić stâna zove Posranka, pa je rekao naziv Prljanka. Takav se slučaj dogodio i na drugom kraju sela gdje se jedna omanja bara pored šume naziva Govnar. Krajišnik je zatajio pravi naziv i rekao da se bara naziva Pogana bara. Kad se kasnije utvrdilo da su to krivi nazivi, oba su krajišnika kažnjeni s po

deset batina zbog davanja lažnih iskaza i obmanjivanja krajiške vlasti.³⁵ Sačuvana je još jedna zanimljiva predaja koja se odnosi na razgraničavanje teritorija između Bošnjaka i Županje. Kako su Bošnjaci u to vrijeme imali veći broj kuća i bili veće selo, odmjeren im je i veći poljski hatar. Čini se da neki Županjci nisu bili zadovoljni takvim podjelom, ponajviše oni kojima je dio posjeda pripadao bošnjačkom hataru. Kamen međaš koji je predstavljao

KARTA 3. ŽUPANJA I BOŠNJACI KRAJEM 18. STOLJEĆA (Izvor: *Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcija 23)

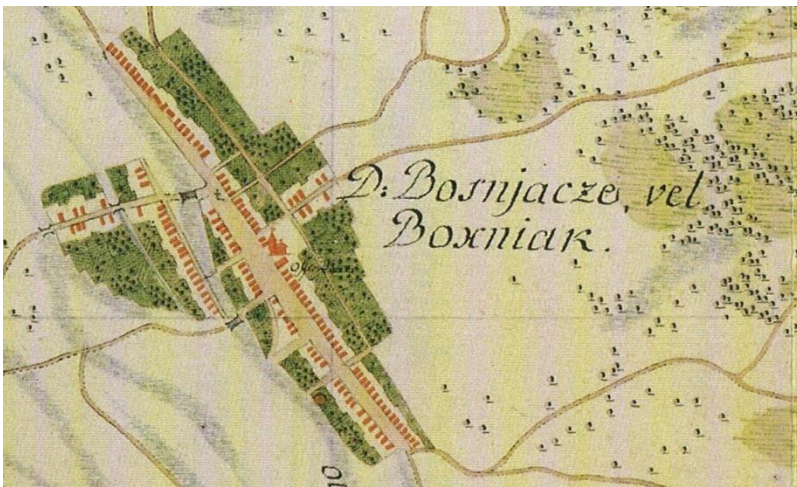
granicu postao je kamen spoticanja i netrpeljivosti između mještana obaju sela jer zabilježeno je kako su neki Županjci prenosili noću taj kamen na bošnjačku stranu za nekih petsto metara. Bošnjačani, videći sutradan taj kamen duboko u svom polju, odnijeli su ga na njegovo mjesto i o tome obavijeste kapetana koji je tada uspostavio patrolnu službu da pripazi na postavljenu graničnu oznaku. Kako su patrolnu službu obavljali krajišnici obaju mjesta, Županjci bi odnosili kamen u bošnjački dio, a ovi ga vraćali. Svade i pomicanje kamena događali su se svaki dan, sve dok za njega nije čuo “obrštar“ u Vinkovcima i riješio taj spor onako kako je bilo određeno prema

³⁵ I. Lešić-Bartolov, *Tragovi prošlosti*, str. 188.

mjernicima. Strašno ga je razjarila drskost krajišnika da se usude dirati i mijenjati ono što je uspostavila carska vojna vlast. Sasuo je na kapetana i krajišnike mnoštvo ukora i prijetnji zaprijetivši da će svako daljnje nepoštivanje biti najstrožije kažnjavano. Taj dan kad je konačno riješen spor vjerojatno je bio dan sv. Ilije po čemu je ta granica nazvana “Ilinskom međom”.³⁶

Na gruntovnici iz 1786. godine zabilježeno je da seosko posjedovno zemljište Bošnjaci ima šest poljskih predjela – hatara, koji su označeni brojem i nazivom značajnije rudine ili barskog područja. Toponimi nose ova imena: I. Selo (naseljeno područje)– Bošnjački kraj, Bučje, Duga struka (Pogan), Kratka struka, Markovac, Crna Bara, Zeleni kraj (Laštrenica), II. Kupina, III. Blata, IV. Pogari, V. Poprnjak, VI. Bučje. Što se tiče hidrografije, zabilježeno je kako ju čine barska područja i tokovi koji su veoma brojni na bošnjačkom zemljištu, osobito na južnoj, prisavskoj strani. Nabrojana su i imena. Šumske površine okružuju poljsko područje sa sjeverne, istočne i južne strane i, također, su nabrojana imena tih površina.³⁷

Što se tiče izgleda sela i rasporeda najvažnijih objekata u selu, za 1786. godinu Engel je zabilježio kako se selo nalazi u ravnici, sastoji se od 142 kuće, od toga su 126 prekrivene šindrom, a 6 trskom. U selu se nalazi i časnički stan od dobre građe, katolička filijalna crkva i dvije kapele. U

KARTA 4. BOŠNJACI KRAJEM 18. STOLJEĆA (Izvor: *Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcija 23)

selu je i svratište za časnike, od pletera, pokriveno šindrom, dok su ulice uređene pod konac.³⁸ U vizitacijama se o izgledu spominje 1811. kako je u selu nadugo i naširoko rastegnut red kuća, te 1819. da je jako razvučeno.³⁹ Što se tiče položaja crkve u selu, ne navodi se u vizitacijama nikakvo konkretno mjesto gdje se ona nalazi, za župni dom se navodi kako je samo nekoliko

koraka udaljen od crkve, a škola i učiteljeva kuća nalaze se na malo udaljenijem mjestu od crkve. Za groblje se spominje da se najprije pokapalo kraj crkve, ali se zbog vlažnog tla odustalo, a zatim se

³⁶ I. Lešić-Bartolov, *Sporni kamen međaš*, str. 179.-180.

³⁷ I. Lešić-Bartolov, *Tragovi prošlosti*, str. 194.-195.

³⁸ Franc Stefan Engel, „Opis kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema (priredio Krunoslav Tkalac)“, *Županjski zbornik*, br. 5, Županja, 1975., str. 209.

³⁹ *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat*, str. 165., 503.

spominje kako se u selu nalaze dva groblja, svako na jednom kraju sela. Jedno se naziva groblje sv. Marka, zvano i „Bošnjačko groblje“, a drugo Našaće sv. Križa, ili „Slaninačko groblje“. Oba su stalno dobro ogradaena daskama i vrata se čuvaju zatvorena da ne bi stoka mogla ulaziti na groblje. Na oba groblja nalazi se po jedna kapela koje su trebale biti dokinute zbog kraljevske odluke da se kapele izgrađene na samotnim mjestima trebaju dokinuti, ali ipak je dopušteno zbog pobožnog i čestitog naroda da se ne sruše i u njima se smije služiti misa četiri puta godišnje. Osim tih dviju kapela, postoji i kapela sv. Roka, izgrađena u vrijeme kuge i posvećena u čast svetih zaštitnika protiv kuge. Ona se nalazi na zajedničkom polju između Županje Blata i Bošnjaka, pa si obje općine svojataju oltar sv. Roka.⁴⁰ Na raskrižjima sela, ulazima i izlazima u selo, te izvan sela podizani su kapelice i križevi kao mali zavjetni spomenici.⁴¹ Tako je 1811. godine Zabilježeno sedam križeva, urešeni dolično sa slikama Raspetoga i posvećeni uz znanje dijecezanskog biskupa. Općina je na sebe preuzela dužnost da ih uvijek drži u dobrom stanju. Pri idućoj vizitaciji 1819. godine zabilježeno je šest križeva, tri u samome selu i tri malo izvan sela. Križeve je podignula općina od besplatno dobivenih drvenih trupaca. Zanimljivo je da se u zapisima vizitacije 1819. godine spominje postojanje trga na kojem su se vodile Uskrsna i Tijelovska procesija.⁴² Uz objekte zabilježene u vizitacijama, u selu se nalazio, također, i časnički stan, zidana građevina, kao predstavnik vojnokrajiške vlasti, i kapela sv. Klare koja se nalazila izvan mjesta.⁴³

3.3. PRIRODNE KARATERISTIKE PODRUČJA

Iako se to ne očekuje od vizitatora da bilježe, u dvjema vizitacijama (1745. i 1755.) spominju se prirodne karakteristike područja oko župe Bošnjaci i okolnih župa. Naime, zabilježeno je kako je područje na kojem se nalazi župa Bošnjaci podložno stalnim poplavama, stoga usjevi na njezinom području slabo rode, a ponajviše zakaže pšenica. Kako je pšenica bila na popisu stvari koje vjernici trebaju dati župniku, a slabo je uspijevala, ona je zamijenjena davanjem kukuruza. Kako su na tom području i putovi gotovo neprohodni, njima se jedva mogla odvijati ikakva trgovina. Zbog čestih poplava onemogućen je pristup filijalama zbog čega se pojavljuje opasnost da se ne bude prisutno na misi. Kako je lakši pristup Štitaru Županji nego Bošnjacima, donesena je odluka kako će sada sjedište župe biti u Županji, a ne više u Bošnjacima. Kao što je već spomenuto, vlažno je bilo i tlo na

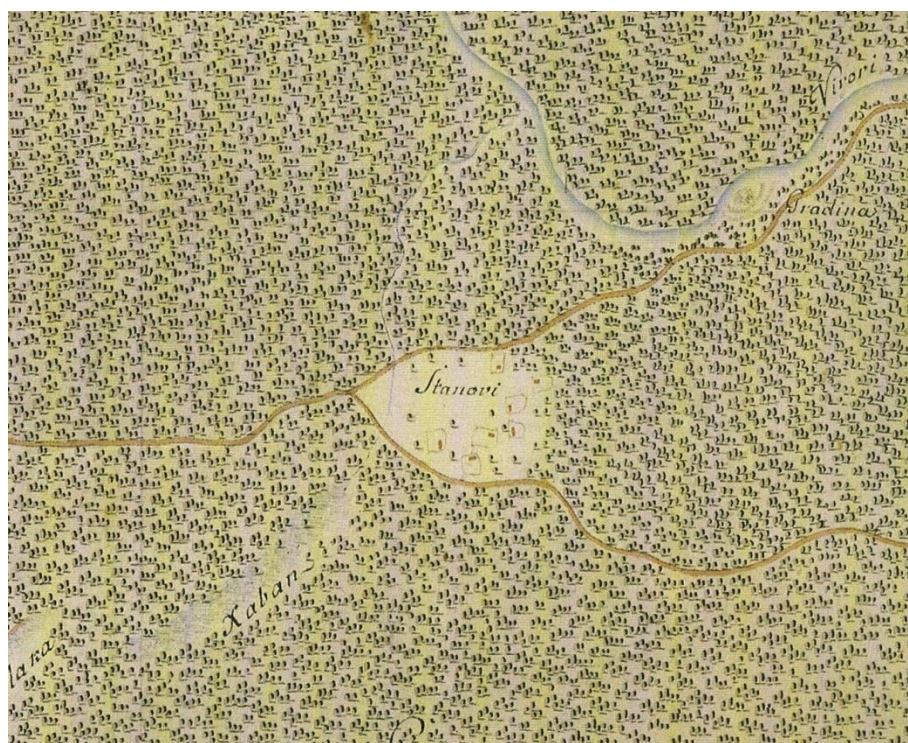
⁴⁰ *Kanonske vizitacije, Srijem*, str. 455.-459.; 589.-595.

⁴¹ Ljubica Gligorević, „Etnološke znakovitosti“, u: *Vukovarsko-srijemska županija*, Privlačica, Vinkovci, 2000., str. 41.

⁴² *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat*, str. 159.-181.; 485.-507.

⁴³ *Hrvatska na tajnim zemljovidima*, str. 162.

kojem se nalazila crkva, stoga se odustalo od pokapanja u blizini crkve jer je prodirala voda, što je predstavljalo opasnost i za zgradu crkve.⁴⁴ Ti problemi s kojima se suočavao ne samo župnik, nego vjerojatno i vojna vlast, a takva obilježja zabilježena su i na gruntovnici, vrlo su detaljno opisani na kartama područja oko sela i župe Bošnjaci, koje je pripadalo 23. sekciji na „Jozefinskim zemljovidima“ Brodske pukovnije. Naime, kako karta i pokazuje, cijelo je područje u selu i oko sela puno bara i blatnih dionica, osobito područje između Save i sela koje je pokriveno različitim, dijelom stalnim barskim grabama koje su povremeno znale presušiti. Sve te grabe, osim po prolaznim putevima, naznačenima na planu, nisu prohodne ni konjima ni kolima. Neke su zbog dubokog blata premošćene drvenim mostovima. Pokoja među tim grabama, ali vrlo rijetko i to mora biti kasno ljeti za dugotrajnih vrućina, bila je prohodna pješice. Inače, svaki put kad se Sava izlije iz svog korita, iz nje se vodom napune grabe tako da cijelo područje gotovo do sela i velika šuma u pravcu istoka znalo je biti preplavljeno. Jedini način kretanja u vrijeme poplava bilo je pomoću

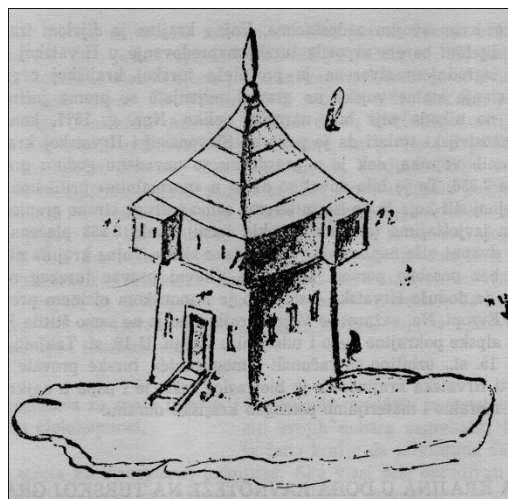
KARTA 5. RAČVANJE PUTA OD STANOVA (Izvor: *Hrvatska na tajnim zemljovidima*, sekcija 23)

udaljenosti od sela nalazi se nekoliko stočnih štala ili slavonskih zvanih stanova. Od tih se stanova

malih brodova. Takve su se poplave tijekom godine znale dogoditi češće, tri do četiri puta uz trajanje od tri, četiri ili više tjedana. Najjače poplave bile su u proljeće kada se snijeg topi. I situacija u šumi nije ništa bolja: šuma prema istoku je obrasla visokim, gustim grmljem, proraslim drvećem, tlo je blatno i puno bara i barskih graba, osim po putovima i vlo lošim prolazima. U toj šumi na sat i pol

⁴⁴ *Kanonske vizitacije, Srijem*, str. 459., 589.-591.

put račva u dva smjera: put koji ostavlja stanove na lijevoj strani ide dijelom kroz 24. sekciju, dok drugi ide ravno. Oba puta vode prema Otoku. Što se tiče puta na zapad, prema Županji, on je u svako doba prohodan, osim kad je loše vrijeme jer je tada pun glibova. Putovi za Otok i Vrbanju lakim su kolima teško prohodni jer za loša vremena i bez tla postoji opasnost da kola zapadnu, a za vrijeme poplava ti su putevi potpuno beskorisni. Put prema Podgajcima najprije se odvijao mostom preko barske grabe Bistra. Taj put vodi u 25. sekciju i pritom se prolazi kraj čardaka Špil i barske grabe Maglan. Nastavlja se do čardaka Topol odakle put vodi preko savskog nasipa nizvodno do čardaka Marić i zatim za Podgajce. Taj je put uporabljiv samo za suha vremena i suha tla.⁴⁵ U vizitacijama (srpanj 1782. godine) spominje se kako su nakon Bošnjaka vizitatori nastavili većim dijelom pješice uz samu obalu Save te tim putem došli do Rajevog Sela.⁴⁶ Kako je vizitacija obavljena u srpnju, a Rajevo se Selo nalazi u blizini Podagajaca, moguće da se radi o istom putu. Za

SLIKA 1. SKICA TIPIČNOG KRAJIŠKOG ČARDAKA (Izvor: *Vojna krajina*, D. Pavličević (ur.), str. 23.)

kišna vremena je situacija drugačija: ako put nije poplavljen, vozila od Bošnjaka prema Podgajcima moraju koristiti put do kordonskog čardaka Špil, a zatim odatle komunikacijski put niz rijeku Savu sve do čardaka Marić. Svi ostali putovi koji vode iz sela i iz 25. sekcije u šumu, korisni su samo za prijevoz šumskog drveta. Po njima se kroz šumu nigdje ne može proći.⁴⁷ Zbog čestih poplava između Županje i Bošnjaka postoje močvare koje zbog stalne vode i dubine nikada ne presuše: Karaševo, Minovačka, Poljanica i Krivatovo. Močvara Krivatovo je na putu prema Rajevom Selu premošćena drvenim mostom. Put je uporabljiv za teška vozila, ali za lošeg vremena otežana je prohodnost. Put za čardak Šamčić vodi preko barske grabe u močvaru Kupinu. Preko grabe je pružen drveni most pa je put za suha vremena i suha tla provozan teškim kolima. Područje oko čardaka Špila obraslo je visokim i žbunastim drvećem, a prema Bošnjacima ispresijecano je barama i barskim grabama koje sprječavaju put do sela, osim po uobičajenim po planu zabilježenim putovima.⁴⁸ Problemi oko poplava mučili su ne

⁴⁵ *Hrvatska na tajnim zemljovidima*, str. 161.-162.

⁴⁶ *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat*, str. 9.

⁴⁷ *Hrvatska na tajnim zemljovidima*, str. 162.

⁴⁸ *Hrvatska na tajnim zemljovidima*, str. 158.-160.

samo Bošnjake nego i ostala područja uz Savu, stoga je vojna vlast donijela odluku da se Brodska pukovnija najvećim dijelom zaštititi nasipima od poplava čime se dobilo i mnogo novih obradivih površina.⁴⁹

Prethodno spomenute podatke i opise najbolje sažimaju riječi biskupa Emerika Karla Raffaya koji je obavio vizitaciju 1819.: „Uglavnom se zna da su naše župe dosta međusobno udaljene te putovi uglavnom slabi, pa čak često i neupotrebljivi. Zbog toga bi se lako moglo dogoditi da župnik kao i kapelan moraju ostati duboko u noći ako bi ostavili župu, kada mogu nastati nenadani i neželjeni slučajevi.“⁵⁰ S obzirom da se selo nalazilo na području Krajine, Bošnjake su okruživali i krajiški čardaci ponajviše zbog Save i granice koja se na njoj protezala s Osmanskim Carstvom. Selo je imalo osnovne objekte za funkcioniranje vjerskog života: crkvu, župni dvor za svećenika, kapele, groblje, a postojala je i škola, učiteljeva kuća, časnički stan i svratište.

⁴⁹ Lazar Čelap, „Stanovništvo Brodske regimente u 18. i 19. Stoljeću“, *Godišnjak Pododbora Matice hrvatske*, god. 4., br. 52, Vinkovci, 1965., str. 69.

⁵⁰ *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat*, str. 505.

4. ARHITEKTURA SELA

Jedna od skupina pitanja na koju su trebali odgovoriti župnici tijekom kanonske vizitacije njihovih župa odnosila se na crkvu, njezin inventar, kapelice, uređenje (vanjsko i unutrašnje), župni dom, raspela, učiteljevu kuću i školu itd. Na temelju podataka dostupnih u vizitacijama opisat ću kako su izgledali crkva sv. Martina i župni dom, kao primjeri sakralne arhitekture, te škola i učiteljeva kuća, kao primjeri profane arhitekture. Prije toga najprije ću objasniti u kakvom su stanju ostala područja u Slavoniji poslije odlaska Osmanlija, te kakav je bio odnos vojne vlasti na vojnokrajiškom području prema graditeljstvu, prvenstveno prema sakralnom jer o njemu saznajemo najviše na temelju podataka u vizitacijama. Opisano je, također, i od kakvog je materijala građena profana arhitektura, pojaviti se unutrašnja i vanjska organizacija kuće jedne vojnokrajiške zadruge.

4.1. SAKRALNA ARHITEKTURA

Dok je za vrijeme osmanske vlasti dominirala arhitektura za koju je tipična dominacija džamija, poslije njihova odlaska izgradnja počinje gotovo ispočetka i to ne samo zbog ratnih razaranja na području Slavonije nego i zbog pustošenja carske vojske za vrijeme rata, a i poslije. Osobito veliki poticaj u izgradnji dobivala su utvrđenja i utvrđeni gradovi kako bi se osiguralo područje od osmanskih iznenađenja.⁵¹ Što se tiče manjih mjesta, a osobito njihove sakralne arhitekture, započinje razdoblje kada se intenzivno grade drvene crkve i kapele i to iz dvaju razloga: prvi razlog proizlazi iz potrebe da se obnovi što prije duhovni život na oslobođenim područjima, a drugi razlog odnosi se na slabe financijske mogućnosti da se podižu ne samo sakralni nego i profani objekti od čvrstog materijala, stoga ne treba čuditi činjenica da vizitatori posjećujući mjesta u 18. stoljeću bilježe postojanje drvenih crkava, kapela itd. Te nove drvene crkve predstavljale su zamjenu za čvrste crkve koje su postojale do i za osmanske vlasti, a zatim su srušene. Također, vizitatori bilježe da su zbog drvene građe te crkve tijekom 18. stoljeća propadale što zbog slabe građe, što zbog loše konstrukcije, stoga se, gdje su financijske mogućnosti to dopuštale, počelo s rušenjem drvene crkve i gradnjom nove, zidane od tvrdog materijala. Iako su se prilike popravljale i pojačala gradnja čvrstim materijalom, ipak je stanje i dalje loše o čemu svjedoči i izvještaj Dvorskog ratnog vijeća carici Mariji Tereziji 5. srpnja 1764. u kojem se opisuje žalosno stanje crkava i župnih

⁵¹ Andre Mohorovičić, „Razvoj naselja i gradova na tlu Slavonije u posttursko doba“, *Peti znanstveni sabor Slavonije i Baranje*, sv. 1, JAZU Zagreb - Zavod za znanstveni rad Osijek, Osijek, 1991., str. 236.

dvorova po Slavoniji koji se nisu mogli popraviti, a kako je narod siromašan, ne mogu se ni izgraditi potrebne nove crkve. Da bi popravila situaciju, Marija Terezija propisuje financijsku pomoć za izgradnju crkava na području Vojne krajine u Slavoniji kako bi se obnovio vjerski život i na tom području. Također, jedan od razloga zbog kojeg je došlo do propadanja drvenih crkava je i proces ušoravanja sela gdje su te crkve ostale na osami, izvan sela pa su počele propadati. Konačan udarac razvoju sakralne drvene arhitekture dalo je opće poboljšanje prilika čime se u uporabi za izgradnju koristi samo čvrsti, zidani materijal.⁵²

Spomenuti postupak Marije Terzije govori nam kako se vojna vlast brinula i za graditeljstvo na svome području, i to ne samo za vojne objekte nego i objekte koji su pripadali drugim aspektima života krajišnika. To je posljedica težnje da život na području Vojne krajine bude „oličenje prisutnosti reda i discipline do najmanjeg segmenta krajiškog društva“.⁵³ Naime, objekti javne namjene na području Vojne krajine mogli su biti građeni samo po projektima odobrenim od građevinske direkcije generalkomande. Pripremalo se tipizirane nacрте po kojima se smjelo graditi. Svaki dio generalata imao je svoju lokalnu građevinsku upravu, „Baudirektion“ čiji su instrumenti nadzora bili granični inspektori, osobno generali, koji su obavještavali o stanju u građevinarstvu centralnu vojnu upravu, Dvorsko ratno vijeće u Beču. Korespondencija između generala i Dvorskog vijeća služi kao izvor za administrativni postupak koji se provodio da bi se na području Krajine moglo izgraditi objekt javne namjene. Uz generalkomadu, čiji je zadatak bio odrediti kvalificirane i stručne osobe da obavljaju građevinske radove, sudjelovala je i općina i to tako što je određivala lokaciju i zemljište na kojem se gradilo i sudjelovala u troškovima oko gradnje kako se ne bi ulagala samo graničarska sredstva. Reformama Josipa II. stvorena je religijska zaklada (*Religions-fond*) čiji je izvor financiranja bila imovina ukinutih samostana. Upravo ta zaklada bila je zadužena za osiguranje sredstava za održavanje i izgradnju crkava, a ponajviše izradu tipskih projekata na temelju kojih su građene crkve svih vjeroispovijesti na području Krajine. Takav se način izgradnje crkava održao čak do tridesetih godina 19. stoljeća, a s malim izmjenama i kroz čitavu prvu polovicu 19. stoljeća. Na temelju propisa Komande inženjerije 20. veljače 1788. dobivamo podatke koliko je mogla stajati gradnja skromnije i bolje opremljene graničarske crkve, te koliko se moralo dodati za poljepšanje kape zvonika. Postojala su dva tipska plana za izgradnju katoličke župne crkve

⁵² Žarko Španiček, *Narodno graditeljstvo Slavonije i Baranje*, Privlačica, Vinkovci, 1995., str. 103.-105.

⁵³ A. Buczynski, „Rimokatolička i pravoslavna crkva u Vojnoj krajini“, str. 40.

(veća i srednja katolička župna crkva) na području gradiške, brodske i petrovaradinske pukovnije.⁵⁴ Kolike su predviđene cijene za pojedinu regimentu za oba tipa, pokazuju Tablica 1. i Tablica 2.

TABLICA 1. IZNOSI ZA IZGRADNJU VEĆE KATOLIČKE ŽUPNE CRKVE

(Izvor: Đ. Cvitanović, „Nacrti za gradnju crkava u Krajini“, str. 413.)

VEĆA ŽUPNA CRKVA	BRODSKA I GRADIŠKA PUKOVNIJA	PETROVARADINSKA PUKOVNIJA
S jednostavnim zvonikom	4685 forinti i 25,25 krajcara	4985 forinti i 24,25 krajcara
S lukovicom	4915 forinti i 25,25 krajcara	5215 forinti i 24,25 krajcara
Općina	2263 forinte i 48 krajcara	

TABLICA 2. IZNOSI ZA IZGRADNJU SREDNJE KATOLIČKE ŽUPNE CRKVE

(Izvor: Đ. Cvitanović, „Nacrti za gradnju crkava u Krajini“, str. 413.)

SREDNJA ŽUPNA CRKVA	BRODSKA I GRADIŠKA PUKOVNIJA	PETROVARADINSKA PUKOVNIJA
S jednostavnim zvonikom	3311 forinti i 54,50 krajcara	3518 forinti i 34,25 krajcara
S lukovicom	3456 forinti i 25,25 krajcara	3663 forinti i 24,25 krajcara
Općina	1527 forinti i 50 krajcara	

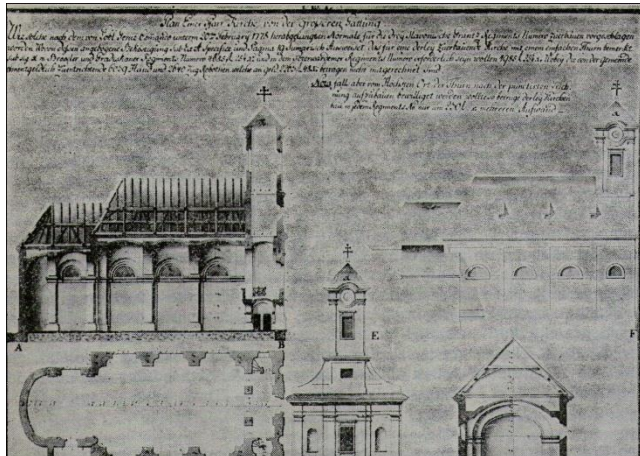
Tablice nam pokazuju kako su cijene za crkve bile jednake u brodskoj i gradiškoj pukovniji, dok su drugačije cijene bile važeće za područje petrovaradinske pukovnije. Za ovaj su rad bitne cijene propisane za brodsku pukovniju za koju je bilo određeno da je za veću župnu crkvu s jednostavnim zvonikom bilo potrebno izdvojiti 4685 forinti i 25,25 krajcara što je išlo iz fonda religijske zaklade, dok je općina morala izdvojiti još 2263 forinte i 48 krajcara. Općina je bila zadužena za plaćanje ručnih i izvedbenih radova, koje inače daje besplatno⁵⁵, a procjenjuje se da će koštati kako je navedeno u tablici. U slučaju da se dobije odobrenje da se na zvoniku izvede lukovica, onda troškovi veće katoličke crkve iznose 4915 forinti i 25,25 krajcara, odnosno 230 forinti više. Za srednju župnu crkvu s jednostavnim zvonikom zaklada je plaćala 3311 forinti i 54,50

⁵⁴ Đurđica Cvitanović, „Idejni nacrti za gradnju tipiziranih crkava u Vojnoj krajini“, u: *Vojna krajina: povijesni pregled – historiografija – rasprave*, Dragutin Pavličević (ur.), Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 411.-413.

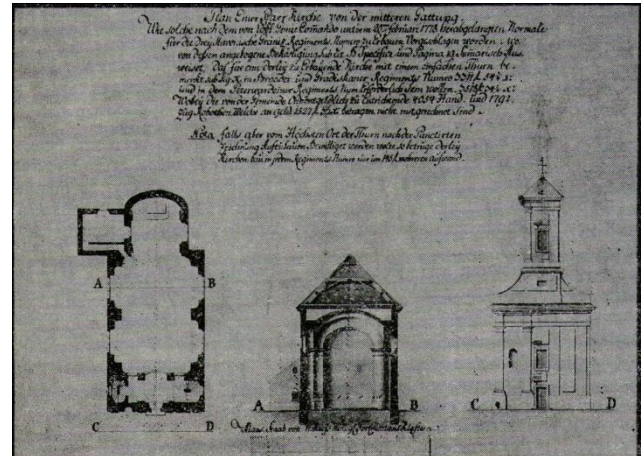
⁵⁵ Isto, str. 413.-415.

krajcara, a općina 1527 forinti i 50 krajcara, a u slučaju s lukovicom iznos raste na 3456 forinti i 25,25 krajcara, odnosno 145 forinti više.

Slike 1. i 2. pokazuju nam planove za veću i srednju katoličku župnu crkvu na području brodske, gradiške i petrovaradinske pukovnije.

SLIKA 2. PLAN VEĆE KATOLIČKE ŽUPNE CRKVE (Izvor: *Vojna krajina*, D. Pavličević (ur.), str. 414.)

SLIKA 3. PLAN SREDNJE KATOLIČKE ŽUPNE CRKVE (Izvor: *Vojna krajina*, D. Pavličević (ur.), str. 414.)

Postavlja se pitanje u kojoj je mjeri Vojna krajina uopće sudjelovala u izgradnji crkve sv. Martina u Bošnjacima.

U objavljenim kanonskim vizitacijama prvi se put crkva u Bošnjacima spominje i opisuje 1745. Pritom se navodi kako su crkve u Bošnjacima i Županja Blatu izgrađene vlastitim poticajem vjernika i bez ikakvog biskupovog ili vikarovog dopuštenja već 1717. godine. Crkva u Bošnjacima posvećena je svetom Luki evanđelisti, a u Županja Blatu Ivanu Krstitelju.⁵⁶ Zanimljiva je činjenica kako se jedino u vizitaciji iz 1745. spominje kako je crkva posvećena sv. Luki evanđelisti, dok u svim ostalim ona je posvećena sv. Martinu. Treba reći kako je crkva u Bošnjacima postojala i prije tih navoda. Crkva u Bošnjacima postojala je još i prije osmanske vlasti što svjedoče zemljišni nazivi: u selu postoje dvije „Klise“, jedna na istočnom, a druga na jugozapadnom dijelu današnjeg sela. Markovačka Klisa nosi spomen na „svetinju“ sv. Križa iz 1336. koja i danas tu postoji, dok se istočna nazivala Bošnjačkom Klisom, a ležala je na prostoru „starih Bošnjaka“. Taj prostor u prošlosti je zapisivan i nazivan kao „Pogari“ i ta Bošnjačka Klisa najvjerojatnije označuje srednjovjekovnog sv. Martina. Župa i crkva spominju se pod imenom Palagar što dolazi od riječi

⁵⁶ *Kanonske vizitacije, Srijem*, str. 457.

„Poger“ koja označuje stradalnika, beskućnika, pogorelca, a u takvom su se stanju nalazili i davni stanovnici, osnivači sela, došavši na ovo područje kao doseljenici iz Bosne. U popisu beogradskog biskupa fra Petra Nikolića u drugoj polovici 17. stoljeća spominje se kako je prošao ovim krajem i među razvaljenim i porušenim crkvama navodi i crkvu sv. Martina u Bošnjacima, a vukovarski franjevci bilježe kako je 1708. došlo samo do obnove već postojeće crkve.⁵⁷ U literaturi se navodi kako je obavljena još jedna vizitacija prije 1745. i to 1729. godine kada je vizitirana Županja Blato. Tada je zabilježeno da se u filijali Bošnjaci ili Bošnjaki nalazi crkva sv. Martina iz drveta.⁵⁸ Ta je crkva bila smještena u jugozapadnom dijelu sela u Selištima.⁵⁹ O crkvi iz zapisa 1745. godine saznajemo da je, također, od samog drveta, no vrlo oštećena te da joj zbog starine prijete rušenje. Od samog je tesanog drveta, bez ikakvog stropa, zidovi joj nisu omazani blatom, oluje su je oštetile na krovu i bokovima zbog čega ima puno rupa. Nema nikakvih uresa, osim slika na papiru.⁶⁰ Biskupov izaslanik izvješćuje da je u Bošnjacima posve obnovljena župna crkva sv. Martina uz koju se nalazi i župni dvor 1749. godine.⁶¹ Crkva se spominje i 1753., ali bez ikakvih konkretnih podataka o izgledu, samo se navodi kako je župa navodno ukinuta, a Bošnjaci vraćeni pod Županju.⁶²

Godine 1755. obavljena je ponovno vizitacija na temelju čijih podataka saznajemo da je crkva posvećena sv. Martinu, i dalje je drvena, pokrivena je hrastovom šindrom i svodom od dasaka, jako je mala i na vlažnom mjestu. Umjesto velikog oltara ima sliku crkvenog zaštitnika koja je smještena iznad čvrstog stola na kojem se služi misa.⁶³ Prigodom kanonske vizitacije iz 1769. spominju se i prve dimenzije crkve: stara crkva sv. Martina bila je 7 hvati⁶⁴ duga, a 3 hvata široka.⁶⁵ Godine 1782. navodi se kako su vizitatori pogledali crkvicu sv. Martina uz koju se nalaze i dvije sobe za primanje svećenika kada tamo dolaze. Spominje se kako su Bošnjačani došli u Županju tijekom njezine vizitacije sa zahtjevom da im se dadne župnik, a oni će izgraditi novu crkvu i župni

⁵⁷ I. Lešić-Bartolov, *Tragovi prošlosti*, str. 173., 187.

⁵⁸ Josip Brüstle, *Povijest katoličkih župa u istočnoj Hrvatskoj do 1880. godine*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 1999., str. 183.; Rudolf Horvat, *Srijem: naselja i stanovništvo*, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2000., str. 47.; Tomislav Đurić, Dragutin Feletar, *Stari gradovi, dvorci i crkve Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema*, Hrvatski zemljopis, Samobor, 2002., str. 307.; Zlatko Virč, „Kroz prošlost Posavine“, str. 123.; Antonija Zaradija Kiš, *Sveti Martin: kult sveca i njegova tradicija u Hrvatskoj*, Biblioteka Nova etnografija, Zagreb, 2004., str. 200.

⁵⁹ I. Lešić-Bartolov, *Tragovi prošlosti*, str. 174.

⁶⁰ *Kanonske vizitacije, Srijem*, str. 455., 459.

⁶¹ R. Horvat, *Srijem*, str. 47.

⁶² T. Đurić, D. Feletar, *Stari gradovi, dvorci i crkve*, str. 307.

⁶³ *Kanonske vizitacije, Srijem*, str. 589.; R. Horvat, *Srijem*, str. 47.; J. Brüstle, *Povijest katoličkih župa*, str. 183.

⁶⁴ Jedan hvat iznosio je 6 stopa, odnosno 1,9 m.

⁶⁵ R. Horvat, *Srijem*, str. 47.

dvor od čvrstog materijala svojim izdacima. Već imaju pripremljeno do 300.000 opeka i vapno.⁶⁶ Očito crkva u Bošnjacima više nije mogla ispunjavati svoje osnovne funkcije pa su bili prisiljeni prikupiti materijal i izgraditi novu crkvu. Biskup je uvažio molbu, stoga je najprije 1789. utemeljena župa Bošnjaci i za prvog župnika određen je Franjo Kulundžić, koji se već te prve godine posvetio brizi izgradnje crkve. Graditelj je procijenio da će izgradnja nove crkve stajati 7041 forintu. Općina se obvezala da će izgradnju financirati s 657 forinti kojima će biti plaćeno 1000 centi vapna, 200 podvoza i 700 ručnih težaka, dok je Kulundžić obratio upravi Vojne krajine da iz religijske zaklade sufinancira izgradnju crkve u iznosu od 6384 forinte. Dvije su godine trebale župniku da uspije osigurati sredstva za gradnju nove župne crkve tako da je 29. srpnja 1792. godine blagoslovljen kamen temeljac za izgradnju nove župne crkve sv. Martina. Već 11. studenog 1794. novu župnu crkvu blagoslovio je podarhidakon Ivan Sertić, župnik iz Vinkovaca.⁶⁷

Iduća vizitacija obavljena je 1811. godine i bilježi se da crkva „izgleda kao nova crkva jer se nalazi u izvrsnom stanju.“⁶⁸ Zidana je od čvrstog materijala, dugačka 17,5 hvata, široka 7,5 hvata, visoka 4 hvata i 5 stopa. Imala je zidani luk, čvrsta je, pokrivena šindrom, s trima vratima: glavna su vrata okrenuta prema jugu, druga manja su okrenuta prema istoku, a treća se nalaze u sakristiji okrenuta prema zapadu. Pod je od opeke, ograđena je stupovima i ubačenim gredicama i s vrlo dobrom simetrijom. U crkvi se nalaze tri oltara, rešetke prilagođene za pričest, sveta propovjedaonica, klupe za klečanje po dužini crkve u dvostrukom redu i s dvjema u svetištu, smještene s lijeve i desne strane, postoji i zidani kor, na njegovoj se lijevoj strani nalazi krstionica, ima i dobro oslikano svetište zajedno s lukom koji se proteže iznad bočnih oltara.⁶⁹ Tek u ovoj vizitaciji zabilježeno je postojanje zvonika. U prethodnim vizitacijama se ne spominje, jedino je još 1745. zabilježeno da postoji crkvenjak ili zvonar, ali o postojanju ili ne postojanju zvona u crkvi nema spomena. Samo se navodi kako on služi crkvi i župniku kako bi bio oslobođen od javnih tereta i služenja, koje onda moraju obaviti župljani.⁷⁰ U ovoj vizitaciji zabilježeno je kako toranj ili zvonik povezan s lađom crkve iznad kora, zidan i čvrst, s čvrstom kupolom pokriven šindrom. U njemu se nalaze tri zvona: veliko, srednje i malo. Na gornjem dijelu tornja nalazi se željezni sat tako vješto načinjen da označava zvoneći na sve četiri strane četvrti i sate. U vizitaciji se glede izgradnje crkve i župnih zgrada navodi i sljedeće: „Uostalom niti je što dano za crkvu niti za župne zgrade iz državne

⁶⁶ *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat*, str. 7.

⁶⁷ R. Horvat, *Srijem*, str. 47.-48.

⁶⁸ *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat*, str. 159.

⁶⁹ Isto, str. 159.

⁷⁰ *Kanonske vizitacije, Srijem*, str. 459.

blagajne.⁷¹ Možemo zaključiti da je Vojna krajina očito sudjelovala u financiranju izgradnje crkve samo na početku, tj. na zahtjev župnika Kulundžića, dok su kasnije općina i vjernici financirali obnovu i dodatne gradnje na crkvi.

Prema vizitaciji iz 1819. crkva je dobro ožbukana, dolično izvana i iznutra okrečena, dimenzije u lađi iznose u duljinu 15 hvati i 1 stopu, u širinu 6 hvati i 2 stope, dok u svetištu ima 4 hvata. U prošloj vizitaciji se ne spominju, ali u ovoj se nabraja i opisuje raspored prozora u crkvi: postoji 12 prozora od kojih 4 gledaju prema istoku, 3 prema jugu, 3 prema zapadu i 2 prema sjeveru. Svi su primjereni samoj lađi crkve te izvana učvršćeni vrlo gustim žičanim mrežama. Saznajemo o propovjedaonici u odnosu na prošlu vizitaciju da je krasno i ukusno načinjena od drvodjelje kao i od kipara, dolično obojana i prikladno postavljena za slušatelje, te da crkva sada ima četvera vrata dok je u prošlo imala troja i da su sva vrata snabdjevena čvrstom bravom te se sigurno zatvaraju.⁷² Glede zvonika, saznajemo da je podignut prema ravnoj južnoj crti, visok je oko 15 hvati, pokriven u obliku kupole s crveno obojanim šindrinim daščicama. Općina ga želi prekriti limom, no krov premda je star još uvijek je u dobrom stanju te ne prokišnjava. I dalje ima 3 zvona, te više ne bi mogao ni primiti zbog malog prostora.⁷³

Iz dostupni podataka, počevši s 1717. godinom, jasno je kako je najveći udio u izgradnji crkve imala općina i njezini vjernici u početku gdje je zabilježeno kako je ona izgrađena na vlastiti poticaj (1717. godine), vjernici su spremni svojim izdacima podignuti novu župnu crkvu (1782.), dok se Vojna krajina spominje prvi put tek 1789. godine kada se od religijske zaklade traži 6384 forinta. Novac se očito dobio, ali se na njega čekalo dvije godine. Vizitacija iz 1811. ponovno ističe kako nije ništa dano iz državne blagajne.

Uz crkvu nalazio se je i župni dvor. Što se njega tiče, već 1745. zabilježeno je kako se nalazi u dobrom stanju, prikladan je za stanovanje župnika, ima prostrano dvorište s pridodanim vrtom i šljivikom unutar ograde, dok već 1755. imamo drugačiju situaciju: župni je dvor star, drven i vrlo neprikladna stanja, blizu rušenja, izložen je kišama tako da gotovo nije za stanovanje. Smatra se da nije za popravak jer je mjesto gdje se nalazi jače podložno poplavama.⁷⁴ Prilikom izgradnje nove župne crkve za župnika Kulundžića, podignut je i novi župni dvor kraj crkve, za koji je Krajiška uprava doznačila 2873 forinte iz religijske zaklade, dok je općina dala 100 podvoza i 300 težaka u

⁷¹ *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat*, str. 165.

⁷² Isto, str. 485.

⁷³ Isto, str. 493.

⁷⁴ *Kanonske vizitacije, Srijem*, str. 459., 593.

vrijednosti od 80 forinta.⁷⁵ Godine 1811. župni dvor je drven i nov. Trebao bi se nalaziti u dobrom stanju, ali kako već na samom početku nije uredno izgrađen, treba ga stalno popravljati. U dvoru se nalazi samo jedan kamin, koji preko noći grije dvije sobice pa bi ga trebalo podići iznova. Postoje samo dvije sobe za upotrebu župnika isključivši blagovaonicu, pomoćnik nema nijednu sobu, ukoliko mu se nova ne podigne u dvorištu. Osim tih prostorija, nalaze se još i dvije sobice za ukućane, i to za različit spol posebno, te mala i tijesna kuhinja. Podrum i smočnica ne postoje. Njihovu funkciju obnaša jedna prostorija u dvorištu, koja ujedno služi i kao kokošinjac za perad s 4 pregrade, sve to vrlo jednostavno načinjeno. U novije vrijeme izgrađen je i dvostruki svinjac, staja je drvene građe s dobrim krovom te namijenjena s jedne strane za konje, a s druge strane za krave, zajedno s dosta prostranim spremištem u sredini za kola. Staja može primiti po 4 konja i 4 krave. Ranije nije postojala nikakva žitnica, ali namjerava se uskoro podignuti jer je dobiveno dopuštenje i obećana drvena građa koje je već dovezena. Župno je dvorište veličine 400 četvornih hvati, dok župni vrt sa šljivikom ima 776 četvornih hvati. Ograda je doista loša i jadna. Podaci iz vizitacije 1819. godine govore nam kako je župni dvor vrlo blizu crkve, samo nekoliko koraka udaljen od nje, i dalje je drven, te vlažan i neprimjeren čime se potvrđuju podaci iz prošle vizitacije kako je odmah na početku gradnje loše napravljen pa ga treba stalno popravljati. Ovaj put župnik za sebe i goste ima tri sobe, a i dalje nema smočnice i podruma, njihovu funkciju obnaša prostorija sa strane koja je u ruševnom stanju. Procjenjuje se da bi za podrum, jednu smočnicu i jednu sobicu, sve pod istim krovom, trebalo izdvojiti oko 2000 forinti, s tim da se načine od čvrstog materijala. Postoji u dvoru i kuhinjski vrt izmjeren u kvadratu 26 hvata.⁷⁶

Na temelju podataka vidljivo je da kako se popravljala crkva, tako se popravljao i župni dvor koji se nalazio u njezinoj blizini. I dok se crkvu uspjelo popraviti, pri izgradnji dvora napravljena je pogreška zbog čega ga se mora stalno popravljati. Dvor je predstavljalo župnikovu kuću u kojoj je stanovao on zajedno sa svojim pomoćnicima, stoga u njoj nalazimo kuhinju, sobe (posebno župnikove, posebno pomoćnika raspoređenih po spolu), kuhinjski vrt itd. Bilježi se nedostatak smočnice i podruma, a na dvorištu nalazio se i kokošinjac, te staja za konje i krave. Takva arhitektura bila je primjerena za obrađeno razdoblje s obzirom da se radilo o vremenu poslijeosmanske obnove.

⁷⁵ R. Horvat, *Srijem*, str. 48.

⁷⁶ *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat*, str. 169., 495., 497.

4.2. PROFANA ARHITEKTURA

Podaci kanonskih vizitacija što se tiče profane arhitekture najviše informacija donose o školi i učiteljevoj kući. U duhu prosvjetiteljstva i reformi, Vojna krajina se brinula da na njezinom području djeluju i škole.

Prema *Opisu kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema* Franca Stefana Engela iz 1786. saznajemo da su kuće najviše građene od drveta, pletera i čatmom. One od pletera jednostavno su oblijepljene blatom, a čatmom su izgrađeni zidovi od prošća na koji su bile pričvršćene letvice, pa konačno oblijepljeno blatom. Zgrade od “dobrog materijala“ zidane su od opeke. U drugoj polovici 18. stoljeća tehnika gradnje kuća opekom bila je vrlo malog opsega, tek neke vojno-državne zgrade. Krovovi kuća bili su pokriveni najviše drvenim daščicama – šindrom, manje slamom, a najmanje trskom. Kuće su izgrađivane po starom pravilu, od onakvog tvoriva kakvog najviše ima u dotičnoj okolini. Slavonija je tada bila prebogata drvetom, prema tome je čovjek najviše gradio u kući i oko kuće drvetom. Tek početkom 19. stoljeća nastao je veliki preokret u upotrebi tvoriva kao građevnog materijala u selima slavonske Vojne krajine. Krajišnici su nagrađivani novčano od države kada su gradili kuće od opeke. Vojno-državne zgrade obvezno su bile građene od opeke, a sve crkve se isto grade od “dobrog materijala“, te postoje i danas. Pokrivanje kuća slamom i trskom smanjuje se, stoga šindra ostaje najviše u uporabi, a kao novost javlja se crijep, koji se proizvodio u Vinkovcima za ove krajeve Brodske regimente.⁷⁷ Već 1735. tražilo se od krajišnika da kuće budu zidane⁷⁸, a 1807. bilo je zabranjeno podizanje kuća na osami. Ako se i htjelo neku kuću obnoviti, moglo se obnoviti samo tako da se ona uklopi u liniju sela.⁷⁹ Iz 1782. potječe i jedan od najstarijih opisa unutrašnjosti zadružnih kuća na području Vojne krajine: „Kuća je duguljasta oblika, a s pročelja je u sredini natrag uvučena, i tu se nalazi trijem. U trijem izlaze troja vrata: jedna u sredini, na koja se ulazi u kuhinju, iz nje u spremište i odande u sobu kućnoga gazde; druga dvojna vrata su s jedne i druge izbočene strane trijema, jedna je strana određena za primanje gosta, koji se namjeri, a druga za blagovaonicu, koja je zajednička za sve ukućane, te se u njoj sastaju domaći muškarc i žene i svršavaju poslove, koji se mogu raditi kod kuće ili po danu ili uvečer pri svjetlu. To je također jedina soba, koja se za zimskih mjeseci grije naloživši vatru u peći, jer noćuju u hladnom. Ako kućni gazda ima ili braće ili sinova oženjenih, sagrade se odijeljeno, no ipak unutar iste ograde, za pojedine bračne parove posebno spavaće sobe, u kojima mogu spremati svoje stvari i imati ih sami

⁷⁷ F. S. Engel, „Opis kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema“, str. 211.-212.

⁷⁸ J. Kljajić, „Ustroj Slavonske vojne granice“, str. 211.

⁷⁹ K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, II., str. 59.

zapisa vizitacije iz 1819.⁸⁴ saznajemo da je učiteljeva kuća od samog drveta, podignuta je financiranjem općine, nalazi se na dosta prikladnom mjestu, mada na malo udaljenijem od crkve i župnog doma. Kuća sadrži jednu sobu, kuhinju bez podruma, zatim jednu prostoriju tako „odvratnu da ne zavrjeđuje spomena“. I u ovoj je vizitaciji zabilježeno kako su cijelo dvorište i kuća ograničeni, zemljište jedva iznosi nekoliko hvati u dužinu i širinu. Zemljište je dala općina koja je i sagradila kuću i ono najnužnije. Kuća je donekle u dobrom stanju te ako još što nedostaje, to općina popravljaja, održava, ograđuje i ako je potrebno opet izgrađuje i usavršava. U sklopu zemljišta nalazi se i mali, močvarni vrt dug 12 i širok 6 hvati. Škola se, kao i za vrijeme prošle vizitacije, nalazi gdje i učiteljeva kuća, pod jednim krovom, a soba je toliko duga i široka da u nju prikladno stane 30 djece. Općina je, također, zadužena za njezine popravke, odražavanje i ponovnu izgradnju. Ne vodi se evidencija o nužnim izdacima za popravke.⁸⁵ U spomenici škole zabilježeno je kako je ona bila smještena u privatnoj kući br. 196., a u selu je tada bilo 218 kuća.⁸⁶

Iz zapisa je jasno kako je učiteljeva kuća ujedno bila i škola, tj. unutar nje postojala je jedna prostorija koja je imala funkciju učionice. U njoj su se nalazile klupe, po svjedočenju već rasklimane i dijelom pokidane, kao i katedra i ploča. Kuća je obuhvaćala i kuhinju, smočnicu i ostale prostorije koje su učitelju bile potrebne za nužno preživljavanje. Imao je i dvorište na zemljištu vrlo malih dimezija zbog čeka je sve bilo vrlo skućeno, uključujući i močvarni, mali vrt. Škola je dobila status pučke škole 1819. godine.

Za arhitekturu sela Bošnjaci u vremenu kada su obavljene vizitacije može se zaključiti kako je u gradnji prevladavala drvena građa, sakralnu arhitekturu dodatno je financirala i religijska zaklada, dok je sve ostale troškove snosila općina. U početku drvena, kasnije je sagrađena crkva od čvrstoga materijala, dok su župni dvor i škola i dalje ostali od drvenoga materijala. Opisana je organizacija kućne zadruge, tj. kako je izgledala izvana i unutra, te kako je izgledala učiteljeva kuća u okviru koje se nalazila i škola. Učiteljeva kuća i škola nisu se razlikovale od kuća ostalih pripadnika mjesta. S obzirom da se radi o vremenu poslijeosmanske obnove, ovakva organizacija sela i stanje u kojima su se nalazili objekti, pokazuju kako je trebalo duže vrijeme da dođe do potpune obnove, stoga opisi se uklapaju u sliku vremena o kojem se govori.

⁸⁴ Vizitacija je obavljena 27. srpnja 1819. godine. Zbog nedostatka podatka kojeg je datuma osnovana pučka škola u Bošnjacima, nije poznato odnose li se podaci iz vizitacije na pučku školu, ili na običnu seosku školu, prije njezina uzdizanja na položaj pučke.

⁸⁵ *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat*, str. 177., 503.

⁸⁶ Ivan Čolak, Ana Jemrić, „150-godišnjica Osnovne škole „Vladimir Nazor“ u Bošnjacima“, *Županjski zbornik*, br. 2, Županja, 1969., str. 205.

5. DEMOGRAFSKO-VJERSKA STRUKTURA SELA

Podaci iz zapisa kanonskih vizitacija govore nam o broju vjernika pojedine župe. Vizitatori su ih bilježili kako bi se mogao odrediti prihod župe i biskupije. Podatke koje nalazimo u vizitacijama sela Bošnjaci iskoristit ću kako bi opisao kretanje broja stanovnika sela tijekom 18. i početkom 19. stoljeća. Također, zapise vizitacija nadopunit ću podacima iz literature kako bi to kretanje bilo prikazano što detaljnije i potpunije kako bi se moglo uspoređivati s Brodskom pukovnijom i Slavonske krajinom. Odmah na početku treba reći da kanonske vizitacije zbog svoje neujednačenosti ne donose iste podatke, odnosno: u nekim vizitacijama nalazimo zabilježen samo broj kuća, u nekima uz taj broj i broj žitelja („duša“), bračnih parova, broj onih koji su sposobni samo za ispovijed, za ispovijed i pričest, broj udovaca i udovica i sl. Također, u vizitacijama je zabilježen i broj pripadnika drugih vjera, pa će i o njima biti riječi, tj. pokazat ću vjersku strukturu sela objasnivši koliki je udio bio pravoslavnog, odnosno katoličkog stanovništva. Prije nego što prikažem kretanja broja stanovnika sela, objasnit ću najprije kakva je demografska situacija bila u Slavoniji i Srijemu krajem i poslije osmanske vlasti, te kako se odvijao proces popisivanja stanovnika na području Vojne krajine.

5.1. KRETANJE BROJA STANOVNIKA

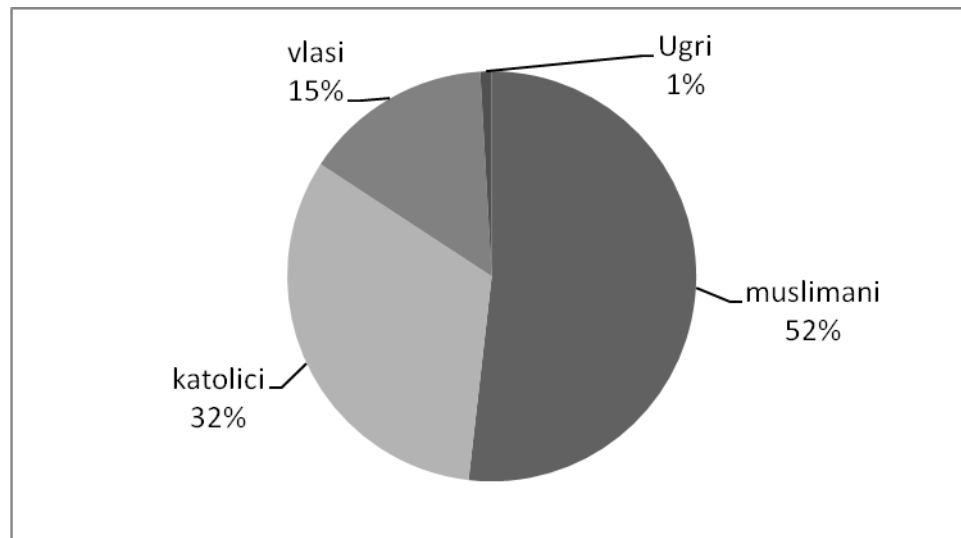
Da bi se bolje razumjela razlika u broju stanovnika te shvatile posljedice Bečkog rata (1683.-1699.) na stanovništvo Slavonije i Srijema, mogu poslužiti podaci iz Tablice 3.

TABLICA 3. STANOVNIŠTVO SLAVONIJE I SRIJEMA POTKRAJ OSMANSKE VLADAVINE

(Izvor: K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I., str. 220.)

BROJ	PRIPADNOST
muslimani	115000
katolici	72000
vlasi	33000
Ugri	2000
UKUPNO	222000

Podaci Tablice 3. jasno nam pokazuju kako je stanovništvo Slavonije i Srijema potkraj osmanske vladavine bilo vrlo mješovito glede vjerske i etničke pripadnosti. Jasno je kako su na tom području živjeli muslimani i katolici te vlasi i Ugri, tj. Mađari.⁸⁷

GRAFIKON 1. STANOVNIŠTVO SLAVONIJE I SRIJEMA POTKRAJ OSMANSKE VLADAVINE

Kada se pogleda Grafikon 1. sasvim je jasno kako je bilo najviše muslimana (52%), katolika jedna trećina (32%), dok je vlaha i Ugra bilo najmanje, tj. 15 i 1%. Takva se slika promijenila u svega šesnaest godina. Slavonija i Srijem su imali potkraj osmanske vladavine oko 220000 stanovnika, ali poslije rata za Slavoniju i Srijem se može reći da su bili gotovo pusti jer je od tolikog stanovništva ostalo oko 40 tisuća, odnosno svega 20%.⁸⁸ Iseljavanje muslimana, koji su činili nešto više od polovice stanovništva, i dijela pravoslavnog stanovništva, te broj onih koji nisu preživjeli rat rezultiralo je tako naglim i velikim padom broja stanovnika. Promijenila se i etnička i vjerska slika Slavonije i Srijema. Čim se uspostavila habsburška vlast na novoosvojenim/oslođenim područjima, jedan od najvažnijih zadataka te vlasti bio je demografska obnova. Ta je obnova bila potrebna zbog dvaju razloga: trebalo je osigurati ljude koji će čuvati granice i trebalo je opskrbiti se radnom snagom koja će biti zadužena za punjenje blagajne kako bi se uzdržavala vojska na tom području.⁸⁹

⁸⁷ Pretpostavlja se da su vlasi bili pravoslavni, a Ugri kalvini.

⁸⁸ Ive Mažuran, *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*, JAZU - Zavod za znanstveni rad, Osijek, 1988., str. 40.

⁸⁹ Dubravka Božić Bogović, „Struktura stanovništva Srijema prema vjeroispovijesti u drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća na osnovi podataka kanonskih vizitacija“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, br. 27, Zagreb, 2009., str. 245.

Poslije odlaska Osmanlija zabilježena je tendencija porasta broja stanovnika. Demografski razvitak Krajine obilježen je u 17. i prvoj polovici 18. stoljeća migracijama koje su se odvijale u valovima i dinamičnim porastom krajiškog pučanstva. Karl Kaser dijeli taj porast, za područje Vojne krajine, u dvije etape: 1756.-1814., te od 1815. U prvoj se etapi izmjenjuju porast i pad stanovnika, dok je od 1815. Stanovništvo Vojne krajine u neprestanom porastu.⁹⁰ Među doseljenicima on razlikuje tri skupine: Hrvate, Bunjevce i Vlahe.⁹¹ Ali treba, također, objasniti i što se događalo na samom početku 18. stoljeća. Naime, u prvoj polovici stoljeća dolazi do neorganiziranog i spontanog naseljavanja prebjegličkih obitelji. Konkretno u slučaju Bošnjaka, Vinko Juzbašić navodi kako su se na područje sela krajem 17. stoljeća naselili bosanski katolici zajedno s ostalim katoličkim stanovništvom koje se naseljavalo iz Bosne.⁹² Proces doseljavanja i formiranja sela ujedinjenog u jedno konačno je obavljen u prvoj polovici 18. stoljeća, što govori kako je područje bilo vrlo stabilno, stoga se mogao i zabilježiti porast broj stanovnika.

Organiziravši vlast na području Vojne krajine, trebalo je popisati broj stanovnika kako bi se znao broj sposobnih i novačenih vojnika, te broj onih koji ne obavljaju vojnu službu, tj. bave se proizvodnjom, i na temelju tih podataka odrediti opterećenje stanovništva vojnim, radnim i novčanim dužnostima.⁹³ U arhivskom fondu Slavonsko-srijemske generalne komande ne nalazi se nijedan državni popis stanovnika Slavonske krajine iz 18 stoljeća, to ne znači da takvi popisi nisu obavljeni u to vrijeme. Nedostatak tih popisa koje je obavljala Krajina nadoknađuju popisi koje su obavili vizitatori od samog početka stoljeća, pa se na temelju tih popisa može utvrditi broj stanovnika Slavonske granice.⁹⁴ Zadatak je bio popisa koje je provodila Vojna krajina zabilježiti i klasificirati broj stanovnika i njihovu imovinu, stoga se to sve moralo provesti točno i savjesno kako bi se državnu upravu upoznalo s tamošnjim stanovništvom prema njihovim važnim prirodnim, građanskim i gospodarskim odnosima, pojedinačno i u cjelini. Time bi se omogućila upravi da pri utvrđivanju mjera može se osloniti na pouzdane činjenice.⁹⁵ Podaci koje koristim u ovom radu, a u kojima se spominju Bošnjaci, dobiveni su na temelju popisa održanih na području Vojne krajine

⁹⁰ K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, II., str. 43.-45.

⁹¹ Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I.: *Rana krajiška društva*, Naprijed, Zagreb, 1997., str. 221.

⁹² V. Juzbašić, „Stari nazivi ulica u Bošnjacima“, str. 38.-39.

⁹³ Aleksandar Buczynski, *Gradovi Vojne krajine 2*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1997., str. 149.-151.

⁹⁴ L. Čelap, „Stanovništvo Brodske regimente u 18. i 19. stoljeću“, str. 57.

⁹⁵ A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine 2*, str. 151.-152.

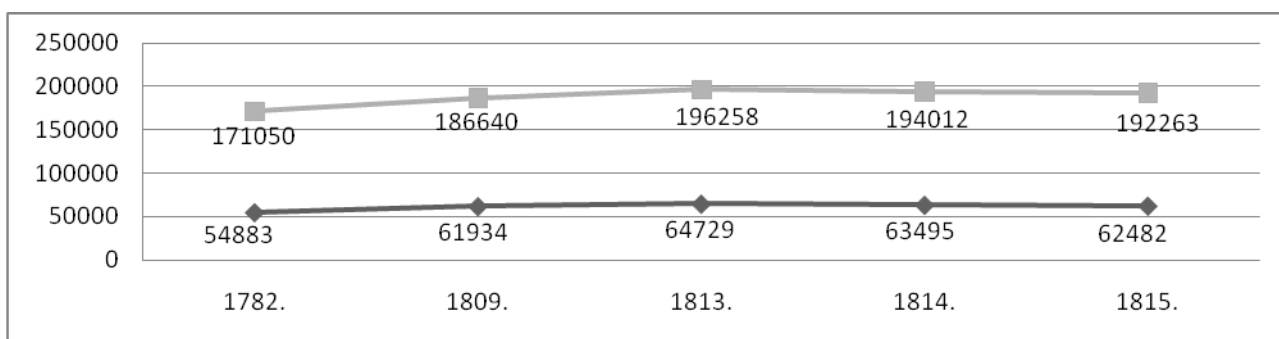
1808. i 1818., popisa vizitatora 1755., 1782., 1811. i 1819., a za 1818. podatak je zabilježio Rudolf Horvat.⁹⁶

Za kretanje broja stanovnika Bošnjaka tijekom 18. i početkom 19. stoljeća u vizitacijama nailazimo na podatke za 1755. – 970, 1782. – 1724., 1811. – 2324 i 1819. 2223 stanovnika,⁹⁷ dok nam Rudolf Horvat daje podatak za 1818. kada je zabilježeno 2293 stanovnika.⁹⁸ Ti nam podaci pokazuju kako je stanovništvo sela bilo tijekom cijelog 18. stoljeća te do 1811. godine u porastu, a tek od 1811. zabilježen je lagani pad. Promotrit ćemo i kretanje broja stanovnika Brodske pukovnije i Slavonske krajine da bismo mogli pokušati objasniti razloge takvog kretanja broja stanovnika. Kretanja stanovnika pukovnije i Krajine prikazuju Tablica 4. i Grafikon 2.

TABLICA 4. BROJ STANOVNIKA BRODSKE REGIMENTE I SLAVONSKE KRAJINE

(Izvori: L. Čelap, „Stanovništvo Brodske regimente“, str. 66.-70; K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, II., str. 49.; J. Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj*, str. 85.)

GODINA	BRODSKA REGIMENTA	SLAVONSKA KRAJINA
1782.	54883	171050
1809.	61934	186640
1813.	64729	196258
1814.	63495	194012
1815.	62482	192263

GRAFIKON 2. KRETANJE BROJA STANOVNIKA BRODSKE PUKOVNIJE I SLAVONSKE KRAJINE

⁹⁶ R. Horvat, *Srijem*, str. 48.

⁹⁷ *Kanonske vizitacije, Srijem*, str. 457.; *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat*, str. 179., 505.; S. Pavičić, *Podrijetlo i razvitak*, str. 76.; V. Juzbašić, „Demografske promjene u Bošnjacima“, str. 16.

⁹⁸ R. Horvat, *Srijem*, str. 48.

Ako promatramo kretanje broja stanovnika Bošnjaka u okviru Brodske pukovnije i Slavonske krajine, razdoblje od 1782. kada imamo podatke za sva tri čimbenika, vidimo kako Slavonska krajina i Brodska pukovnija bilježe rast stanovnika, dok u Bošnjacima dolazi do pada broja istog. Poslije 1809. i Krajina bilježi lagani pad, što se dešava u Bošnjacima od 1811. Brodska regimenta bilježi kratak porast 1813., a poslije toga broj stanovnika lagano pada.

Do 80-ih godina 18. stoljeća, prema K. Kaseru, dolazi do brzog porasta pučanstva, a uzrok tome vidi dijelom u doseljavanju, bilježi da se broj povećao za oko 30000. Poslije toga, od austrijsko-osmanskog rata (1788.-1791.) počinje obratan proces: pada broj stanovnika iako se doseljavanje nastavlja i dalje. Od 1813. dolazi ponovno do porasta broja stanovnika, da bi posljednje ratne godine dovele opet do lakšeg opadanja.⁹⁹ Nasuprot Kaseru, Damir Matanović bilježi kako je na području Slavonske krajine 60-ih godina 18. stoljeća došlo do smanjenja broja stanovnika promatrajući popise muškaraca za novačenje, a uzrok toj činjenici vidi u Sedmogodišnjem ratu (1756.-1763.). Kaže da se može pretpostaviti da kako se taj rat bližio kraju, tako se smanjivao broj vojnika u pukovnijama Slavonske krajine što je posljedica njihove značajne aktivnosti u tom ratu i velikog broja poginulih.¹⁰⁰

Stanje do 90-ih godina 18. stoljeća može se pokušati objasniti promatranjem podataka Tablice 5. i Grafikona 3. Treba naglasiti kako su podaci iz tablice preuzeti iz *Krstenika* koje treba uzeti s velikom rezervom. Naime, *Krstenik* je rukopis koji predstavlja prvi popis krštenih, vjenčanih i umrlih Bošnjačana u 18. stoljeću, točnije u razdoblju od 1717. do 1789. godine. Rukopis se čuva u župnom uredu u Bošnjacima, dimenzije su mu 26x19 cm. Na koricama postoji naziv rukopisa i gotovo nečitljivi latinski rukopis. Kasnije je u njega intervenirao i bošnjački župnik Mihael Kokanović, a olovkom i još jedna osoba koja se na jednom mjestu potpisala inicijalima M. B. Ne zna se o kome se radi. Na prvim stranicama *Krstenika* je popis krštenih (1-104), zatim slijedi popis vjenčanih (1-36), stranice 37-39 su prazne, popis preminulih (40-92) i ponovno popis krštenih (104-151). S druge strane i odostraga je latinski tekst (1-125+4). Rukopis je vjerojatno započet u drugoj polovini 1717. godine što se zaključuje po datumima upisa jer je npr. 7. rujna 1717. upisana prva krštena osoba. *Krstenik* obuhvaća razdoblje do kraja 1789., do vremena kada je došlo do ponovnog

⁹⁹ K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, II., str. 48.

¹⁰⁰ Damir Matanović, „Novačenje u Brodskoj pukovnji po popisima muškaraca od 1755. do 1808. godine“, *Scrinia Slavonica*, sv. 1, Slavonski Brod, 2001., str. 51.

osamostaljenja župe u Bošnjacima.¹⁰¹ Sustavnih istraživanja o tome rukopisu nema, osim dvaju radova V. Juzbašića¹⁰² nastalih na temelju tog rukopisa, ali ti radovi nisu uopće obradili taj rukopis. Juzbašić procjenjuje taj rukopis „kao pravo blago i gotovo neiscrpan izvor mnogih demografskih saznanja vezanih za stanovništvo sela Bošnjaci u 18. stoljeću koje čeka marljiva i uporna istraživača.“¹⁰³ Iako ga ocjenjuje kao pravo blago, on ga nije istražio, nego je u radu naveo samo popis onih prezimena upisanih u *Krsteniku* prema prvoj godini pojavljivanja, te popis muških i ženskih imena. Kosim je slovima označio ona prezimena koja označavaju umrle i uz svako prezime napisao je godinu kada je prvi put zabilježeno. Na temelju tog njegovog popisa prezimena i podjele pri pisanju na rođene i umrle, načinio sam Tablicu 5. Nedostatak je tog Juzbašićevog popisa, a to znači i Tablice 5., što je on navodio za svako prezime godinu samo kad se ono prvi put pojavilo. Ako se pojavilo više put, on nije navodio, čak govori da ako su se neka prezimena javila u sličnim oblicima, npr. *Borillovich – Borilovich*, on je bilježio samo onaj oblik koji se prvi javlja. Na tom njegovom popisu nalaze se 193 bošnjačka prezimena, te 70 muških i 51 žensko vlastito ime.¹⁰⁴ Trebalo bi stoga taj rukopis pregledati i analizirati.

TABLICA 5. BROJ ROĐENIH I UMRLIH U BOŠNJIACIMA PREMA *KRSTENIKU 1717.-1789.*

(Izvor: V. Juzbašić, „Bošnjačka imena i prezimena prema *Krsteniku*“, str. 255.-257.)

RAZDOBLJA	ROĐENI	UMRLI	+/-
1710-ih	30	4	+26
1720-ih	31	3	+28
1730-ih	34	8	+26
1740-ih	31	3	+28
1750-ih	18	1	+17
1760-ih	10	1	+9
1770-ih	5	1	+4
1780-ih	8	2	+6
UKUPNO	167	23	+144

¹⁰¹ Vinko Juzbašić, „Bošnjačka imena i prezime prema *Krsteniku 1717.-1789.*“, *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, Ogranak Matice hrvatske Vinkovci, br. 22 za 2004., Vinkovci, 2005., str. 253.-254.

¹⁰² Vinko Juzbašić, „Prezimski nadimci bošnjačkih starosjedilaca“, *Godišnjak*, Matica hrvatska Slavonski Brod, god. II. za 2001., Slavonski Brod, 2002., str. 115.-120.

¹⁰³ Isto, str. 254.

¹⁰⁴ Isto, str. 253.-258.

GRAFIKON 3. KRETANJE BROJA UMRLIH I ROĐENIH PREMA KRSTENIKU 1717.-1789.

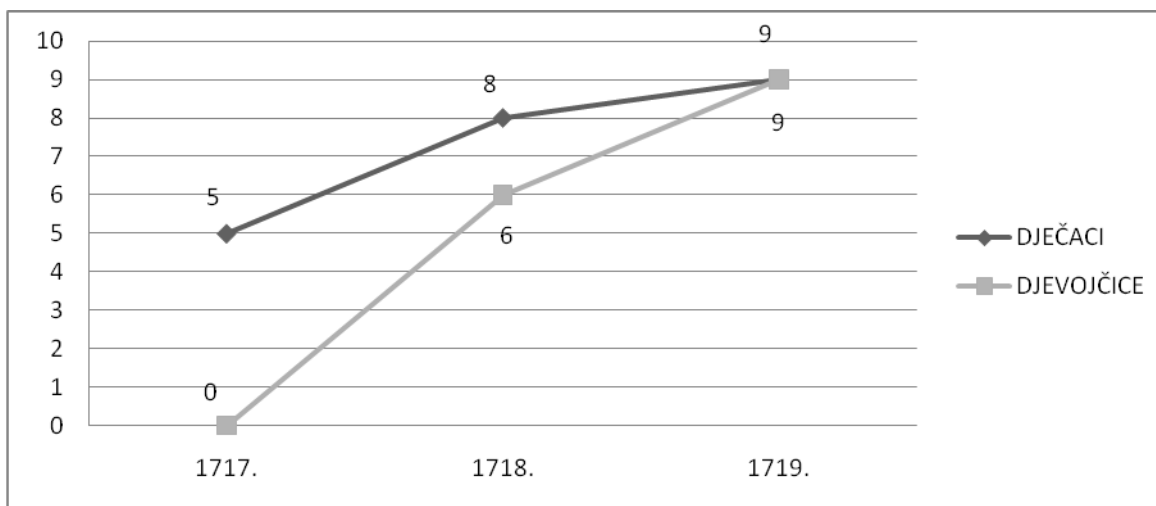
Na temelju predočene tablice i grafikona možemo zaključiti kako je odnos broja rođenih i umrlih u Bošnjacima do 80-ih godina 18. stoljeću bio cijelo vrijeme pozitivan s tim da je osjetan pad broja i rođenih i umrlih od 40-ih do 70-ih, ali da je usprkos padu, prirast i dalje pozitivan. Ako usporedimo ovaj grafikon s podacima o kretanju broja stanovnika jasna je podudarnost, odnosno zabilježen je prirodni rast. Taj pozitivan rast stanovništva koji je trajao i bio osobito snažan u prvoj polovici 18. stoljeća može se pripisati doseljavanju obitelji i ujedinjavanju triju sela u jedno. Bošnjačani u ovom razdoblju sudjeluju u Sedmogodišnjem ratu (1756.-1763.)¹⁰⁵, ali taj rat ne ostavlja trag na broj stanovnika. Međutim, usprkos podacima koje nam nudi *Krstenik*, treba ih uzeti s velikom rezervom. Ovdje su oni iskorišteni kako bi se pokušao što bolje ilustrirati broj stanovnika u proučavanom razdoblju. U prilog su tvrdnjama kako je porast broja stanovnika bio visok početkom stoljeća i podaci koje nailazimo u Tablici 6. i Grafikonu 4.

TABLICA 6. KRŠTENA DJECA 1717.-1719. U BOŠNJACIMA

(Izvor: A. Benković, „Najstarije obitelji Županje, Bošnjaka i Štitara“, str. 94.-104.)

GODINA	DJEČACI	DJEVOJČICE	UKUPNO
1717.	5	0	5
1718.	8	6	14
1719.	9	9	18
UKUPNO	22	15	37

¹⁰⁵ R. Horvat, *Srijem*, 48.

GRAFIKON 4. KRETANJE BROJA KRŠTENE DJECE PO SPOLU U BOŠNJACIMA

Tablica i grafikon pokazuju neprestani porast broj krštenih. Kada gledamo po spolu, više se dječaka krstilo u prvim dvjema godinama, dok 1719. godine imamo jednak broj dječaka i djevojčica. Jakov Gelo tvrdi da dovoljnim poznavanjem kronologije općih zbivanja u Hrvatskoj do 19. stoljeća, bogatijim ratnim no mirnim godinama, može se zaključit kako je tek maksimalna rodnost omogućila opstanak i blagi porast stanovnika za to razdoblje.¹⁰⁶ Tablica 6. je načinjena na temelju podataka koji su dobiveni prijepisom prvih 20 stranica županijske matice krštenih, rođenih i umrlih za razdoblje od 28. kolovoza do kraja 1719., ukupno za 2 godine i 4 mjeseca. U toj se matici nalazi popis i djece krštenih iz Bošnjaka jer od 1717., kada je uspostavljena župa u Županji, njezine su filijale bile Bošnjaci i Štitar. Navodi se točan datum kad je dijete kršteno, ime i prezime roditelja i kumova, odakle su roditelji i kumovi, te inicijalima ime i prezime župnika. Ta je matica dobro sačuvana, ukoričena je, pisana na dobrom papiru formata 15,5x20cm. Danas se čuva, kako tvrdi autor, u Historijskome arhivu Slavonije u Osijeku¹⁰⁷, danas Državnom arhivu. Kada se usporede podaci te matice i *Krstenika*, postoje određeni podaci koji govore da bi se moglo raditi o istom izvoru. Naime, Vinković navodi kako je prvi krštenik upisan 7. rujna 1717. godine. Taj datum i godina spominju se i u matici i zabilježeno je kako je toga datuma krštena Marija, kći Georgija *Maléseuich* i Magdalene Vorgich iz Bošnjaka istoga bračnoga druga zakonito rođena iz braka,

¹⁰⁶ J. Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj*, str. 122.

¹⁰⁷ A. Benković, „Najstarije obitelji Županje, Bošnjaka i Štitara“, str. 92.-106.

kumovi su bili Maria Mihich i njezin bračni drug Marianus Lesich iz Bošnjaka.¹⁰⁸ Također, kao što sam već spomenuo, Bošnjaci su bili filijala Županje, stoga bi se podaci iz *Krstenika* mogli odnositi i na Županju i Štitar. Ali ne možemo sa sigurnošću tvrditi da se ipak radi o istom izvoru usprkos tim preklapanjima jer Juzbašić tvrdi da se *Krstenik* nalazi u župnom uredu u Bošnjacima, a Benaković za maticu da je u arhivu u Osijeku. Također, prva osoba u matici je zabilježena 28. kolovoza 1717. Trebalo bi stoga otići u arhiv i u Bošnjake te napraviti usporednu analizu dvaju izvora.

Kada se govori o kretanju broja stanovnika u Bošnjacima od 90-ih 18. stoljeća, treba na umu imati i da su Bošnjačani sudjelovali kao graničari još u dvama ratovima: 1788.-1791., te 1792.-1815.¹⁰⁹ Od tih dvaju ratova, promatrajući Grafikon 2., vidljivo je kako prvi rat s Osmanlijama nije ostavilo negativan trag na broj stanovnika, čak se krajem rata 1788.-1791. bilježi najveći porast stanovništva koji se nastavlja sve do 1811. godine. Tom porastu pridonijelo je doseljavanje Roma u Bošnjake 1790-ih, kako navodi Juzbašić, nazivajući ih "kovački Cigani", ali njihov je broj ostao nepoznat.¹¹⁰ Pretpostavlja da su se u Bošnjake doselili iz Bačke.¹¹¹ U tom razdoblju najvećeg porasta stanovnika Matanović bilježi kako je 1808. došlo do prekomjerne opterećenosti u dvama najvećim selima Brodske pukovnije, Babinoj Gredi i Bošnjacima, kada je te godine u Bošnjacima od 399 sposobnih muškarca unovačeno 239 u službu¹¹², što opet nije djelovalo negativno na broj stanovnika sela. Taj neprestani porast stanovništva u 18. stoljeću, osim kratke epizode između 1782.-1786., mogao bi se objasniti i mišljenjem D. Božić Bogović koja je na temelju istraživanja vjerske strukture stanovništva Srijema druge polovine 18. i početka 19. stoljeća došla do zaključka kako je tijekom cijelog tog razdoblja zapadni Srijem ostao važno kolonizacijsko područje jer je zabilježen razmjerno ujednačen rast broj stanovnika, s tim da je bio intenzivniji od 30-ih do 50-ih godina.¹¹³ Tek za treći rat (1792.-1815.) možemo reći da je imao negativan utjecaj na broj stanovnika. Pad broja stanovnika između 1782. i 1786. mogao bi se objasniti činjenicom da je najviše regrutiranih vojnika bilo iz bogatih posavskih sela uz Savu gdje je zemlja bila plodna pa nije

¹⁰⁸ *Die 7. Sepbris 1717. bapui Mariam filiam Georgij Maléseuich et Magdalenae Vorgich ex Bosnazi eiusdē cogis legitime pro procreat Cpaters fuere Maria Mihich et eius cox Marianus Lesich ex Bosnazi.* (A. Benković, „Najstarije obitelji Županje, Bošnjaka i Štitara“, str. 94.)

¹⁰⁹ R. Horvat, *Srijem*, str. 48.

¹¹⁰ V. Juzbašić, „Demografske promjene u Bošnjacima“, str. 18.

¹¹¹ V. Juzbašić, „Stari nazivi ulica“, str. 40.

¹¹² D. Matanović, „Novačenje u Brodskoj pukovnji“, str. 52.

¹¹³ D. Božić Bogović, „Struktura stanovništva Srijema“, str. 234.-235.

zahtijevala toliko rada koliko siromašna zemlja brdskih sela iz kojih je unovačeno malo ili ništa vojnika.¹¹⁴

Tablica 7. donosi nam podatke o prirastu za razdoblje od 1790. do 1820. koji su prikazani i na Grafikonu 5.

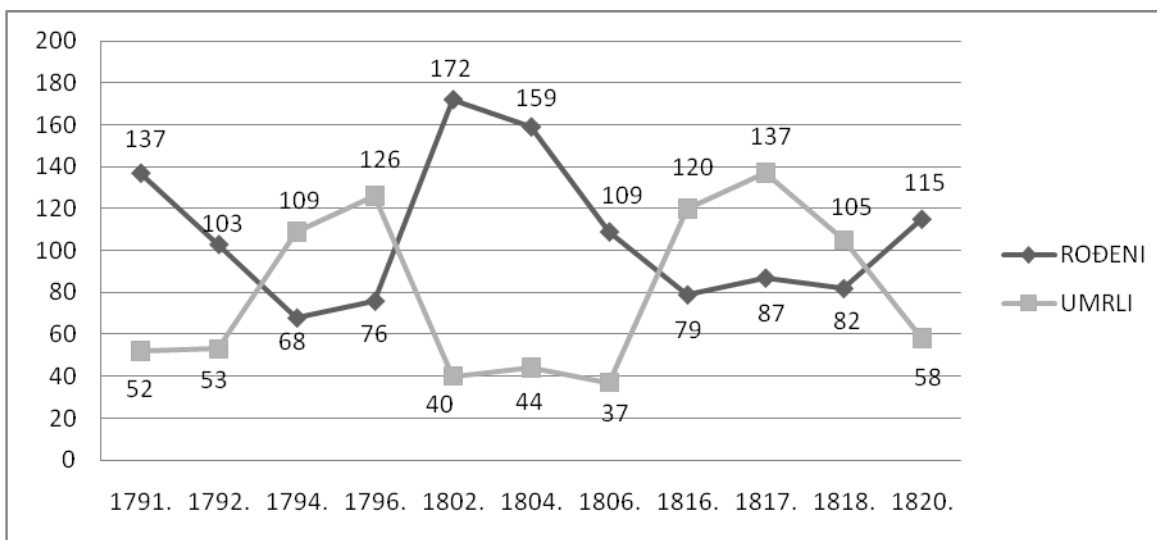
TABLICA 7. BROJ ROĐENIH I UMRLIH U BOŠNJACIMA 1791.-1820.

(Izvor: *Glasnik Biskupije Djakovačko Srijemске biskupije*, 1873., prema: R. Horvat, *Srijem*, str. 48.-49.)¹¹⁵

GODINA	ROĐENI	UMRLI	+/-
1791.	137	52	+85
1792.	103	53	+50
1794.	68	109	-41
1796.	76	126	-50
1802.	172	40	+132
1804.	159	44	+115
1806.	109	37	+72
1816.	79	120	-41
1817.	87	137	-50
1818.	82	105	-23
1820.	115	58	+57
UKUPNO	1187	881	+306

¹¹⁴ D. Matanović, „Novačenje u Brodskoj pukovnji“, str. 53.

¹¹⁵ R. Horvat navodi podatke i za sljedeće godine: 1822., 1824., 1826., 1828., 1849., 1871. i 1872., ali podatke za te godine nisam uvrstio u tablicu držeći se kronološkog okvira rada.

GRAFIKON 5. KRETANJE BROJA ROĐENIH I UMRLIH BOŠNJAKANA 1791.-1820.

Grafikon 5. pokazuje negativan odnos broja rođenih i umrlih u razdoblju do 1794.-1796. kada je broj umrlih bio za 41, odnosno 50 osoba veći. Već 1802. razlika je najveća u korist broja rođenih (132), ali nakon toga ona se smanjuje u toj mjeri da je u razdoblju 1816.-1818. ponovno broj mrtvih veći od rođenih što je zasigurno posljedica rata s Napoleonom.

5.2. VJERSKA STRUKTURA SELA

Osim broja katolika, kanonske vizitacije bilježile su i broj pravoslavnih te Roma. Što se tiče Bošnjaka, pravoslavni su u vizitacijama zabilježeni tek 1811. godine prvi put i ponovno se spominju 1819. Podatke za 1818. preuzeo sam od Rudolfa Horvata.¹¹⁶ Pravoslavno stanovništvo popisivano je u vizitacijama tako što se navodio broj kuća koje su pripadale pravoslavcima, dok Horvat samo navodi broj, ali ne navodi izvor. Zabilježio je koliko je bilo rimokatolika i pravoslavnih. Na temelju tih podataka nastala je iduća tablica i grafikon.

TABLICA 8. BROJ PRAVOSLAVNIH U BOŠNJACIMA

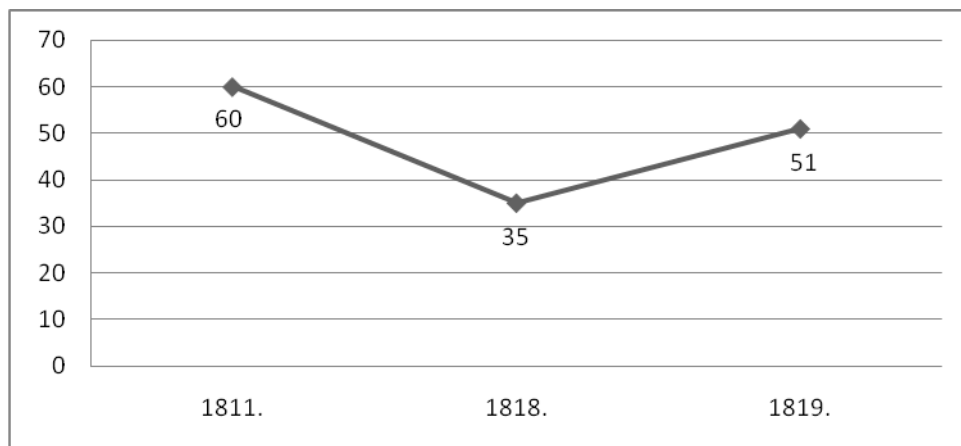
(Izvor: *Kanonske vizitacije, Županijski i vrbanjski dekanat*, str. 179., 505.; R. Horvat, *Srijem*, str. 48.)

GODINA	BROJ PRAVOSLAVNIH
1811.	60 ¹¹⁷
1818.	35

¹¹⁶ R. Horvat, *Srijem*, str. 48.

¹¹⁷ Broj je određen tako što je broj kuća (7) pomnožen s koeficijentom 8,5 koji sam preuzeo do D. Božić Bogović, a ona od Hammela i Watchera. (D. Božić Bogović, „Struktura stanovništva Srijema“, str. 236.)

1819.	51 ¹¹⁸
UKUPNO	146

GRAFIKON 6. KRETANJE BROJA PRAVOSLAVNIH U BOŠNJACIMA 1811.-1819.

Podaci nam pokazuju kako je među trima godinama iz tablice najmanji broj pravoslavnih se u selu nalazio 1818. godine, dok poslije te godine ponovno se bilježi porast. Najviše ih je bilo 1811., 60.

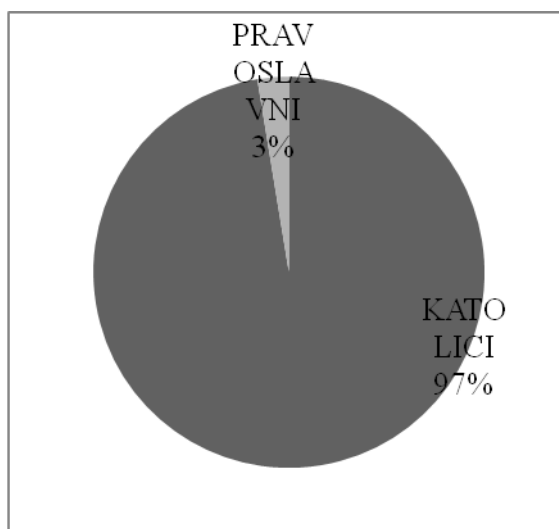
Podatke za te tri godine usporedio sam s brojem katolika u selu kako bi odredio vjersku strukturu stanovništva sela, tj. koliko je bio udio pravoslavnih u ukupnom stanovništvu sela. Podaci o katolicima i pravoslavnima za 1811. i 1819. zabilježeni su u kanonskim vizitacijama, dok za 1819. ponovno je izvor Horvat. Podatke i udio pokazuje Tablica 9., te grafikoni 7., 8. i 9.

TABLICA 9. BROJ KATOLIKA I PRAVOSLAVNIH U BOŠNJACIMA

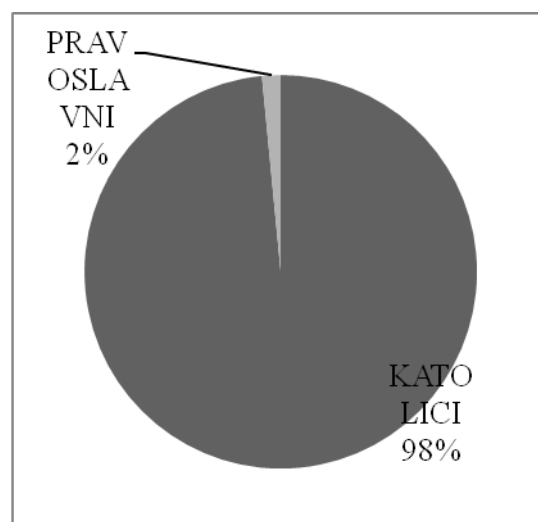
(Izvor: *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat*, str. 179., 505.; R. Horvat, *Srijem*, str. 48.)

GODINA	KATOLICI	PRAVOSLAVNI	UKUPNO
1811.	2264	60	2324
1818.	2258	35	2293
1819.	2172	51	2223

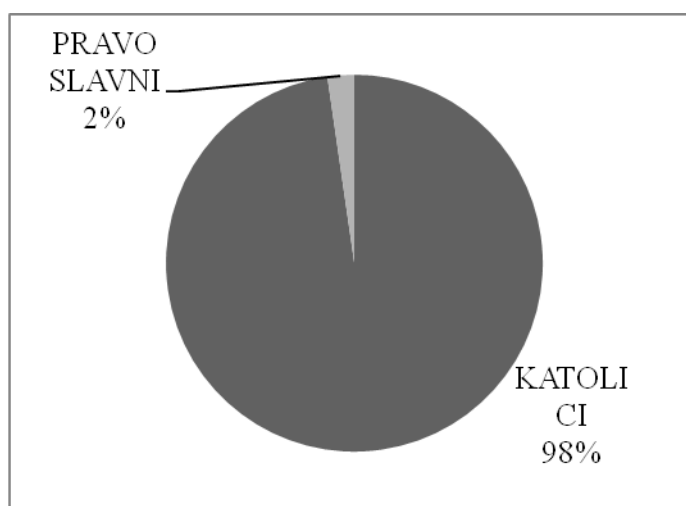
¹¹⁸ Isti postupak kao u prethodnoj bilješci, jedino što je ovdje broj kuća manji, tj. 6.

GRAFIKON 7. UDIO PRAVOSLAVNIH I KATOLIKA U BOŠNJACIMA 1811.

GRAFIKON 8. UDIO PRAVOSLAVNIH I KATOLIKA U BOŠNJACIMA 1818.

GRAFIKON 9. UDIO PRAVOSLAVNIH I KATOLIKA U BOŠNJACIMA 1819.

Kako pokazuju nam grafikoni 7., 8. i 9., udio pravoslavnih u Bošnjacima bio je vrlo mal, najviše 3% 1811. godine. Također, može se uočiti promatranjem Tablice 9. da je došlo do proporcionalnog smanjivanja broja katolika i pravoslavnih prve dvije godine, dok 1819. godine usprkos padu broja katolika, broj pravoslavnog stanovništva raste, ali on i dalje ne prelazi 2%.

Pravoslavni i Romi u vizitacijama bilježeni su zajedno. Tako je 1811. zabilježeno kako je sav ovdanašnji narod katolički, osim dviju pravoslavnih kuća i nekih drugih romskih (ciganskih)

obitelji, isto pravoslavnih koje imaju za sebe dio sela. Kao konačan broj pravoslavnih kuća navodi ih se sedam. Godine 1819. navodi se u vizitacijama kako osim katolika postoji i podstanari uglavnom Romi pravoslavne vjere, koji spadaju pod vinkovačku parohiju. Pravoslavnih ima 37 u šest kuća.¹¹⁹

Na temelju podataka vizitacija i popisa stanovništva Vojne krajine u literaturi prikazano je kretanje broja stanovnika u Bošnjacima tijekom 18. i početkom 19. stoljeća. Promatrajući selo u okviru Brodske pukovnije i Slavonske krajine primjetno je kako je u Bošnjacima stalni porast broja stanovnika do 80-ih, nakon čega slijedi faza pada, da bi od 1786. bio zabilježen rast i zatim od 1811. pad. Na broj stanovnika utjecala su dva čimbenika: migracije, tj. doseljavanje obitelji početkom stoljeća iz Bosne i povratak obitelji koje su pred Osmanlijama prebjegle preko Dunava, te ratovi tijekom 18. i početkom 19. stoljeća u kojima su sudjelovali Bošnjačani kao graničari. Takve tvrdnje potvrđuju i podaci o prirodnom prirastu. Iako se smatra da nema zabilježenog popisa stanovnika sela prije 1755.¹²⁰ zabilježeno je postojanje dvaju izvora koji bi trebali djelomice nadoknaditi taj nedostatak. Ti su izvori rukopis *Krstenik* i matica rođenih, umrlih i krštenih za koje postoji mogućnost da se radi o istom izvoru, ali to treba još utvrditi, a zatim istražiti. U kanonskim vizitacijama zabilježen je i broj pravoslavnih te Roma. Na temelju tih podataka vidljivo je kako su Bošnjaci bili skoro potpuno katoličko selo jer se udio pravoslavnih kretao 2-3%. Romi su bili također pravoslavne vjere. Dok su u vizitacijama prvi put zabilježeni 1819. godine, u literaturi se spominje njihovo pojavljivanje od 1790-ih.

¹¹⁹ *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat*, str. 179., 505.

¹²⁰ V. Juzbašić, „Demografske promjene u Bošnjacima“, str. 16.

6. KRAJIŠKA ZADRUGA

U zapisima kanonskih vizitacija nailazimo na podatke koji nam omogućuju prikaz obitelji. Taj pokušaj prikaza temelji se na podacima o broju stanovnika, broju kuća u selu, te broju bračnih parova. Kako bi bilo jasno zašto se uopće pokušava prikazati obitelj na području Krajine, objasnit ću najprije pojam zadruga, zašto je vojnoj vlasti bilo važno odrediti broj članova zadruga, po čemu se ona razlikuje od obične obitelji, jesu li postojale zadruga u Bošnjacima u 18. stoljeću, te opisati kako se broj muškaraca kretao u zadrugama Vojne krajine.

6.1. ZADRUGE – NASTANAK I BROJ ČLANOVA

U literaturi možemo pronaći niz definicija zadruga, a najbolje ih je okupio i sistematizirao na jednom mjestu Dragutin Pavličević.¹²¹ Među svim nabrojanim definicijama preuzeo sam definiciju Milana Kruheka koji kaže da je „...temeljna jedinica svakog krajiškog sela bila krajiška kućna zadruga. Članovi su zadruga živjeli od obrade zemlje, stočarstva i dohotka kojeg su mogli stjecati radom, trgovinom i na druge načine. Kućnom je zadrugom upravljao kućni starješina koji je odgovarao zapovjedništvu satnije za rad, red i gospodarsko stanje.“¹²² Odlučio sam se za ovu definiciju jer je najsažetija i iz nje saznajemo ono najpotrebnije: zadruga je najmanja jedinica, članovi žive od ratarstva, stočarstva i trgovine, na njezinu se čelu nalazi kućni starješina koji odgovara zapovjedništvu. Za potrebe ovog poglavlja smatram da je to sasvim dovoljno.

Istraživanja i pokušaja određivanja koliko je bilo članova jedne zadruga, koliko je bilo sposobnih muškaraca, bračnih parova itd. bitna su iz sljedećeg razloga: sustav regrutiranja bio je utemeljen na zadružnom uređenju, stoga je vojnoj vlasti bilo važno znati koliko ima članova jedna zadruga jer je svaka zadruga morala dati određen broj vojnika. Iz toga razloga nijedna se kućna zadruga nije mogla dijeliti ako nije mogla od svakog dijela obitelji dati jednog vojnika, što je bilo propisano vojnim uredbama o krajiškim pravima iz 1754. i 1807.¹²³ Ovako je to točno glasilo prema Osnovnom krajiškom zakonu iz 1807.: „Čl. 77: Veće krajiške zadruga (kuće) mogu se podijeliti na više manjih, ako im je zajedničko imanje toliko, da prilikom diobe svaka (nova) zadruga dobije pola selišta s potrebnom kućom, gospodarskim zgradama, stokom, oruđem i da u njoj nakon diobe može

¹²¹ D. Pavličević, *Hrvatske kućne/obiteljske zadruga I.*, str. 23.-29.

¹²² Milan Kruhek, „Kratak osvrt na ustroj i djelovanje Brodske pukovnije“, u: *Hrvatska na tajnim zemljovidima u 18. i 19. stoljeću*, sv. 2: *Brodska pukovnija*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1999., str. 30.

¹²³ Ognjeslav Utješenović-Ostrožinski, *Kućne zadruga&Vojna krajina*, Školska knjiga - Stvarnost, Zagreb, 1988., str. 192.

živjeti još toliko krajišnika (služećih ljudi) da se od svake kuće može uzeti jedan za vojničku službu.“¹²⁴

Kaser ubraja zadrugu u istočnoeuropski model bračnih odnosa, te navodi pet elementa po kojima se zadruga razlikuje od obične obitelji, koja bi predstavljala zapadnoeuropski model: 1. zadruga nastaje spajanjem ili zajedništvom barem dviju pojedinačnih ili osnovnih obitelji; 2. proizvodna je zajednica i zajednica dobara (postoji samo zajednički imetak i zajednički posjed); 3. mogla je nastati samo među seljačkim obiteljima jer osnovu čini zajednički zemljišni posjed; 4. obilježava ju patrilinearitet (muška loza je samo konstitutivna za grupu, ženska je nebitna što će se kasnije promijeniti u korist ženske) i 5. taj se oblik zajednice mogao utvrditi samo u centralnim područjima jugoistočne Europe (Albanija, Crna Gora, Srbija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Kosovo, zapadna i središnja Bugarska, sjeverna Grčka i Makedonija).¹²⁵ To razlikovanje zadruga od obične obitelji navedeno je zbog sljedećeg problema: nema pisanih izvora o postojanju zadruga tijekom 18. stoljeća, tako Kaser navodi kako je istraživanje zadruga otežano jer pisani izvori izvješćuju o njima tek od početka 19. stoljeća, a za vrijeme 18. stoljeća postoje samo nedostatni statistički podaci o strukturama obitelji.¹²⁶ Pavličević tvrdi da se u krajiškim propisima iz 17. i 18. stoljeća moglo samo posredno zaključivati o postojanju zadruga,¹²⁷ s čime se slaže i Ognjeslav Utješenić Ostrožinski koji kaže da zadruga nisu već postojale, zajednički život u zadrugama ostvario bi se samo silom. „Kućne zadruga nisu stvorene osnovnim zakonima o Vojnoj krajini, nego su ih oni usvojili kao sustav prema drevnim narodnim običajima i navikama.“¹²⁸

6.2. ZADRUGE U BOŠNJACIMA

Usprkos nepostojanju pisanih izvora za 18. stoljeće o zadrugama, Kaser objašnjava kako ih je istraživao u tom razdoblju. Koristio se dvama pomoćnim sredstvima: prvo pomoćno sredstvo bila je prosječna veličina obitelji, dok su drugo pomoćno sredstvo odredbe o nasljednom redu za nasljednike na zemljišnom posjedu, bazirajući se na činjenici da u zadruzi nije moglo nasljedstvo prijeći na najstarijeg sina, nego je zemljišni posjed uvijek ostajao u zajedničkom posjedu svih muških članova obitelji.¹²⁹ Prosječna veličina obitelji bilo je pomoćno sredstvo koje sam, također,

¹²⁴ D. Pavličević, *Hrvatske kućne/obiteljske zadruga I.*, str. 305.

¹²⁵ K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, II., str. 130.-132.

¹²⁶ Isto, str. 132.

¹²⁷ D. Pavličević, *Hrvatske kućne/obiteljske zadruga I.*, str. 31.

¹²⁸ O. Utješenić Ostrožinski, *Kućne zadruga&Vojna krajina*, str. 36.

¹²⁹ K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, II., str. 133.

koristio kako bih pokušao odrediti, odnosno prikazati obitelj koja je živjela u jednoj zadrugi u Bošnjacima. Pretpostavka je da jedna kuća predstavlja jednu zadrugu. Odmah bih naglasio da ukupan broj stanovnika i broj obitelji koji se koriste u svim tablicama ovog poglavlja ne obuhvaćaju i pravoslavno stanovništvo jer podaci o njima nisu bili sustavno bilježeni. O bilježenju pravoslavnih bilo je riječi u poglavlju o demografiji i vjerskoj strukturi sela.

Na temelju broja stanovnika i broja kuća odredio sam koliki je bio prosječan broj stanovnika po jednoj kući u Bošnjacima u razdoblju od 1755. do 1819. Rezultate pokazuje Tablica 10.

TABLICA 10. PROSJEČAN BROJ STANOVNIKA PO ZADRUGAMA U BOŠNJACIMA
1755.-1819.

(Izvor: *Kanonske vizitacije, Srijem*, str. 593.; *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat*, str. 7.-8.,179., 505.; R. Horvat, *Srijem*, str. 48.)

GODINA	BROJ STANOVNIKA	BROJ ZADRUGA	PROSJEČAN BROJ PO ZADRUZI
1755.	970	84 ¹³⁰	11,54
1782.	1724	149	11,57
1811.	2264	200	11,32
1818.	2258	199 ¹³¹	11,34
1819.	2172	192	11,31

Rezultati su pokazali da je prosječan broj stanovnika po zadrugi u 70-im godinama 18. stoljeća bio 11 do 12, dok u prvoj polovici 19. stoljeća taj broj članova iznosi 11.

Zatim je određeno koliki je bio prosječan broj stanovnika po jednom paru, što pokazuje Tablica 11. kako bi se поближе moglo odrediti koliko je članova zadruge išlo na jedan bračni par unutar zadruge.

TABLICA 11. PROSJEČAN BROJ STANOVNIKA PO BRAČNOM PARU U BOŠNJACIMA
1755.-1819.

(Izvor: *Kanonske vizitacije, Srijem*, str. 593.; *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat*, str. 7.-8.,179., 505.; R. Horvat, *Srijem*, str. 48.)

¹³⁰ Ovaj podatak nije zabilježen, nego je izračunan tako da je broj stanovnika za 1782. podijeljen s brojem kuća za tu godinu. Dobiveni koeficijent (11,57) podijeljen je s brojem stanovnika 1755. čime smo dobili broj kuća (83,83).

¹³¹ Primjenjen je postupak kao u gornjoj bilješci, jedino je sada uzet koeficijent za 1811. koji iznosi 11,32.

GODINA	BROJ STANOVNIKA	BROJ BRAČNIH PAROVA	PROSJEČAN BROJ PO PARU
1755.	970	185	5,24
1782.	1724	351	4,91
1811.	2264	476	4,75
1818.	2258	468	4,82
1819.	2172	477	4,55

Rezultati su pokazali da je prosječan broj stanovnika po paru bio pet što bi značilo da je jedna obitelj imala prosječno pet članova.

Još sam odredio i prosječan broj parova po kući, što pokazuje Tablica 12.

TABLICA 12. PROSJEČAN BROJ PAROVA PO ZADRUZI U BOŠNJACIMA 1755.-1819.

(Izvor: *Kanonske vizitacije, Srijem*, str. 593.; *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjški dekanat*, str. 7.-8.,179., 505.; R. Horvat, *Srijem*, str. 48.)

GODINA	BROJ BRAČNIH PAROVA	BROJ ZADRUGA	PROSJEČAN BROJ BRAČNIH PAROVA PO ZADRUZI
1755.	185	84	2,20
1782.	351	149	2,30
1811.	476	200	2,38
1818.	468	199	2,35
1819.	477	192	2,48

Rezultati su pokazali kako su prosječno bila dva para u jednoj kući, osim 1819. kada je moguće da su bila i tri para.

Svi su ti rezultati okupljeni u Tablici 13.

TABLICA 13. PROSJEČAN SASTAV JEDNE ZADRUGE U BOŠNJACIMA 1755.-1819.

GODINA	PROSJEČAN BROJ STANOVNIKA U ZADRUZI	PROSJEČAN BROJ BRAČNIH PAROVA U ZADRUZI	PROSJEČAN BROJ STANOVNIKA PO PARU
1755.	11,54	2,20	5,24
1782.	11,57	2,30	4,91

1811.	11,32	2,38	4,75
1818.	11,34	2,35	4,82
1819.	11,31	2,48	4,55

Na temelju rezultata moguće je zaključiti kako je zadruga u Bošnjacima imala prosječno jedanaest do dvanaest, početkom 19. stoljeća samo jedanaest članova, koji su pripadali dvama parovima, tj. dvjema obiteljima, početkom 19. stoljeća i trima, a svaka od tih obitelji imala je po pet članova. Kaser kaže sljedeće: „Premda dakle nema pisanih podataka o tome što je zadruga (misli na razdoblje prije početka 19. stoljeća, o.p. P.V.), prilično je vjerojatno da je o njoj riječ kada su dvije ili više obitelji zajedno živjele u jednoj kući.“¹³² Na temelju te tvrdnje moglo bi se zaključiti, uz puno opreza, da su u Bošnjacima ipak postojale zadruge već sredinom 18. stoljeća.

Na širenje zadruga u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini utjecali su sredinom 18. stoljeća sljedeći čimbenici: doseljavanje obitelji na područje Vojne krajine kao običnih obitelji koje su se odvojile od zadruga u starom zavičaju pa su naseljavanjem ponovno počele na novom području formirati zadruge, što se prvenstveno odnosi na vlaške i bunjevačke obitelji, dok hrvatske obitelji koje su se naselile na područje Krajine i na njezinom području i dalje žive u obliku običnih obitelji jer ni u starom zavičaju (unutrašnjost sjeverne Hrvatske) nisu živjele u obliku zadruga; drugi čimbenik koji je na zakonskoj osnovi utjecao na širenje zadruga bile su odredbe 1754. (Krajiški zakon) i 1807. (Osnovni krajiški zakon) koje su ograničavale diobu zemljišta jedne zadruge te tim postupkom održavale obitelji jedne zadruge na okupu;¹³³ treći čimbenik je novačenje vojnika gdje se na temelju broja novačenih utvrdilo da je najviše vojnika regrutirano iz bogatih posavskih sela.¹³⁴ Usprkos tome, istraživanja su pokazala da su u pukovnijama Slavonske krajine zadruge vrlo slabo raširene. U prilog su toj tvrdnji i rezultati istraživanja uprave iz 1763. o broju obitelji sa samo jednim odraslim muškarcem. Pokazalo se da oko jedna trećina obitelji nipošto nije mogla živjeti u zadrugama jer je imala samo jednog odraslog muškarca u Gradiškoj pukovniji, dok je u Brodskoj pukovniji to još izraženija pojava jer je u njoj gotovo polovica obitelji imala samo jednog odraslog muškarca u obitelji.¹³⁵ Što se tiče Bošnjaka, rezultati su pokazali da su u jednoj kući živjela dva bračna para, što znači da su morala biti i dva muškarca u kući. Osim toga, istraživanja koja je provodila vojna vlast pokazala su da su bila potrebna tri snažna muškarca da opreme i hrane jednog

¹³² K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, II., str. 133.

¹³³ Isto, str. 164.

¹³⁴ M. Damir, „Novačenje u Brodskoj pukovniji“, str. 53.

¹³⁵ K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, II., str. 173.-174.

vojnika, a da pritom zadruga ili obitelj može nesmetano funkcionirati.¹³⁶ Stoga bismo mogli zaključiti mogli kako u Bošnjacima ipak nisu postojale zadruge tijekom 18. stoljeća, a ako i jesu, onda su bile male u odnosu na zadruge drugih krajeva Vojne krajine, a moguće bi bilo da su preuzete kao oblik življenja od Bunjevaca koji su zajedno sa Šokcima preko koridora koji su se nalazili na Savi kod Gunje, Rajeva Sela, Bošnjaka, Babine Grede itd. dolazili na ovo područje odlazeći pred Osmanlijama iz Bosne.¹³⁷ Naime, broj članova zadruge na području Brodske pukovnije kretao se u manjim zadrugama do 10, srednjim 15 do 16, a u velikim 20 do 25 ljudi,¹³⁸ što potvrđuje tvrdnju da su bošnjačke zadruge bile male. S obzirom da su bile tako male, onda iz njih i nije bilo moguće novačiti vojnike, ako ćemo uzeti u obzir ono što je već rečeno kako su za opremanje i hranu jednog krajišnika bila potrebna tri snažna muškarca, dok je ranije u tekstu pokazano da su u bošnjačkim kućama živjela prosječno po dva bračna para, što znači i dva odrasla muškarca. Druga dva su mogla biti odrasli sinovi sposobni za vojsku, ali su predstavljali višak pri novačenju, odnosno prekobrojne.

Zadruge su predstavljale najniži organizirani oblik na području Vojne krajine koji je obuhvaćao nekoliko obitelji koje su živjele zajedno i zajedno privređivale. Predstavljale su temeljnu jedinicu za Vojnu krajinu jer svaka zadruga je morala dati pri novačenju određeni broj sposobnih muškaraca, dok su ostali članovi zaduženi za funkcioniranje zadruge. Koliko su zadruge u Bošnjacima uopće imale članova tijekom 18. i početkom 19. stoljeća pokušalo se utvrditi na temelju podataka o broju stanovnika, broju kuća i bračnih parova s pretpostavkom da je jedna kuća predstavljala jednu zadrugu. Pokazalo se da je jedna zadruga imala oko jedanaest članova, u njoj su živjele dvije obitelji s prosječno po pet članova. Takve zadruge ubrajaju se u male zadruge prema prosjeku za Brodsku pukovnicu, čak se postavlja i pitanje može li se zadrugom smatrati zajednica koja ima samo dvije obitelji pod istim krovom. To pitanje treba još istražiti i potražiti izvore o tome, ali sigurno je da su zadruge postojale jer su bile propisane i zakonskim odredbama.

¹³⁶ M. Damir, „Novačenje u Brodskoj pukovnici“, str. 46.

¹³⁷ M. Marković, *Istočna Slavonija*, str. 43.

¹³⁸ D. Pavličević, *Hrvatske kućne/obiteljske zadruge I.*, str. 87.

7. GOSPODARSTVO SELA

Kanonske vizitacije u svojim zapisima nude nam podatke o prihodima koje su vjernici krajišnici davali župniku, dijeleći ih na berivi prihod (lukno), štolariński prihod i prihod od zvonjenja. Također, vizitacije bilježe podatke i o zanimanjima kao što su obrtnici, te onima koja su bila vezana uz crkvu kao što su pomoćnici u župnikovu domu koji su u njemu i živjeli, zvonar i primalje, stoga će najprije biti rečeno okvirno kako je funkcioniralo gospodarstvo te nabrojati davanja Krajini i Crkvi kako bi se uvidjelo kolika su realno bila davanja krajišnika državi i crkvi, a na kraju će biti opisane fizičke rabote i spomenuta zanimanja na temelju vizitacija. Zabilježeno je i zanimanje učitelja o kojemu je pisano u poglavlju *Školstvo*.

7.1. POREZNA DAVANJA VOJNOJ VLASTI I CRKVI

Prostor Vojne krajine još početkom 18. stoljeća imao je jedinstveno obilježje: prevladavalo je ekstenzivno stočarstvo transhumantnog tipa zasnovanog na stadima ovaca i koza i ekstenzivnog uzgoja svinja u hrastovim šumskim zonama te ekstenzivna i ustaljena ratarska proizvodnja. Vojna služba predstavljala je dopunski prihod, ili bolje rečeno obvezu koja je bila nužna.¹³⁹ Vojnokrajiška uprava imala je postavljen jedan cilj: svaki muškarac treba biti u mogućnosti uzdržavati sebe i Krajinu,¹⁴⁰ odnosno kako je uprava Vojne krajine gutala velike sume novca, trebalo je te izdatke smanjiti što su planirali učiniti razvijanjem što većeg samofinanciranja u čijoj osnovi su bila davanja krajiških obitelji.¹⁴¹ Problem je bio u tome što krajiške obitelji nisu imale novca jer se tržište zasnivalo na robnoj razmjeni unutar područja Krajine. Ipak, postojala su dva načina kako su obitelji mogle doći do novca: obitelji, koje nisu morale staviti na raspolaganje nijednog muškarca za vojnu službu, bile su obvezne na tlaku, stoga su one obavljale i više od propisane tlake jer im je taj višak bio plaćen. Drugi način se odnosio na one obitelji koje su mogle na raspolaganje staviti jednog muškarca vojnoj službi, one su morale plaćati manje od 12 guldena poreza, a razliku iznosa između plaćanja poreza i konstitutivuma službe dobivali su isplaćenu u gotovini. Konstitutivum je bila nadoknada koja se dobivala ako bi neka obitelj na raspolaganje za vojnu službu stavila jednog ili više ljudi. Što je više jedna obitelj mogla staviti muškaraca na raspolaganje za vojnu službu, to su

¹³⁹ V. Rogić, „Historijsko-geografska osnova“, str. 30.

¹⁴⁰ J. Kljajić, „Ustroj Slavonske vojne granice u 18. stoljeću“, str. 211.

¹⁴¹ K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I., str. 222.

bile bolje mogućnosti zarade.¹⁴² Uopće, čitav porezni sustav Krajine bio je razrađen tako da je njegova zadaća bila, osim financiranja Krajine, i socio-ekonomsko ujednačavanje krajišnika.¹⁴³

Prvo novčano davanje krajišnika bila je takozvana “utvrđarina“ koja se počela ubirati 1722. godine. Naime, krajišnici su bili obvezni sudjelovati u izgradnji vojnih objekata. Da bi se ti objekti mogli graditi, trebalo je osigurati stalan priljev novca, stoga je odlučeno da krajišnici u njega moraju uplaćivati prirez – otkupninu od tih radova.¹⁴⁴ Druga dva važna poreza bile su glavarina i zemljarina, koje se spominju od 1769. Glavarina je bila opći porez na svaku mušku glavu i iznosila je po čovjeku 2 forinte, dok se zemljarina plaćala 24 krajcara u srebru po jutru od 1600 kvadratnih hvati. Zakoni o zemljarini često su se mijenjali. Od 1807. godine oženjeni krajišnik je po glavi plaćao 4 forinte, ako nije plaćao zemljarinu, tj. ako nije imao prihoda, niti imovine, onda je bio oslobođen plaćanja zemljarine. Neoženjene sluge plaćale su glavarinu 2 forinte, a ako su služili kod krajišnika 1 forintu. Zemljarina se odmjeravala prema vrstama kulture i plodnosti tla. Po obradi zemljište se svrstavalo u oranice, livade, pašnjake, vinograde, voćnjake i vrtove. Po plodnosti razvrstavalo se u tri razreda s različitim visinama poreza.¹⁴⁵ Ta dva poreza su ujedno bili i najvažniji porezi.

Uz te poreze vojnoj vlasti, krajišnici su plaćali porez i župi kojoj su pripadali. U kanonskim vizitacijama nalazimo popise tih župnikovih prihoda. Oni su se dijelili u dvije skupine: berivi prihodi (lukno), štolarijski prihod (crkveni dohotci od svećeničkih činova koje čini sa štolom, tj. nadramenicom) i prihod od zvonjenja.

Berivni se prihod dijelio u dvije skupine: onaj koji se kupi po pojedinom paru i koji se kupi po pojedinoj kući. Kad je obavljena vizitacija 1745. župnik je bio časni otac Andrija Martinović čija je godišnja plaća bila jednaka kao župnika u Cerni. Bilježi se da je od svake žene primao jedan vez konoplje, nešto masla, kupusa i repe. Maslo, kupus i repa nisu bili obvezni, već su darivani u obliku milostinje. Od svake kuće primao je lukno s jedinim piletom. Ubirao ga je crkvenjak Mihovil Blažić. Godine 1755. župnik Bernardin Balić dobivao je od svakog bračnog para po dva osmaka¹⁴⁶ pšenice ili tko ju nema, trebao je dati toliko kukuruza, ječma, zobi ili nekog drugog zrnja u zamjenu. Od svake kuće koja ima zaprežnu stoku dobio je po jedna kola ogrjevnog drva, a oni koji nemaju

¹⁴² K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, II., str. 75.

¹⁴³ Željko Holjevac, Nenad Moačanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva u ranome novom vijeku*, Leykam international: Barbat, Zagreb, 2007., str. 78.

¹⁴⁴ J. Kljajić, „Ustroj Slavonske vojne granice u 18. stoljeću“, str. 208.

¹⁴⁵ Krunoslav Tkalac, *Babogredska kompanija*, Privlačica, Vinkovci, 1994., str. 121.

¹⁴⁶ Jedna osmak iznosio je 7,75 litara.

zaprežnu stoku bili su dužni sjeći drva. Od kućedomaćina koji ima muznu stoku primao je jednu količinu masla i sira. I on je dobivao od svake kuće jedno pile i još od svakog kućedomaćina svake vrsti mahunarki, kupusa, luka i drugog povrća. Od svake udane žene dobio bi neku količinu lana. Prilikom blagoslova kuća oko Bogojavljenja primio bi od svakog kućedomaćina dimljeno meso, plećku ili kobasice. Kako bračni starci i udovci nisu htjeli plaćati uobičajene osmake pšenice, zato što kažu da nemaju zemlje, a s druge strane ne može ni upravitelj biti frustriran nepravdom bez plaće, jer podjednako svima pruža usluge, određeno je da ako nemaju pšenicu, dužni su platiti u bilo kojoj drugoj vrsti sjemena, dok udovci daju samo jedan osmak. Godine 1811. župnik Franjo Peterka iz Broda prima također pšenicu od pojedinog para, ali ovaj put jedan osmak, s tim da dijelom prima i od kukuruza ako nema pšenice, kao i njegovi prethodnici. Ukupna svota osmaka koju je primao bila je 1105, ali kako siromašni ne mogu dati ništa, konačna je svota iznosila 1005 osmaka. Od svake kuće koja može davati primao je i jedan sir, jedan sekstar masla, jednu šunku ili komad svinjskog mesa, jedno pile i od svakog para po deset svežnjeva lana. Peterka je bio župnik i prilikom vizitacije 1819. Primanja su mu bila ista, osim što se sada spominje još i šest kola sijena. Zabilježeno je i postojanje parova obrtnika, bilo ih je u Bošnjacima te godine sedamnaest, oni su svoje lukno otkupljivali s 1 forintom i 30 krajcara.¹⁴⁷

Za štolariński prihod iz 1745. zna se da ga župljani plaćaju na način kako je bilo u običaju i ranije. Ne znamo koliko su bile cijene, ali zabilježeno je kako je župnik te godine imao sedamnaest vjenčanja, dvadeset i pet krštenja i dvanaest pokopa. Za 1755. zabilježeno je više podataka: župnik prima prikazanje kod mise koja se daje za Božić, Uskrs, Duhove i na zaštitnika crkve sv. Martina. Što se jestivo prikazuje crkvi, to sam župnik koristi, dok se ostalo prodaje i stavlja u crkvenu blagajnu te se primitak izdaje u svoja vremena za crkvene potrebe. U Tablici 14. nalazi se popis cijena i usluge za koje su cijene navedene za razdoblje od 1755. do 1819.

TABLICA 14. ŠTOLARINSKI PRIHOD ŽUPNIKA U BOŠNJACIMA 1755.-1819.

(Izvor: *Kanonske vizitacije, Srijem*, str. 457., 591; *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat*, str. 171., 491.)

CIJENA	POVOD
17 križara	krštenje
17 križara	potvrda za navještaj

¹⁴⁷ *Kanonske vizitacije, Srijem*, str. 457., 591.; *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat*, str. 171., 491.

3 križara ili maramica	uvod mlade
1 forinta i 30 križara	vjenčanje domaćih
2 forinta	vjenčanje vanjskih (zaručnica odlazi iz mjesta)
Kolač ili kokoš	uvod porodilje
1 forinta	pokop odraslog
1 forinta i 30 križara	pokop odraslog s misom
3 forinte	sprovod odraslog u plaštu s ministrantima
30 križara	pokop djeteta (do 7 godine života)
60 križara	pokop djeteta s misom
2 forinte	sprovod djeteta u plaštu s ministrantima
7 krajcara	pjevanje „Oslobodi me“ za odrješenje od pokojnog
40 krajcara	izvanredno zvonjenje
30 krajcara	milostinja za tihu misu
1 forinta i 30 krajcara	pjevana misa bez pratnje

Tablica 14. pokazuje nam kako su bile definirane cijene za usluge koje je pružao svećenik. U popisu navedno je kako se plaćalo za krštenje, uvod mlade i uvod porodilje za što je 1819. zabilježeno kako se više ne plaća, jedino ako svojevolarno daju.¹⁴⁸ Vojna se vlast brinula da krajišnici izvršavaju svoje obveze prema Crkvi. Opominjali su krajišnike ako ne plaćaju svoje obveze svećeniku. Onaj tko ne plati, najčešće je bio zatvaran u kompanijski zatvor.¹⁴⁹ Sav novac se čuvao u blagajni koja je imala trostruku bravu i: jedan čuva zapovjednik satnije u Županji, drugi crkvenjak, a treći mjesni župnik. Blagajna se uvijek nalazi pod stražom u postajnoj sobi mjesnog zapovjednika.¹⁵⁰

7.2. ZANIMANJA OSLOBOĐENA OD POREZA I RABOTE

Vizitacije u svojim spisima navode i zanimanja koja su bila vezana uz crkvu: kućni pomoćnici, zvonar, te se spominju obrtnici. Ta zanimanja su bila prilika da se kuća ili par oslobodi plaćanja bar jednog poreza, ili odrađivanja rabote.

Uz vojnu službu, krajišnici su 1775. odrađivali i carsku, pukovnijsku i kapetansku rabotu. Carska je obuhvaćala pečenje cigle i gašenje vapna potrebno za gradnju tvrđava, vožnju drva za

¹⁴⁸ *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat*, str. 497.

¹⁴⁹ K. Tkalac, *Babogredska kompanija*, str. 139.

¹⁵⁰ *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat*, str. 167.

gradnju čardaka, oficirskih stanova, vojnih magazina i davanje podvoza. Pukovnija je od krajišnika tražila da sudjeluju u izgradnji ulica i mostova, sječi šipražja i šuma, odvozu ogrjeva oficirima, čišćenju kopitnice uz Savu, dok su za kapetaniju morali ušoravati sela, graditi pčelinjake, plesti košnice, saditi dudove, stražariti u čardacima, dizati nasipe na Savi i sl.¹⁵¹ To su samo neke od rabota koje su krajišnici morali raditi, stoga su se oni bavili i nekim drugim zanimanjima.

Sedamnaest parova obrtnika koji se spominju u Bošnjacima 1819. godine vjerojatno su ubrajani u "rukotvorce". Pretpostavlja se da su to bili obrtnici koji su živjeli na selu, svoj obrt nisu naučili u cehu, stoga nisu ni mogli biti članom u nekom od cehova, ali bi to trebalo dodatno istražiti. U statistici Vojne krajine takvi se obrtnici bilježe od 1815. godine zajedno s njihovim obrtnim pomoćnim radnicima. Te ih je godine u Slavonskoj krajini bilo 2448, najčešće su sebi od drveta izrađivali pokućstvo (stolove, krevete, klupe), te razne predmete od slame, trstike i šiblja.¹⁵²

Što se tiče župnikovih kućnih pomoćnika, zabilježeni su tek za 1811. i 1819. godinu. Uvijek su to bile tri osobe: kuharica, sluškinja i mladić ili dječak koji bi živjeli sa župnikom u njegovom dvoru. Kuharica je u za vrijeme obiju vizitacija bila Magdalena Špoljarić, udovica, koja je bila župnikova kuharica. Ne možemo točno utvrditi koliko je bila stara jer je 1811. zabilježeno da je imala blizu četrdeset godina, dok se 1819. bilježi da ima četrdeset i dvije. Sluškinja je bila Elizabeta Tysk, neudana, dok je 1819. godine taj posao kod župnika radila Katarina Jozić, djevojka stara oko osamnaest godina. Kod župnika je boravio i dječak iz Osijeka, Luka Popović, za kojeg je zabilježeno da je pravo siročče, prikladan za ministriranje u crkvi i dovoljno prikladan oko kuće. Taj je posao obavljao 1819. godine Adam Lešić, neženja vjerojatno star dvadeset i sedam godina godina. Sve su te župnikove pomoćnice kao i pomoćnik uzornog i dobrog života i slobodni od bilo kakvog sumnjivog druženja. Crkvi su pomagali i crkvenjaci, odnosno zvonari. Za 1745. zabilježeno je da postoji crkvenjak, zvao se Mihovil Blažić, ali ne znamo je li on bio i zvonar jer nije zabilježeno postojanje zvona na crkvi te godine. Za njega se zna da je vozio upravitelja po potrebi gdje je trebalo zbog čega je za svoj trud od općine bio oslobođen da ikome služi niti štogod plaća. U drugim dvama zapisima vizitacija, 1811. i 1819., zabilježena su po dva zvonara: Petar Babogredac i Tomo Golubičić, te Tadej Lešić i Josip Đurić. Za prvu dvojicu se zna da žive vrlo blizu crkve, godišnja im je plaća 18 forinti koju dobivaju iz crkvene blagajne, stoga u to ime one služe crkvi, bdiju, zovu na anđeoski pozdrav i mise, drže u crkvi sve čisto te su dužni svećeniku pomagati kod mise, što i čine.

¹⁵¹ Josip Bösendorfer, *Agrarni odnosi u Slavoniji*, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1950., str. 74.

¹⁵² Rudolf Horvat, *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*, AGM, Zagreb, 1994., str. 258.

Nemaju nikakvih obveza u župnikovu domu. Za drugu dvojicu se zna da su dobro poučeni u vjeri i ako bi bilo nužno, znali bi i krstiti. Iako su čestitog života, nisu zaprisegnuti za vjerno čuvanje stvari koje pripadaju crkvi jer im se ne dopušta da rade sa svetim posuđem. Imaju istu plaću kao i prva dvojica, 18 forinti bečke vrijednosti.¹⁵³

Vojna je vlast vodila brigu da sela imaju i primalje (babice), koje su u izvještajima zabilježene od 1776. One su dobivale i izvjesnu naobrazbu: slane su na tečaj u Vinkovce. Svaka kompanija je imala priliku poslati jednu primalju na izobrazbu i u Peštu, pod uvjetom da buduća primalja zna njemački. Vlast je nadzirala njih i njihove poslove. Ako neki kućni starješina ne bi pozvao primalju da sudjeluje pri porodu, morao bi platiti kaznu od 2 forinta.¹⁵⁴ U Bošnjacima se 1811. spominju dvije primalje, Margareta i Marija Golubičić, iskusne i odobrene u primaljskoj vještini, znale su i djeci podijeliti krštenje u slučaju nužde i u valjanost tog krštenja nije se moglo sumnjati, dok se pri idućoj vizitaciji spominju četiri: Eva Jakšić, Magdalena Malešević, Ruža Miličić i Ana Lukšić. Sve su Bošnjakuše, katolkinje, čestita života i kao prethodne dvije i one mogu krstiti. Također, zabilježeno je kako su one dekretirane, pukovnijski je kirurg provjerio njihovo poznavanje primaljske vještine.¹⁵⁵

Vojna krajina i Crkva propisivale su poreze koje su krajišnici, tj. župljani morali plaćati. Uz to, vojska se brinula i da se ti porezi plaćaju redovito. Ako ne, krajišnici bi bili kažnjavani, najčešće zatvorom. U vizitacijama nailazimo na cijeli popis usluga koje je svećenik naplaćivao. Svi se ti prihodi svećenika dijele u dvije skupine: berivi prihodi koje je župnik koristio u svoje svrhe za preživljavanje, a višak prodavao, te štolarski prihodi za obavljanje krštenja, sprovoda, vjenčanja, uvođenja mlade i sl. Krajišnici su morali poslužiti jednim od dvaju načina kako bi mogli plaćati sve te poreze i još obavljati radu, carsku, pukovnijsku i kapetansku: radili su kao obrtnici, ili su bili pomoćnici župniku u njegovu dvoru. Zvonari ili crkvenjaci za svoje usluge služenja i pomaganja svećeniku bili su oslobođeni od općine bilo kakvih davanja. U uvjetima u kakvim su živjeli, krajišnici su se morali snalaziti kako su god mogli.

¹⁵³ *Kanonske vizitacije, Srijem*, str. 177., 179.; *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat*, str. 501., 503.

¹⁵⁴ K. Tkalac, *Babogredska kompanija*, str. 129.

¹⁵⁵ *Kanonske vizitacije, Srijem*, str. 179.; *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat*, str. 503.

8. SVAKIDAŠNJI ŽIVOT KRAJIŠNIKA

U zapisima kanonskih vizitacija nailazimo i na podatke o vjeri običnog kršćanina, te o njegovu svakidašnjem ponašanju. U vizitacijama je ponajviše bilježeno ako su župnici primjetili kakva praznovjerja ili bilo kakve običaje ili radnje vjernika koje nisu bile u skladu s propisima koje je zahtjevala crkve. U zapisima vizitacija za selo Bošnjaci spominju se procesije kao dio vjerskog života katolika župe, sprovodi te svatovi, o čemu će biti riječi. Također, kratko će biti najprije spomenuta vjerska reforma Marije Terezije. Podaci iz vizitacija o svakidašnjem životu služe za spoznavanje slike koliko je zapravo vjera bila prihvaćena u narodu i na koji se način ona prakticirala.

8.1. PROCESIJE I POGREBNI OBIČAJI

Potaknuvši refome na svim područjima, Marija Terezija je zahvatila svojim reformama i područje crkve. Naime, kako bi smanjila besposlicu te osigurala što veći broj dana za gospodarske aktivnosti, carica je smanjila broj katoličkih blagdana. Nastao je popis zapovjedanih blagdana: Uskrs, Duhovi, Božić, Nova godina, Sv. Tri Kralja, Spasovo, Tijelovo, Marija Svijećnica, Marijino Navještenje, Marijino Rođenje i Marijino Začeće, blagdan apostola Petra i Pavla, Svi Sveti, blagdan mučenika Stjepana i blagdan samo jednog sveca zaštitnika.¹⁵⁶ Tako se život seljaka odvijao u izmjenjivanju radne svakidašnjice, osobitih i svečanih prigoda u životu jedne obitelji, zapovjedanih blagdana te blagdana cijele seoske zajednice, u slučaju Bošnjaka blagdan sv. Martina. Postoji tradicijski kalendar koji je obuhvaćao blagdane koji se ponavljaju svake godine i povezani su s istaknutim blagdanima katoličkog kalendara.¹⁵⁷ Sastavni dijelovi vjerskoga života bili su sprovodi i procesije. Za procesije se najčešće kaže da su one u religiji kulturni ophod prema nekom svetom mjestu ili njegovu središtu, gdje se pritom izvode kulturne geste: ples, pjesma, poskakivanje. U kršćanstvu su se javile vrlo rano, stoga su se razvili različiti oblici procesija i zauzeli su svoje mjesto u crkvenom kalendaru. Uvedene su i raznovrsne zavjetne procesije zbog važnih životnih događaja (suša, glad, kuga) ili procesije vezane uz štovanje svetaca.¹⁵⁸ U procesiji se uvijek nosi neka sveta stvar ili znak. Najprije ide križ, zatim djeca, muškarci, zatim kler po časti (niži sprijeda, viši otraga),

¹⁵⁶ A. Buczynski, „Rimokatolička i pravoslavna crkva u Vojnoj krajini“, str. 41.

¹⁵⁷ Zorica Vitez, „Blagdani tradicijskog kalendara“, u: *Etnografija: svagdan i blagdan hrvatskoga puka*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 183.

¹⁵⁸ *Hrvatska enciklopedija* 9, Pri-Sk, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2007., str. 29.

najčasniji koji nosi predmet kulta i na samom kraju povorke žene. Druga vrsta je procesije tzv. kortej, kada se ne nosi nikakav predmet kulta, tada je na čelu najčasniji, a ostali po rangui iza njega.¹⁵⁹

Podaci o sprovodima i procesijama zabilježeni su u vizitacijama iz 1811. i 1819. godine. Za sprovode je zabilježeno kako župnik prati pokojnoga samo do kraja sela, ne i do groblja jer je to po običaju sela. Ipak zna župnik otići i do groblja. Primjećena je i zloraba jer župljani sami pokapaju djecu koja umru da ne bi morali plaćati pristojbu župniku za taj pokop, stoga se moli pomoć časne pukovnije da se to zabrani. Na groblju drži misu i to na Slaninačkom groblju na blagdan Našaća i Uzvišenja sv. Križa, jedan dan proskih dana i jednom poslije osmine Spomena svih vjernih mrtvih. Na Bošnjačkom groblju na blagdan sv. Marka, jedan dan proskih dana, dan poslije osmine blagdana Svih vjernih i mrtvih i inače ni na koji drugi dan koji nije zapovijedani blagdan. Procesije se u selu održavaju na sljedeće blagdane: na Uskrsnuće Gospodnje i to na Veliku subotu, na tri Proсна dana, na blagdan Tijelova, sv. Marka kada se blagoslivljaju usjevi, Našaća Sv. Križa i na pobožne i i opće molbe vjernika da se zadobije spasonosna kiša. Uskrsna i Tijelovska procesija vode se po trgu, ali ne traju dugo, a vode uglavnom do kapela na groblju u kojima se poslušaa misa i Božja riječ, dolično i s duhovnom izgradnjom se potom vraća do matice crkve. Procesije odlaze i do podignutih križeva bez ikakve neprikladnosti i sablazni, uz dopuštenje časne više vlasti.¹⁶⁰

8.2. SVADBENI OBIČAJI

U vizitaciji iz 1755. godine zabilježeno je i ponašanje svatova koje nije u skladu s ponašanjima koje dopušta crkva. Za vojnu vlast brak je predstavljao „jedino pravo i redovno sredstvo za umnoženje čovječanstva koje izravno utječe na ćudoređe, građanski društveni poredak i na dobrobit države.“¹⁶¹ Da bi se krajiški mladić uopće mogao oženiti, morao je naprije dobiti dozvolu pukovnijskog zapovjednika. Opći građanski zakonik objašnjava kako se vojnicima nije mogla dati neograničena dozvola za brak jer to paralizira njihov ratnički duh, otežava mobilizaciju, a i skupo je zbog troškova uzdržavanja udovica i siročadi. Pukovnijsko je zapovjedništvo trebalo odobriti molbu za ženidbu svakog krajiškog mladića. Kao potvrdu odobrenja dobivao bi mladić posebno tiskan listić (*Erlaubnisszettel*) ili ženidbenu dozvolu, a svaki prosac mlađi od 24 godine

¹⁵⁹ Anđelko Badurina, „Procesija“, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, (ur.) Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000., str. 519.

¹⁶⁰ *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat*, str. 159., 165., 167., 179., 487., 495.

¹⁶¹ A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine 2*, str. 159.

trebao je predočiti i potvrdu o pohađanju vjeronauka. Propisi su zabranjivali ženidbe ako mladenci nisu predočili potvrdu svog duhovnog pastira koji je posvjedočio da mladi imaju dovoljno znanja o svojoj vjeri. Časnici su ženidbene dozvole besplatno morali davati krajišnicima, a svakog svećenika koji je obavio vjenčanje bez potvrde odmah se moralo prijaviti vlastima.¹⁶² Što se tiče djevojaka, Dvorsko ratno vijeće je smatralo da one kasno stupaju u brak jer su se udavale tek sa 27 ili 28 godina, dok su djevojke u civilnoj Hrvatskoj stupale u brak s 13 do 16 godina. Razlog tako kasne udaje bila je činjenica kako je većina krajiških mladića bila u ratnim vremenima izvan područja Krajine, tako da su djevojke tek u mirnim vremenima mogle birati mladiće. Osim toga, među mladićima koji su bili na ratištu bilo je i onih koje su djevojke ili njihove obitelji već izabrale, pa su ih radije čekale da se vrate nego da se udaju za nekog drugog, ili su čak znale ostati neudanima. Znalo se dogoditi da su čak i roditelji branili djevojci udaju za drugog mladića dok se odabrani ne vrati.¹⁶³

Mnogobrojna istraživanja i opisi svadbenih običaja u Hrvatskoj pokazuju da su oni regionalno vrlo različiti i gotovo svuda složeni, sastavljeni od više glavnih skupina običaja počevši od odabiranja bračnog para preko svadbenih sastanaka predstavnika mladenkine i ženikove obitelji i na kraju same svadbe, te poslijesvadbenih običaja. Proučavanjem svadbenih običaja utvrđeno je njihovih šest glavnih dijelova: "1. zagledi, ogledi, 2. prošnja, 3. obilježje, 4. zaručke, odnosno prstenovanje, 5. svadba, 6. Pohodi".¹⁶⁴ U vizitacijama je zabilježeno da se u vrijeme svatova i zaručka, kao i prilikom postupka za vjenčanje, običava od zaručnika tražiti više forinti i više darova za cijelu kuću, te sam zaručnik kao da ide na neki način kupiti zaručnicu. Nadalje, dok se ide u crkvu na vjenčanje, ide se s galamom, bukom, glazbenicima i nekim mimom pučkim zvanim "csausz", koji prikazuje mnoge neprikladnosti, stvara galamu, dvosmislene pjesme, besramne riječi i nedolične čine okolo stojećoj mladeži. Osim toga je u običaju u kući svatova neko „zločesto podizanje stijega. Sve to, budući da se baš ne čini prikladnim za raspoloženje kod primanja sakramenta vjenčanja, štoviše da kod dobrih katolika, a posebno kod mladeži „stvara sablazan i vrijeđa druge pobožne uši, a ti se ugovori, kao neko kupovanje zaručnice, protive sklonidbi ženidbe, sve to treba dokinuti. Narod pak, koji prati u crkvu one koji će sklopiti ženidbu, treba opomenuti da

¹⁶² A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine 2*, str. 165.

¹⁶³ A. Buczynski, „Rimokatolička i pravoslavna crkva u Vojnoj krajini“, str. 78.

¹⁶⁴ Zorica Vitez, „Udaja i ženidba“, u: *Etnografija: svagdan i blagdan hrvatskoga puka*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 161.-162.

radije Boga moli za zaručnike i da im isprosi sakramentalnu milost.“¹⁶⁵ Dalje se iznosi da zaručnik običava dati 2 forinte, a ako je siromašniji, 3 ili 4 marijaša za neko piće dan prije vjenčanja. Osim toga zaručnik daruje majci zaručnice jedan par cipela i to zbog sklapanja prijateljstva između rođaka zaručnice i njezine majke kako bi ubuduće mogao imati njezinu naklonost.¹⁶⁶

Kanonske vizitacije omogućuju nam i uvid u neke aspekte svakidašnjeg života krajišnika. Na temelju vizitacija s početka 19. stoljeća saznajemo o održavanju procesija, pokapanju te svatovima. Procesije su se u selu održavale na blagdane koje je Marija Terezija svojom reformom propisala. Odvijale su se oko crkve ili od crkve do kapela na grobljima. U njima su sudjelovali i župljani i župljanke. U vizitacije je ušlo kao zapis i to da se djeca pokapaju bez prisutnosti svećenika kako mu se ne bi moralo platiti, stoga se moli pomoć od vlasti da se to suzbije. Vlast je služila kao instrument koji je trebao osigurati da se i vjerske obveze propisuju onako kako je to bilo propisano crkvenim kanonom. Za svatove je zabilježeno također par elemenata koje treba suzbijati, kao što je postojanje pučkog mima, podizanje stijega itd. Sva ta ponašanja nisu bila u skladu s onim kako je propisivala crkva, stoga se i tog ponašanja trebalo riješiti, a u pomoć je zvana časnička pukovnija. Potpomažući crkveno usmjeravanje pučke religioznosti, i katoličke i pravoslavne, vlasti su ujedno radile i na stvarnom uspostavljanju religije kao sastavnog elementa povojačenog krajiškog sustava.¹⁶⁷

¹⁶⁵ *Kanonske vizitacije, Srijem*, str. 593.

¹⁶⁶ Isto, str. 593.

¹⁶⁷ Ž. Holjevac, N. Moaćanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina*, str. 92.

9. ŠKOLSTVO

Zapisi kanonskih vizitacija mogu nam poslužiti kao izvori i za povijest školstva. Naime, prilikom obilaska župe, vizitatori su bilježili postoji li učitelj, o njemu, njegovoj kući, školi i broju učenika. O izgledu učiteljeve kuće i škole već je bilo riječi, stoga u ovome poglavlju govorim o učenicima, kako su raspoređeni po razredima, što uče itd. Prije tih podataka, najprije govorim nešto općenito o školstvu na području Vojne krajine i Hrvatske u 18. i 19. stoljeću.

9.1. PROSVJETITELJSKA REFORMA ŠKOLSTVA

Početak 18. stoljeća škole su se otvarale samo u onim seoskim župama gdje su bila po dva franjevca. Te narodne, početne škole na selima bile su narodnovjerske, npr. hrvatske (njemačke) kao rimokatoličke i srpske tada kao grkoistočne, u rukama redovnika i svjetovnih svećenika. Osnivale su se uz crkve i za njihovo otvaranje više su zasluga imali pojedinci. Te škole nisu imale nastavnih planova i programa, niti zakonskih odredaba. U narodnim školama bila je početnica za čitanje A B C, dok se dalje čitanje vježbalo na tekstovima iz crkvenih knjiga. U istom su razredi bili svi učenici neovisno o svojoj dobi i školskom gradivu koje su trebali svladati. Sve se učilo napamet, učitelj nije tumačio, nego se učilo zajednički u zboru.¹⁶⁸ Preustrojstvo Vojne krajine 1747. imalo je odraza i na školstvo. Pri osnivanju osnovnih škola za djecu na području Brodske pukovnije sada je, osim svećenika, sudjelovala u vojnička vlast. Škole su nastajale u dogovoru između crkvene i vojne vlasti planski.¹⁶⁹ Osim preustrojstva, 1764. godine Marija Terezija donosi odluku da se u sjedištima pukovnija i kompanija otvori po jedna njemačka škola, čime nastaju tzv. trivijalne škole, koje su imale funkciju krajiških državnih škola. Učitelj je trebao biti po mogućnosti njemačke narodnosti, predstavljao je carskog kraljevskog vojnog službenika koji prima plaću iz pukovnijske blagajne, nose odoru i oslobođeni su vojne obveze. Godišnja mu je plaća bila 180 forinti, šest hvati drva, i dobivao je dio u novcu ako nije dobio stan od države. U mirovinu je išao nakon četrdeset godina službe. Takvim je školstvom upravljalo Dvorsko ratno vijeće preko generalkomande, pukovnije i kompanije.¹⁷⁰ Sedamdesetih godina 18. stoljeća dolazi do još odredaba koje su se odnosile na škole. Najprije je 6. prosinca 1774. carica potpisala „Opći školski red za normalne, glavne i trivijalne škole

¹⁶⁸ Krunoslav Tkalac, *Školstvo Slavonije u 18. i 19. stoljeću; Mijat Stojanović 1818.-1881.*, Tipografija, Županja, 1973., str. 7.-9.

¹⁶⁹ Ivan Martinović, *Iz povijesti Vojne krajine*, Privlačica, Vinkovci, 1994., str. 86.

¹⁷⁰ K. Tkalac, *Školstvo Slavonije*, str. 11.

u svim carsko-kraljevskim nasljednim zemljama“ prema kojem je glavni zadatak školstva odgajati korisne i upotrebljive građane.¹⁷¹ Ušoravanjem sela Brodska je pukovnija podijeljena na školske kotareve: Garčin, Vinkovci i Županja. Tom su odlukom veća mjesta imala župe, sjedišta kompanije, pa su u njima otvarane i škole. Školovanje je trajalo dvije godine, a obavljao ju je jedan učitelj na “ilirskom“ i njemačkom jeziku.¹⁷² Zanimljivo je objašnjenje zašto su se uopće osnivale škole na području Krajine: poslije mira u Srijemskim Karlovcima 1699. protjerani su Osmanlije iz Slavonije, ali i dalje je vladao strah od njihovog ponovnog pojavljivanja. Narod koji je ostavljen na granici da ju brani od Osmanlija stekao je ugled vojnika i nazvan Krajišnici. Upravo ti Krajišnici nisu mogli biti miroljubivog karaktera, jer je znalo i u mirno doba doći do krvavog okršaja s Osmanlijama, ali Krajišnici ipak nisu bili baš toliko surovi i prosti kako su ih opisivali Nijemci. Takav opis Krajišnika raširio se i do Beča, stoga je izdan nalog da se u Krajini namještaju učitelji njemačke narodnosti za popravak surovog krajiškog naroda i za odgajanje podčasnika za vojsku. Ti su učitelji radili kako su znali i mogli, ali ipak se pokazalo da oni malo koriste, stoga je 1772. donesena odluka da se trebaju budući učitelji odgajati od krajiških mladića za krajiške škole. Iz toga se razloga razvila praksa da su među boljim učenicima odabirani oni koji su bili učenici pomoćnici, a kasnije bi oni poslije završne škole bili pripremani za buduće učitelje na krajiškom prostoru.¹⁷³ Krajem 18. i početkom 19. stoljeća primjetna je stagnacija u osnivanju škola iz dvaju razloga: ratovi s Napoleonom iscrpili su Monarhiju, a od 1815.-1817. godine u slavonskoj Vojnoj krajini vladala je glad.¹⁷⁴

9. 2. UČITELJ I UČENICI

Što se tiče škole u Bošnjacima, prema zapisima vizitacija škola je zabilježena i opisuje se samo prilikom vizitacija 1811. i 1819. Škole prije nije bilo, godine 1745. napominje se da u župi ne postoji nijedan učitelj, ali da postoji potreba za njim zbog pouke djece.¹⁷⁵ Nailazimo na različite podatke o godini osnutka škole u Bošnjacima. Poznato je da je osnivanje škole predlagano još 70-tih godina 18. stoljeća. Načinjen je opći popis škola 1770. godine prema kojem je zabilježeno i predloženo da se osnuju škole u Komletincima, Rokovcima, Cerni i Bošnjacima u brodskoj pukovnji.¹⁷⁶ U spisima je zabilježeno kako je škola na kraju osnovana početkom 19. stoljeća.¹⁷⁷ Z.

¹⁷¹ Leon Žlebnik, *Opšta historija školstva i pedagoških ideja*, Prosveta, Beograd, 1983., str. 85.

¹⁷² K. Tkalac, *Školstvo Slavonije*, str. 12.

¹⁷³ I. Martinović, *Iz povijesti Vojne krajine*, str. 100., 104.

¹⁷⁴ K. Tkalac, *Školstvo Slavonije*, str. 25.

¹⁷⁵ *Kanonske vizitacije, Srijem*, str. 457.

¹⁷⁶ Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva I.*, Odjel za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1910., str. 376.

Virc¹⁷⁸ i K. Tkalac¹⁷⁹ navode kao godinu osnutka 1816., dok R. Horvat¹⁸⁰ navodi 1819. godinu. I. Čolak i A. Jemrić¹⁸¹ navode kako je prvi glas o postojanju škole zabilježen u pukovnijskoj zapovjedi 31. siječnja 1810. čitanoj u Babinoj Gredi kojom se pozivaju svi krajišnici ako imaju kakvih potraživanja iza umrlog bošnjačkog meštra Adalberta Mifke. Kažu da je u spomenici škole zapisano da ona postoji od 1819. godine.

U vizitacijama se imenom i prezimenom spominju dva učitelja. Godine 1811. zabilježeno je kako škola u Bošnjacima pravog učitelja zapravo nema, on nedostaje i nije imenovan, a zamjenjuje ga gospodin Filip Jakobovac, pomoćnik škole, pučki zvan školski pomoćnik. Rodom je iz Drenovaca, otac mu je desetnik, oženjen je, mlad, čestita, blaga i poštena života, i poučava učenike prema određenim pravilima. „Plaća ga država 5 forinta, a dijelom i općina 7 forinta i 30 krajcara mjesečno.“¹⁸² Učitelj koji se nalazio u Bošnjacima tijekom vizitacije 1819. godine je Jakob Šajnović iz Otoka. Za njega je zabilježeno da je star oko 24 godine, katolik po vjeri, u školi privatno radi već 3 godine. Mirnog je i uzornog života. Što se tiče plaće, župljani mu ništa ne daju u naravi, osim općine koja mu daje 12 hvati ogrjevnih drva godišnje, a u gotovom novcu 228 forinti konvencionalne monete. Šajnović pomaže i u crkvi: iako to nije običaj, on je kantor u crkvi, zna svirati orgulje, mada ih nema, i prati sprovode. Uvijek je poslušan prema župniku i drugim svećenicima u stvarima koje se tiču službe, župniku misniku je uvijek na raspolaganju itd.¹⁸³ To što učitelj Šajnović pomaže svećeniku nije ništa neuobičajeno jer učiteljima je bilo dopušteno na selima, jer su im primanja neznatna, da se u slobodno vrijeme mogu baviti prikladnim usputnim poslovima, jedino im je bilo strogo zabranjeno krčmarenje i sviranje u svatovima i gostionicama.¹⁸⁴ U vizitacijama nije zabilježeno je li učitelj naplaćivao svoje usluge pjevanja, praćenja sprovoda itd.

Što se tiče broja učenika, 1811. bilo ih je trideset i sedam, dok 1819. Dvadeset i devet. Ako gledamo po spolu, 1811. svi su učenici bili dječaci, dok za 1819. nemamo podatak. Ipak, Šolak i Jemrić navode kako školu polazi trideset i troje djece od kojih su samo tri djevojčice.¹⁸⁵ Koliko je bilo učenika u pojedinom razredu, te koliko su dugo pohađali školu, pokazuje Tablica 15.

¹⁷⁷ I. Martinović, *Iz povijesti Vojne krajine*, str. 88.-89.

¹⁷⁸ Zlatko Virc, „Kroz povijest Posavine“, str. 126.

¹⁷⁹ K. Tkalac, *Školstvo Slavonije*, str. 25.

¹⁸⁰ R. Horvat, *Srijem*, str. 48.

¹⁸¹ I. Čolak, A. Jemrić, „150-godišnjica Osnovne škole „Vladimir Nazor“ u Bošnjacima“, str. 205.

¹⁸² *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat*, str. 177.

¹⁸³ Isto, str. 501., 503.

¹⁸⁴ I. Martinović, *Iz povijesti Vojne krajine*, str. 100.

¹⁸⁵ I. Čolak, A. Jemrić, „150-godišnjica Osnovne škole „Vladimir Nazor“ u Bošnjacima“, str. 205.

TABLICA 15. RASPORED UČENIKA PO RAZREDIMA I TRAJANJE
POHAĐANJA ŠKOLE 1811.

(Izvor: *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat*, str. 177., 179.)

RAZRED	BROJ UČENIKA	TRAJANJE POHAĐANJA	PROSJEK POHAĐANJA GODINE
1.	20	1 i više godina	1, 5
2.	8	3 godine	1, 5
3.	9	5-7 godina	1,6-2,3

Iz Tablice 15. možemo zaključiti sljedeće: broj učenika po razrednima nije bio ravnomjeran, najviše ih je bilo u 1. razredu, dvadeset, dok u 3. i 4. po osam, odnosno devet učenika. Trajanje pohađanja škole govori nam da učenicima očito nije bila dovoljna jedna godina za svladavanje onog gradiva što ga je učitelj odredio za pojedinu godinu. Prosjek pohađanja jedne kreće se od 1,5 do 2,3 godine za jednu školsku godinu. Zabilježeno je 1811. kako učenici marljivo prisustvuju katehizaciji te donekle obećavaju napredak. Učenici 1. razreda znaju sva slova i pomalo sriču slogove, 2. razreda čitaju, pišu i uče katekizam, dok 3. razreda uče aritmetiku, pisanje i druge školske predmete. Kršćanski nauk imaju u školi srijedom i subotom. Župnik ponekad posjeti školu, osim ako nije spriječen zbog neke od dužnosti koje mora obavljati. Za Šajnovića postoji podatak da, osim što dobro podučava djecu u pismenosti i osnovama vjere, nastavu drži na njemačkom i pučkom jeziku.¹⁸⁶

Usprkos brojnim spomenutih odredbama u vezi sa školstvom tijekom 18. stoljeća, škola u Bošnjacima osnovana je tek početkom 19. stoljeća. Bila je to općinsko-njemačka i normalna škola, vrlo mala koju je pohađalo 30-ak učenika. Kao što je rečeno u poglavlju u arhitekturi, zbog malog prostora, više učenika nije ni stalo. Učitelji su bili također s područja Vojne krajine, za jednog je zabilježeno da je predavao i na njemačkom i pučkom, što je bilo u skladu s odredbama. Svi su učenici uspijevali svladati gradivo, mada im nije išlo tako lako. Učitelji su, barem je za jednog zabilježeno, sudjelovali i u životu sela ponajviše služeći župniku u crkvi.

¹⁸⁶ *Kanonske vizitacije, Županjski i vrbanjski dekanat*, str. 177., 501., 503.

10. ZAKLJUČAK

Zaključci do kojih se došlo pisanjem ovog rada mogu se podijeliti u dvije skupine: jednu skupinu čine zaključci metodološke naravi, a odnose se na uporabu kanonskih vizitacija kao izvora ne samo za proučavanje lokalne nego i drugih povijesti: demografske, etnografske, povijesti obitelji i dr., dok drugu skupinu čine zaključci koji se odnose na selo Bošnjaci koje je poslužilo kao model proučavanja povijesti jednoga sela u 18. i početkom 19. stoljeća na području Vojne krajine.

Kanonske vizitacije nude nam niz korisnih podataka koji se mogu iskoristiti za proučavanje raznih aspekata povijesti. U nastavku ću navesti koje su bile prednosti, a koji nedostaci vizitacija s kojima sam se suočio prilikom obrade pojedinog tematskog bloka. Iznošenje tih prednosti i nedostataka, kao i zaključaka do kojih sam došao u vezi sa selom, organizirano je po tematskim blokovima kao i struktura rada. Odmah bih napomenuo kako se uopće ne može ni govoriti o nedostacima pojedinog izvora jer ako podatke ne uspije povjesničar pronaći u jednoj vrsti izvora kao što su npr. vizitacije, nitko povjesničaru ne može zabraniti da se on posluži i drugim vrstama izvora kako bi nadopunio svoje spoznaje. Bitna je činjenica da podaci koji su zabilježeni u izvorima budu vjerodostojni. Jedini problem može biti nedostatak tih izvora ili njihova nedostupnost iz niza razloga (fizička udaljenost, nepoznavanje jezika, financijski razlozi itd.) zbog čega povjesničar treba biti, zapravo, barem zahvalan što onda ima bar neku vrstu izvora koja mu može pomoći u istraživanju željenog problema. U slučaju kanonskih vizitacija problem je taj što se one jednim dijelom nalaze u Pečuhu, ali taj je problem riješen njihovim objavljivanjem tako da su postale dostupne svima. Postupkom uporabe i drugih izvora i sâm sam se poslužio jer prilikom proučavanja nekog problema naišao sam na podatke u literaturi koji su mi pomogli u nadopunjavanju spoznaja do kojih sam došao iščitavajući samo vizitacije.

Spomenuti je postupak došao posebice do izražaja u poglavlju koje se bavi položajem i izgledom sela, te prirodnim karakteristikama područja. Naime, podaci do kojih sam došao u vizitacijama, tj. neprestano spominjanje močvarnog područja, blata, poplava zbog čega je župa preseljena u Županju, nametnuli su problem koji bi se mogao svrstati u problematiku ekohistorije. Ti su se podaci ponavljali u vizitacijama, a potvrđeni su uporabom objavljenih kartografskih izvora te gruntovnice sela. Također, navođenje podataka o udaljenosti pojedinih župa mogu omogućiti rekonstrukciju teritorijalnog rasporeda tih župa te mogućnosti prometne i trgovačke komunikacije među njima. Što se tiče arhitekture, kanonske su vizitacije izvrstan izvor za proučavanje sakralne

arhitekture jer su vizitatori bilježili vrlo detaljno podatke o izgledu crkve, njezinoj vanjskoj i unutrašnjoj organizaciji. Bilježeni su podaci i o župnome dvoru, dok se podaci o izgledu škole i učiteljeve kuće mogu iskoristiti za proučavanje profane arhitekture. Vizitatori su bilježili broj duša u selu, broj bračnih parova, kuća, ispovjedanih, krizmanih, udovaca i udovica, pa se na temelju tih podataka može promatrati kretanje broja stanovnika, kao i vjerska slika na temelju zabilježenih podataka o pripadnicima drugih vjera. Problem u proučavanju stvaraju nedostaci podataka jer nisu svi vizitatori prilikom bilježenja bili jednako pedantni pa da su bilježili sve. Tako u pojedinim vizitacija, u slučaju Bošnjaka, nailazio sam na sve podatke koji su mi bili potrebni, dok u nekima su podaci nedostajali pa sam se poslužio statističkim metodama i literaturom kako bi došao do potrebnog. Vrlo bliska tema proučavanju demografske i vjerske slike je i tema proučavanja krajiških zadruga, odnosno povijesti obitelji. U tu sam se našao u sličnim problemima jer su mi nedostajali podaci za određene godine, pa sam se isto poslužio statističkim metodama. Ipak, mogu zaključiti kako se podaci vizitacija mogu iskoristiti za proučavanje demografije, vjerske strukture, povijesti obitelji, ali potrebno ih je nadopuniti i podacima iz drugih izvora. Na temelju župnikovih berivnih i štolarskih prihoda, koji su nabrojani vrlo precizno i rijetko u kojem slučaju izostavljeni, mogu se izvesti zaključci u prilog povijesti gospodarstva, najviše problematici vezanoj uz porezna davanja. Također, podaci se mogu iskoristiti i za problematiku funkcioniranja crkve na najnižoj razini, odnosno u kojoj su mjeri župljani bili zaduženi za pomoć župniku u održavanju crkve i njegovog dvora. U vizitacijama nailazimo i na podatke koje nam služe kako bismo vidjeli u kojoj su mjeri zapravo vjernici uopće prakticirali vjeru čime saznajemo o njihovom svakidašnjem životu. Saznajemo o pogrebnim i svadbenim običajima osobito u slučajevima kada su zabilježeni i neki oblici praznovjerja, te kako je Crkva smatrala da treba ta ponašanja ukinuti u vjernika. Vizitacije nam mogu poslužiti kao izvrstan izvor u proučavanju školstva jer se vrlo detaljno opisuju izgled škole, učiteljeve kuće, učiteljeva biografija, broj učenika, sadržaj njihova učenja itd. Opisao sam iskoristivost vizitacija za ona tematska područja koja su me osobno zanimala, čime se potvrđuje da je uporaba činjenica iz izvora selektivan proces koji ovisi osobno o povjesničaru i njegovu izboru. Da se ti podaci mogu iskoristiti za proučavanja još nekih aspekata povijesti, to je sigurno. Neki od tih aspekata su povijest mentaliteta, povijest umjetnosti (misleći pritom na unutarnje uređenje crkve, izgled oltara, kapelica, slika, svećenikova oruđa itd.), etnologije, etnografije, povijest knjiga itd. Vizitacije iz 18. stoljeća, 1745., 1755., vrlo su sažete, ali usprkos tome zabilježeni su podaci koje sam mogao iskoristiti u svim tematski blokovima. Što se tiče vizitacije iz 1782. ona je najsažetija, tj.

zabilježeni su samo neki kvantitativni podaci i spomenuto je u jednoj rečenici stanje crkve. Vizitacije iz 19. stoljeća, 1811. i 1819. najopširnije su i vrlo bogate nizom podataka, stoga su neki problemi proučavani samo u tom vremenskom razdoblju jer nisu zabilježeni prije, npr. školstvo.

Što se tiče zaključaka koji se odnose konkretno na Bošnjake, na temelju vizitacija i literature o selu smo saznali sljedeće: osim što je smješteno na području Vojne krajine što se znalo i bez vizitacija, selo je ušoreno dvadesetih godina 18. stoljeća, uklapa se u tipična graničarska sela svojom organizacijom, okruživala su ga močvarna, barska područja, poplave su Save bile česte zbog čega crkva podignuta na drugom mjestu i na neko vrijeme izgubljen položaj župe. Što se tiče broja stanovnika, izmjenjuju se faze rasta i pada broja stanovnika, s tim da je rast bio osobito izražen na početku 18. stoljeća. Takvo kretanje stanovnika uzrokovano je doseljavanjem novih obitelji, te položajem sela u okviru Krajine zbog čega su muškarci bili dužni sudjelovati u ratovima što je uzrokovalo pad stanovnika. Selo je, kao i ostala na području Krajine, plaćalo poreze vojnoj vlasti i Crkvi. Stanovništvo je bilo gotovo 100% katoličko, spominje se samo nekoliko obitelji pravoslavnih, koji su najčešće bili Romi. U duhu prosvjetiteljski reformi selo je dobilo i školu, ali relativno kasno, tek početkom 19. stoljeća.

POPIS PRILOGA

KARTE:

1. KARTA 1. UPRAVNO-TERITORIJALNI USTROJ SLAVONIJE 1745.-1848. GODINE.	15
2. KARTA 2. ISTOČNI DIO BRODSKE PUKOVNIJE KRAJEM 18. STOLJEĆA .	16
3. KARTA 3. ŽUPANJA I BOŠNJACI KRAJEM 18. STOLJEĆA	18
4. KARTA 4. BOŠNJACI KRAJEM 18. STOLJEĆA.	19
5. KARTA 5. RAČVANJE PUTA OD STANOVA	21

TABLICE:

6. TABLICA 1. IZNOSI ZA IZGRADNJU VEĆE KATOLIČKE ŽUPNE CRKVE .	26
7. TABLICA 2. IZNOSI ZA IZGRADNJU SREDNJE KATOLIČKE ŽUPNE CRKVE	26
8. TABLICA 3. STANOVNIŠTVO SLAVONIJE I SRIJEMA POTKRAJ OSMANSKE VLADAVINE.	35
9. TABLICA 4. BROJ STANOVNIKA BRODSKE REGIMENTE I SLAVONSKE KRAJINE	38
10. TABLICA 5. BROJ ROĐENIH I UMRLIH U BOŠNJACIMA PREMA <i>KRSTENIKU 1717.- 1789.</i>	40
11. TABLICA 6. KRŠTENA DJECA 1717.-1719. U BOŠNJACIMA	41
12. TABLICA 7. BROJ ROĐENIH I UMRLIH U BOŠNJACIMA 1791.-1820. .	44
13. TABLICA 8. BROJ PRAVOSLAVNIH U BOŠNJACIMA	45-46
14. TABLICA 9. BROJ KATOLIKA I PRAVOSLAVNIH U BOŠNJACIMA . . .	46
15. TABLICA 10. PROSJEČAN BROJ STANOVNIKA PO ZADRUGAMA U BOŠNJACIMA 1755.-1819.	51
16. TABLICA 11. PROSJEČAN BROJ STANOVNIKA PO BRAČNOM PARU U BOŠNJACIMA 1755.-1819.	51-52
17. TABLICA 12. PROSJEČAN BROJ BRAČNIH PAROVA PO ZADRUZI U BOŠNJACIMA 1755.-1819.	52
18. TABLICA 13. PROSJEČAN SASTAV JEDNE ZADRUGE U BOŠNJACIMA 1755.-1819.	52-53

19. TABLICA 14. ŠTOLARINSKI PRIHOD ŽUPNIKA U BOŠNJACIMA 1755.-1819 .	57-58
20. TABLICA 15. RASPORED UČENIKA PO RAZREDIMA I TRAJANJE POHAĐANJA ŠKOLE 1811.	68

GRAFIKONI:

21. GRAFIKON 1. STANOVNIŠTVO SLAVONIJE I SRIJEMA POTKRAJ OSMANSKE VLADAVINE	36
22. GRAFIKON 2. KRETANJE BROJA STANOVNIKA BRODSKE PUKOVNIJE I SLAVONSKE KRAJINE	38
23. GRAFIKON 3. KRETANJE BROJA UMRLIH I ROĐENIH PREMA <i>KRSTENIKU 1717.-1789.</i>	41
24. GRAFIKON 4. KRETANJE BROJA KRŠTENE DJECE PO SPOLU U BOŠNJACIMA	42
25. GRAFIKON 5. KRETANJE BROJA ROĐENIH I UMRLIH BOŠNJAČANA 1791.-1820.	45
26. GRAFIKON 6. KRETANJE BROJA PRAVOSLAVNIH U BOŠNJACIMA 1811.-1819.	46
27. GRAFIKON 7. UDIO PRAVOSLAVNIH I KATOLIKA U BOŠNJACIMA 1811.	47
28. GRAFIKON 8. UDIO PRAVOSLAVNIH I KATOLIKA U BOŠNJACIMA 1818.	47
29. GRAFIKON 9. UDIO PRAVOSLAVNIH I KATOLIKA U BOŠNJACIMA 1819.	47

SLIKE:

30. SLIKA 1. SKICA TIPIČNOG KRAJIŠKOG ČARDAKA	22
31. SLIKA 2. PLAN VEĆE KATOLIČKE ŽUPNE CRKVE	27
32. SLIKA 3. PLAN SREDNJE KATOLIČKE ŽUPNE CRKVE	27
33. SLIKA 4. CRTEŽ GOSPODARSTVA KUĆNE ZADRUGE S PODRUČJA POSAVINE	33

11. IZVORI I LITERATURA

OBJAVLJENI IZVORI

1. Benković, Ambrozije, „Najstarije obitelji Županje, Bošnjaka i Štitara“, *Županjski zbornik*, br. 2, Županja 1969.
2. Brüstle, Josip, *Povijest katoličkih župa u istočnoj Hrvatskoj do 1880. godine*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek 1999.
3. Engel, Franc Stefan, „Opis kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema (priređio Krunoslav Tkalac)“, *Županjski zbornik*, br. 5, Županja 1975.
4. *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća*, sv. 2: *Brodsko pukovnija*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 1999.
5. *Kanonske vizitacije, Knjiga IV., Srijem 1735.-1768.*, ur. i prev. Stjepan Sršan, Državni arhiv u Osijeku – Biskupija Đakovačka i Srijemska, Osijek 2006.
6. *Kanonske vizitacije, Knjiga VII., Županjski i vrbanjski dekanat 1782.-1833.*, ur. i prev. Stjepan Sršan, Državni arhiv u Osijeku – Đakovačko-osječka nadbiskupija, Osijek 2009.
7. Lešić-Bartolov, Ilija, „Tragovi prošlosti babogredsko-županjske i drenovačke Posavine (prilog proučavanju)“, *Županjski zbornik*, br. 5, Županja 1975.

LITERATURA

1. Badurina, Anđelko, „Procesija“, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, (ur.) Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2000.
2. Bösendorfer, Josip, *Agrarni odnosi u Slavoniji*, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1950.
3. Božić Bogović, Dubravka, *Katolička crkva u južnoj Baranji u 18. stoljeću: iz zapisa kanonskih vizitacija*, Matica hrvatska: Ogranak Beli Manastir, Beli Manastir 2009.
4. Božić Bogović, Dubravka, „Struktura stanovništva Srijema prema vjeroispovijesti u drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća na osnovi podataka kanonskih vizitacija“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, br. 27, Zagreb 2009.
5. Buczynski, Alexander, „Rimokatolička i pravoslavna crkva u Vojnoj krajini (1740.-1868.)“, *Povijesni prilozi* 12, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 1993.

6. Buczynski, Alexander, *Gradovi Vojne krajine 2*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 1997.
7. Carr, Hallett Edward, *Što je povijest?*, Srednja Europa, Zagreb 2004.
8. Cuvaj, Antun, *Građa za povijest školstva I.*, Odjel za bogoštovlje i nastavu, Zagreb 1910.
9. Cvitanović, Đurđica, „Idejni nacrti za gradnju tipiziranih crkava u Vojnoj krajini“, u: *Vojna krajina: povijesni pregled – historiografija – rasprave*, Dragutin Pavličević (ur.), Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1984.
10. Čolak, Ivan, Jemrić, Ana, „150-godišnjica Osnovne škole „Vladimir Nazor“ u Bošnjacima“, *Županjski zbornik*, br. 2, Županja 1969.
11. Čelap, Lazar, „Stanovništvo Brodske regimente u 18. i 19. stoljeću“, *Godišnjak Pododbora Matice hrvatske*, god. 4, br. 52, Vinkovci, 1965.
12. Delimo, Žan, *Katolicizam između Lutera i Voltera*, Prosveta, Novi Sad 1993.
13. Đurić, Tomislav, Feletar, Dragutin, *Stari gradovi, dvorci i crkve Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema*, Hrvatski zemljopis, Samobor 2002.
14. Engel, Franc Stefan, „Opis kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema (priredio Krunoslav Tkalac)“, *Županjski zbornik*, br. 5, Županja 1975.
15. Gelo, Jakov, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Globus, Zagreb 1987.
16. Gligorević, Ljubica, „Etnološke znakovitosti“, u: *Vukovarsko-srijemska županija*, Privlačica, Vinkovci 2000.
17. Gross, Mirjana, *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja*, Novi Liber, Zagreb 2001.
18. Holjevac, Željko, Moačanin, Nenad, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva u ranome novom vijeku*, Leykam international: Barbat, Zagreb 2007.
19. Horvat, Rudolf, *Srijem: naselja i stanovništvo*, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod 2000.
20. Horvat, Rudolf, *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*, AGM, Zagreb 1994.
21. Hoško, Franjo Emanuel, Kovačić, Slavko, „Crkva u vrijeme katoličke obnove“, u: *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost*, Sv. III., *Barok i prosvjetiteljstvo*, Školska knjiga, Zagreb 2003.
22. *Hrvatska enciklopedija 9*, Pri-Sk, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2007.
23. Jenkins, Keith, *Promišljanje historije*, Srednja Europa, Zagreb 2008.

24. Juzbašić, Vinko, *Bošnjačani u Drugom svjetskom ratu: vojno-politički zapisi i sjećanja*, vlastita naklada, Bošnjaci 2008.
25. Juzbašić, Vinko, *Bošnjački zeleni: monografija NK Zrinski Bošnjaci*, Pauk, Cerna 2002.
26. Juzbašić, Vinko, *Vatru gasi, brata spasi: stoljeće bošnjačkog vatrogastva (1905.-2005.)*, vlastita naklada, Bošnjaci 2007.
27. Juzbašić, Vinko, *Draga Gospa Bošnjačka: ukazanja u Bošnjacima 1945.-1963.*, vlastita naklada, Bošnjaci 1998.
28. Juzbašić, Vinko, „Demografske promjene u Bošnjacima (1755.-1991.)“, *Hrašće*, god. 4., br. 16, Drenovci 1999.
29. Juzbašić, Vinko, „Bošnjačka imena i prezimena prema Krsteniku 1717.-1789.“, *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, Ogranak Matice hrvatske Vinkovci, br. 22, Vinkovci 2004.
30. Juzbašić, Vinko, „Dva političara iz Bošnjaka“, *Hrašće*, god. 5., br. 19, Drenovci 2000.
31. Juzbašić, Vinko, „Stari nazivi ulica u Bošnjacima“, *Hrašće*, god. 4, br. 17, Drenovci 1999.
32. Juzbašić, Vinko, „Prezimski nadimci bošnjačkih starosjedilaca“, *Godišnjak*, Matica hrvatska Slavonski Brod, god. II. za 2001., Slavonski Brod 2002.
33. *Kanonske vizitacije, Knjiga I., Baranja 1729.-1810.*, Državni arhiv u Osijeku – Biskupija Đakovačka i Srijemska, Osijek 2003.
34. Kaser, Karl, *Slobodan seljak i vojnik, I.: Rana krajiška društva*, Naprijeg, Zagreb 1997.
35. Kaser, Karl, *Slobodan seljak i vojnik, II.: Povojačeno društvo*, Naprijed, Zagreb 1997.
36. Kljajić, Josip, „Ustroj Slavonske vojne granice u 18. Stoljeću“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 6, Državni arhiv u Osijeku, Osijek 2001.
37. Landeka, Marko, Šalić, Tomo, „Vojna krajina u današnjoj Istočnoj Slavoniji u 18. stoljeću“, *Peti znanstveni sabor Slavonije i Baranje*, sv. 1, JAZU Zagreb – Zavod za znanstveni rad Osijek, Osijek 1991.
38. Lešić-Bartolov, Ivan, „Sporni kamen međaš“, *Županjski zbornik*, br. 3, Županja 1971.
39. Lešić-Bartolov, Ivan, „Tragovi prošlosti babogredsko-županjske i drenovačke Posavine (prilog proučavanju)“, *Županjski zbornik*, br. 5, Županja 1975.
40. Marković, Mirko, *Istočna Slavonija: stanovništvo i naselja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2003.
41. Martinović, Ivan, *Iz povijesti Vojne krajine*, Privlačica, Vinkovci 1994.

42. Matanović, Damir, „Novačenje u Brodskoj pukovnici po popisima muškaraca od 1755. do 1808. godine“, *Scrinia Slavonica*, sv. 1, Slavonski Brod 2001.
43. Mažuran, Ive, *Osnivanje Vojne granice u Slavoniji 1702.*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek 2005.
44. Mažuran, Ive, *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*, JAZU - Zavod za znanstveni rad, Osijek 1988.
45. Mohorovičić, Andre, „Razvoj naselja i gradova na tlu Slavonije u posttursko doba“, *Peti znanstveni sabor Slavonije i Baranje*, sv. 1, JAZU Zagreb - Zavod za znanstveni rad Osijek, Osijek 1991.
46. Pavičić, Stjepan, „Razvitak naselja na županjskom području“, Matica hrvatska, *Županjski zbornik*, br. 2, Županja 1969.
47. Pavičić, Stjepan, *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, Djela JAZU, knjiga 47., Zagreb 1953.
48. Pavličević, Dragutin, *Hrvatske kućne/obiteljske zadruge I. (do 1881.)*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2010.
49. Rogić, Veljko, „Historijsko-geografska osnova socijalno-kulturne diferencijacije vojnokrajiškog prostora“, *Geografski glasnik*, br. 44, Zagreb 1982.
50. Sultan-Altić, Mirela, „Kartografski izvori za povijest upravno-teritorijalnog ustroja istočne Hrvatske“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 6, Državni arhiv u Osijeku, Osijek 2001.
51. Španiček, Žarko, *Narodno graditeljstvo Slavonije i Baranje*, Privlačica, Vinkovci 1995.
52. Tkalac, Krunoslav, *Babogredska kompanija*, Privlačica, Vinkovci 1994.
53. Tkalac, Krunoslav, *Školstvo Slavonije u 18. i 19. stoljeću; Mijat Stojanović 1818.-1881.*, Tipografija, Županja 1973.
54. Utješenović-Ostrožinski, Ognjeslav, *Kućne zadruge&Vojna krajina*, Školska knjiga - Stvarnost, Zagreb 1988.
55. Virc, Zlatko, „Kroz povijest Posavine“, u: *Županjska Posavina*, Privlačica, Vinkovci 1997.
56. Vitez, Zorica, „Blagdani tradicijskog kalendara“, u: *Etnografija: svagdan i blagdan hrvatskoga puka*, Matica hrvatska, Zagreb 1998.
57. Vitez, Zorica, „Udaja i ženidba“, u: *Etnografija: svagdan i blagdan hrvatskoga puka*, Matica hrvatska, Zagreb 1998.

58. Zaradija Kiš, Antonija, *Sveti Martin: kult sveca i njegova tradicija u Hrvatskoj*, Biblioteka Nova etnografija, Zagreb 2004.
59. Žlebnik, Leon, *Opšta historija školstva i pedagoških ideja*, Prosveta, Beograd 1983.